

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

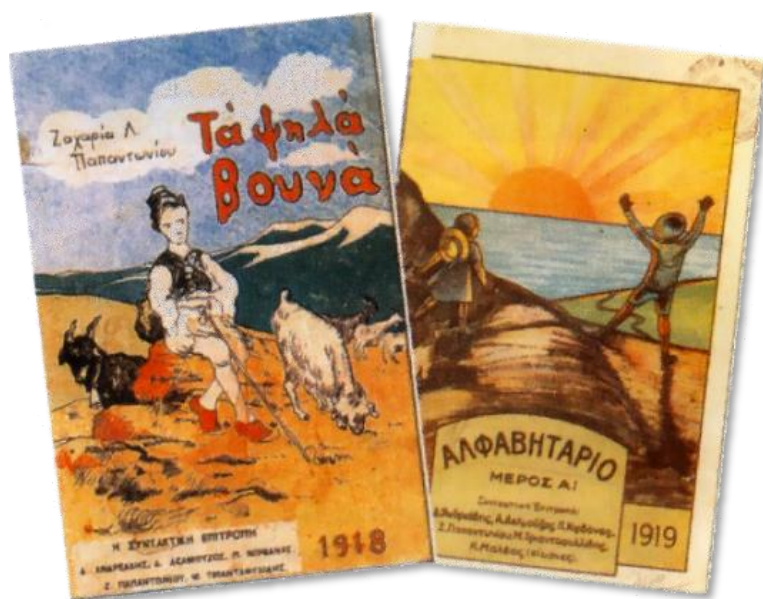
**«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»**

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

ΤΗΣ ΝΙΚΟΛΕΤΤΑΣ ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

(Α.Μ.:1012202003011)

Θέμα: «Το γλωσσικό ζήτημα στην εκπαίδευση: Από τη συνταγματική κατοχύρωση της καθαρεύουσας (1911) έως την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917»

Επιβλέπων Καθηγητής: Σωτήριος Ριζάς

Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Ιάκωβος Μιχαηλίδης

Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2022

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος.....	4
Εισαγωγή.....	6

Α΄ Κεφάλαιο

Προϊστορία γλωσσικού ζητήματος.....	9
1.1. Η διγλωσσία από την αρχαϊκή περίοδο μέχρι τη δημιουργία της Αλεξανδρινής Κοινής.....	9
1.2. Οι φάσεις του γλωσσικού ζητήματος κατά τη βυζαντινή περίοδο.....	10
1.3. Η τελική διαμόρφωση της γλωσσικής ιδιομορφίας κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας.....	11
1.4. Η αμφιταλάντευση σχετικά με την καθιέρωση κατάλληλου γλωσσικού ιδιώματος στο ανεξάρτητο ελληνικό κράτος.....	13

Β΄ Κεφάλαιο

Το στρατιωτικό κίνημα του 1909 και η άνοδος του Ελευθερίου Βενιζέλου στην εξουσία.....	17
2.1. Το ιστορικό πλαίσιο.....	17
2.2. Οι εκλογές της 8ης Αυγούστου 1910 και η άνοδος του Ελευθερίου Βενιζέλου στην πρωθυπουργία.....	19
2.3. Η πρόσκληση του Ελευθερίου Βενιζέλου στην Αθήνα από τον Στρατιωτικό Σύνδεσμο.....	20
2.4. Ο Βενιζέλος αναδεικνύεται κυρίαρχη προσωπικότητα στο πολιτικό προσκήνιο.....	21
2.5. Η συνολική αποτίμηση του ρόλου του Στρατιωτικού Συνδέσμου και του Ελευθερίου Βενιζέλου.....	25

Γ΄ Κεφάλαιο

Το Ανώτατο Δημοτικό Παρθεναγωγείο του Βόλου, τα Αθεϊκά και η δίκη του Ναυπλίου.....	27
3.1. Η δράση του Ανώτατου Δημοτικού Παρθεναγωγείου του Βόλου.....	27

3.2. Η διδασκαλία της «ζωντανής παράδοσης» από τον Αλέξανδρο Δελμούζο στο Ανώτερο Δημοτικό Παρθεναγωγείο του Βόλου.....	29
3.2.1. Τα νέα ελληνικά από το Ανώτατο Δημοτικό Παρθεναγωγείο του Βόλου	30
3.2.2. Ο μορφωτικός ρόλος της λογοτεχνίας σύμφωνα με τον Αλέξανδρο Δελμούζο	31
3.3. Τα γεγονότα τα οποία οδήγησαν στη δίκη του Ναυπλίου	31
3.4. Η απολογία του Αλέξανδρου Δελμούζου και οι αντιδράσεις οι οποίες προκλήθηκαν από τη δίκη του Ναυπλίου.....	34

Δ΄ Κεφάλαιο

Ο εκπαιδευτικός όμιλος: Η δράση του για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και η διάσπασή του	36
4.1. Τα προκαταρκτικά της ίδρυσης του Εκπαιδευτικού Ομίλου	36
4.2. Η ίδρυση και οι στόχοι του Εκπαιδευτικού Ομίλου.....	39
4.3. Το πρόγραμμα και η δράση του Ομίλου	40
4.4. Η διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου	42

Ε΄ Κεφάλαιο

Η παρουσίαση της μεταρρυθμιστικής προσπάθειας του 1913	44
5.1. Κοινωνικοπολιτικές συνθήκες στην Ελλάδα πριν το 1913	44
5.2. Οι συζητήσεις στη Βουλή και η γενική εισηγητική έκθεση των εκπαιδευτικών νομοσχεδίων.....	46
5.3. Οι βασικοί μεταρρυθμιστικοί άξονες	47
5.4. Οι αντιδράσεις οι οποίες προκλήθηκαν και η μη ψήφιση των νομοσχεδίων	51

ΣΤ΄ Κεφάλαιο

Η γλωσσικό-εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917.....	54
6.1. Το ιστορικό συγκείμενο της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης.....	54
6.2. Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις της περιόδου 1917-1920	54

6.3. Τα νέα αναγνωστικά του δημοτικού σχολείου	57
6.4. Οι αντιδράσεις και οι πολέμοι της μεταρρύθμισης	58
6.5. Η τύχη των αναγνωστικών βιβλίων.....	60
6.6. Αποτίμηση	60
Επίλογος	63
Πηγές και Βιβλιογραφία.....	67
Παράρτημα	72
Περίληψη	83

Πρόλογος

Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις, διαχρονικά, είναι σύμφυτες με το πολιτικό και ιδεολογικό πλαίσιο της εκάστοτε εποχής. Καθώς η εκπαίδευση αποτελεί όργανο επιρροής της κυρίαρχης τάξης και του επίσημου κράτους, στο εκπαιδευτικό σύστημα αντικατοπτρίζεται και η εκάστοτε κρατούσα πολιτική ιδεολογία και ο κοινωνικός και οικονομικός προσανατολισμός της χώρας. Συχνά λέγεται πως το πρώτο «θύμα» σε περιόδους πολιτικής και κοινωνικής αναταραχής είναι η εκπαίδευση.

Ο παραπάνω ισχυρισμός επιβεβαιώνεται πλήρως από την ιστορική μελέτη της περιόδου των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Το ιστορικό συγκείμενο της συγκεκριμένης περιόδου είναι ιδιαίτερα ταραχώδες. Η Ελλάδα, ανεξάρτητο κράτος ήδη από το 1830, μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα δεν έχει καταφέρει να προσαρτήσει τις περιοχές της Μακεδονίας, της Βόρειας Ηπείρου και της Ανατολικής Θράκης, και φυσικά τα Δωδεκάνησα, τα οποία θα απασχολήσουν, ωστόσο, έντονα την πολιτική ζωή της χώρας σε μεταγενέστερη εποχή. Σε αυτές τις περιοχές ζούσε πυκνός ελληνικός πληθυσμός, μεταξύ άλλων εθνοτήτων, γεγονός που δημιούργησε αλυτρωτικές τάσεις στον κυρίως Ελλαδικό χώρο. Σύντομα, οι αλυτρωτικές αυτές τάσεις πήραν τη μορφή της *Μεγάλης Ιδέας* με πρώτο εμπνευστή της τον Ιωάννη Κωλέττη και τελευταίο θιασώτη της τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Η *Μεγάλη Ιδέα* έκανε λόγο για προσάρτηση εδαφών, προκειμένου να φτάσει η Ελλάδα στη γεωγραφική έκταση της εποχής του Βυζαντίου. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, μάλιστα, οραματιζόταν να φτιάξει τη μεγάλη Ελλάδα των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών. Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, βέβαια, το όραμα της *Μεγάλης Ιδέας* εγκαταλείφθηκε οριστικά.

Οι συγκεκριμένες περιοχές της Μακεδονίας, της Θράκης και της Ηπείρου, όμως, αποτελούσαν σημείο ενδιαφέροντος και για άλλες βαλκανικές χώρες. Έτσι, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η Ελλάδα εμπλέκεται σε δύο Βαλκανικούς Πολέμους και σε έναν Παγκόσμιο. Η προσάρτηση της Μακεδονίας, της Δυτικής Θράκης και της Νότιας Ηπείρου είναι πια γεγονός για την Ελλάδα. Αυτή η προσάρτηση, ωστόσο, πυροδοτεί εξελίξεις και στον χώρο του γλωσσικού ζητήματος, καθώς τίθεται το θέμα της αφομοίωσης των αλλόγλωσσων κατοίκων των συγκεκριμένων περιοχών. Η καθαρεύουσα, ως γλωσσικό όργανο, δυσχεράνει την πολιτική της αφομοίωσης. Το δημοτικιστικό ρεύμα κερδίζει ολοένα και περισσότερο έδαφος, καθώς παράλληλα η αστική φιλελεύθερη ιδεολογία κυριαρχεί σταδιακά στον Ελλαδικό χώρο.

Μέσα στην προσπάθεια ανεύρεσης ή και κατασκευής εθνικής ταυτότητας για το νεοσύστατο κράτος εμπεριέχεται και το ζήτημα της γλώσσας. Καθώς η χώρα έχει βγει από μία μακράιωνη περίοδο Οθωμανικής κυριαρχίας, και με την ταυτόχρονη άνθιση του φιλελληνισμού και της αρχαιολατρίας στην Ευρώπη, τάση της εποχής αποτελεί η ταύτιση με τον αρχαίο ελληνικό κόσμο και η εξιδανίκευση οτιδήποτε προέρχεται από αυτόν. Η γλώσσα αποτελεί ένα συνονθύλευμα αρχαίων ή και αρχαϊκών τύπων ανάμεικτων με τύπων της καθομιλούμενης γλώσσας. Ταυτόχρονα, υπάρχει μια ιδιότυπη διγλωσσία, καθώς άλλη είναι η επίσημη γλώσσα του κράτους και άλλη γλώσσα μιλούν οι κάτοικοί της. Η εκπαίδευση την ίδια χρονική περίοδο αποτελεί προνόμιο των λίγων και σίγουρα όχι των γυναικών.

Με τη βιομηχανική επανάσταση στην Ευρώπη και την επικράτηση των φιλελεύθερων στην πολιτική σκηνή της χώρας, δημιουργείται μια τάση για κοινωνική και οικονομική αλλαγή. Η οικονομία της Ελλάδας αργά αλλά σταθερά αστικοποιείται και εμφανίζεται μια εργατική τάξη, έστω σε πρωτόλεια μορφή. Λόγιοι της εποχής φέρνουν τη συζήτηση για γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση στη δημόσια σφαίρα και γίνονται κάποιες πρώτες προσπάθειες με τη στήριξη του Βενιζέλου.

Το ενδιαφέρον για τη συγγραφή της παρούσας εργασίας εκπορεύτηκε από την αγάπη μου προς την ιστορία ταυτόχρονα με την πεποίθησή ότι ο προσανατολισμός της εκπαίδευσης αποτελεί προϊόν της εκάστοτε κοινωνικοπολιτικής συγκυρίας. Η κριτική μελέτη των δύο μεταρρυθμιστικών προσπαθειών, του 1913 και του 1917, των κυβερνήσεων του Βενιζέλου αναμένεται να επιβεβαιώσει την παραπάνω πεποίθηση αλλά και να αναδείξει, μέσα από τη μελέτη πρωτογενών πηγών, κάποιες πτυχές της Βενιζελικής πολιτικής που ίσως δεν έχουν τονιστεί αρκετά. Τέλος, θεωρώ ότι το γλωσσικό και εκπαιδευτικό ζήτημα είναι ένα επίκαιρο θέμα, καθώς η διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών στο σύγχρονο σχολείο, ο τρόπος με τον οποίο γίνεται αλλά και η σχολική βαθμίδα έναρξης αυτής της διδασκαλίας, συνεχίζει να αποτελεί θέμα διαμάχης ανάμεσα στον εκπαιδευτικό και πολιτικό κόσμο.

Καταληκτικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω μέσα από την καρδιά μου όλους όσους με υποστήριξαν σε αυτό μου το εγχείρημα, ξεκινώντας από τους γονείς μου για την ηθική και υλική τους υποστήριξη, τους καθηγητές μου για το υπέροχο ταξίδι στη γνώση και τους συμφοιτητές μου για τις όμορφες και δημιουργικές στιγμές που περάσαμε μέσα στην ακαδημαϊκή χρονιά.

Εισαγωγή

Με τον όρο γλωσσικό ζήτημα εννοείται η διαμάχη που επηρέασε τα ελληνικά γράμματα από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα έως τη λύση που δόθηκε το 1977, με την οριστική καθιέρωση της Δημοτικής ή Νέας Ελληνικής ως επίσημης γλώσσας του κράτους και κατ' επέκταση και του εκπαιδευτικού συστήματος. Άλλωστε, σύμφωνα με τον Λίνο Πολίτη, σχεδόν σε όλα τα εθνικά κράτη υπάρχει κάποια διαφορά ανάμεσα στη γραφόμενη και την ομιλούμενη γλώσσα.¹ Όλες οι ευρωπαϊκές γλώσσες από τον Μεσαίωνα και μέχρι στον σχηματισμό των εθνικών κρατών αναμετρήθηκαν με τη λατινική.²

Η περίπτωση της Ελλάδας, ωστόσο, είναι ιδιαίζουσα. Οι ρίζες του γλωσσικού ζητήματος εντοπίζονται ήδη από τον 1^ο μ. Χ αιώνα, όταν δηλαδή το κίνημα του Αττικισμού εισάγει για πρώτη φορά τη διγλωσσία στα ελληνικά πράγματα. Εκείνη την εποχή υπάρχει από τη μία πλευρά η τάση της απλής, δημόδους γλώσσας ως συνέχειας της αλεξανδρινής κοινής και από την άλλη μια λόγια, επηρεασμένη από την κλασική αττική διάλεκτο. Με τη διάδοση του χριστιανισμού διαδίδεται περισσότερο και η Κοινή, καθώς η νέα θρησκεία τη χρησιμοποιεί ως όργανο για τα κηρύγματά της. Στο πλαίσιο της Βυζαντινής αυτοκρατορίας αυτή η γλώσσα εμπλουτίζεται με επιρροές λατινόφωνων και σλαβόφωνων λαών και τελικά παίρνει τη μορφή της βυζαντινής Κοινής. Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης, καθώς καταργείται η αρχαία ελληνική ως γλώσσα της διοίκησης, ανοίγει ο δρόμος για τη δημιουργία των νεοελληνικών διαλέκτων.

Ο 16^{ος} αιώνας αποτελεί επίσης σταθμό για το γλωσσικό ζήτημα. Ο λόγιος Νικόλαος Σοφιανός είναι αυτός που συνδέει πρώτος την απελευθέρωση του γένους με τη συστηματική εκπαίδευση μέσω της Κοινής γλώσσας. Εξάλλου, τον ίδιο αιώνα εμφανίζονται για πρώτη φορά οι εθνικές γλώσσες σε μία προσπάθεια κατασκευής εθνικής ταυτότητας. Για την Ελλάδα, κορύφωση της συγκεκριμένης διεργασίας αποτελεί ο νεοελληνικός διαφωτισμός, κατά τη διάρκεια του οποίου αναμετρήθηκαν εκ νέου η αρχαία ελληνική με τη ρωμείκη, δηλαδή την τότε γλώσσα του λαού. Διατυπώθηκε, βέβαια, και μια τρίτη λύση, η *μέση οδός* του Κοραή, η οποία συνδύαζε τα λόγια στοιχεία της αρχαίας με την καθομιλούμενη γλώσσα της εποχής. Αυτή είναι και η τάση που επικράτησε. Με τη σύσταση του νεοελληνικού κράτους το 1830 το

¹ Λ. Πολίτης, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα 2003, σ. 11

² Λ. Πολίτης, *ό. π.*, σ. 12

γλωσσικό ζήτημα ταυτίζεται με τον αλυτρωτισμό και τη μεγάλη ιδέα. Ακολουθώντας την Ευρωπαϊκή τάση που εξιδανίκευε την αρχαία Ελλάδα και έθετε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος τα αρχαία ελληνικά γράμματα, η εθνική χειραφέτηση ταυτίστηκε με την καθαρεύουσα.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, όμως, με την αστικοποίηση της οικονομίας και την ιδεολογική επικράτηση του αστικού φιλελευθερισμού το ρεύμα των δημοτικιστών κερδίζει ολοένα έδαφος. Χαρακτηριστικές προσπάθειες των δημοτικιστών να καθιερώσουν τη δημοτική υπήρξε η λειτουργία του *Παρθεναγωγείου του Βόλου* με διευθυντή τον Αλέξανδρο Δελμούζο και η ίδρυση του *Εκπαιδευτικού Ομίλου*, στον οποίο υπήρξαν μέλη εξέχουσες προσωπικότητες των ελληνικών γραμμάτων, όπως ενδεικτικά ο Καζαντζάκης, ο Τριανταφυλλίδης και ο Γληνός. Στην πολιτική σκηνή της χώρας επικρατεί ο φιλελεύθερος Βενιζέλος, επί κυβερνήσεων του οποίου επιχειρήθηκαν και δύο εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις, αυτή του 1913 και αυτή του 1917.

Το ενδιαφέρον της παρούσας εργασίας εστιάζεται χρονικά από τη συνταγματική κατοχύρωση της καθαρεύουσας, με το άρθρο 107 του Συντάγματος του 1911 έως την γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917 επί κυβέρνησης Βενιζέλου. Στο πρώτο κεφάλαιο, παρουσιάζεται μια ιστορική αναδρομή του γλωσσικού ζητήματος από την αρχαιότητα μέχρι τα πρώτα χρόνια της σύστασης του ελληνικού κράτους.

Στο δεύτερο, περιγράφεται το ιστορικό πλαίσιο της περιόδου ενδιαφέροντος της παρούσας εργασίας, με έμφαση στα ιστορικά γεγονότα που σημάδεψαν την εν λόγω εποχή. Συγκεκριμένα, περιγράφονται οι πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες που ανέδειξαν τον Βενιζέλο στην εξουσία σε συνάρτηση με την κυρίαρχη ιδεολογία της εποχής αναφορικά με το ζήτημα της γλώσσας στην εκπαίδευση και γίνεται μια αποτίμηση του πολιτικού του έργου. Η αποτίμηση αυτή βασίζεται στη μελέτη της υπάρχουσας βιβλιογραφίας για την εποχή αλλά και πρωτογενών πηγών, οι οποίες αποκαλύπτουν τις σκέψεις των πρωταγωνιστών της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, τα συναισθήματά και τις απόψεις τους απέναντι στην πολιτική που ακολουθήθηκε.

Στο τρίτο και τέταρτο κεφάλαιο, περιγράφεται η συμβολή του *Ανώτατου Παρθεναγωγείου του Βόλου* αλλά και του *Εκπαιδευτικού Ομίλου* στην επικράτηση της δημοτικής ως γλώσσας της εκπαίδευσης.

Τέλος, στο πέμπτο και έκτο κεφάλαιο αντίστοιχα παρουσιάζονται αναλυτικά οι δύο εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις που έγιναν επί κυβερνήσεων Βενιζέλου, το 1913 και το 1917, με έμφαση και πάλι στο ζήτημα της γλώσσας στην εκπαίδευση. Καθώς κύριο ενδιαφέρον της παρούσας εργασίας αποτελούν αυτές οι δύο μεταρρυθμιστικές προσπάθειες, δόθηκε έμφαση στη μελέτη του Τύπου της εποχής, τόσο του φίλα διακείμενου προς τους δημοτικιστές όσο και του πολέμιου, προκειμένου να αποδοθεί πιστότερα το κλίμα της εποχής.

Α΄ Κεφάλαιο

Προϊστορία γλωσσικού ζητήματος

1.1. Η διγλωσσία από την αρχαϊκή περίοδο μέχρι τη δημιουργία της Αλεξανδρινής Κοινής

Η απαρχή της Ελληνικής γλώσσας, όπως και της γλώσσας συνολικά, δεν μπορεί να τοποθετηθεί χρονικά σε κάποιο σημείο της ιστορίας. Οι γραπτές επιγραφές του 7^{ου} π. Χ. αιώνα που έχουν βρεθεί δείχνουν ότι η ελληνική γλώσσα ήταν μοιρασμένη σε διαλέκτους, τα ιωνικά, τα αχαϊκά και τα δωρικά. Με το πέρασμα του καιρού, πρώτα στην Ιωνία και έπειτα στην Αττική ξεκινούν να γράφονται κάποιες τοπικές κοινές διάλεκτοι και έτσι διαμορφώνεται η πρώτη ελληνική κοινή γλώσσα.³ Καθώς η πολιτική και πολιτειακή οργάνωση στη αρχαιότητα ήταν βασισμένη στο σχήμα της πόλης- κράτους ήταν φυσικό να μιλιούνται διαφορετικές διάλεκτοι χωρίς αυτό να αποτελεί πρόβλημα. Έτσι, αυτό που ονομάζεται «γλωσσικό ζήτημα» εμφανίζεται τον 1^ο αιώνα μ. Χ. με τη γέννηση του αττικισμού.

Η αρχαία ελληνική γλώσσα, όπως αναφέρθηκε, μας παραδόθηκε σε διαλέκτους. Μέχρι και τον 4^ο αιώνα π. Χ σε κάθε περιοχή του γεωγραφικού χώρου που σήμερα ονομάζουμε Ελλάδα μιλιόταν η τοπική διάλεκτος. Αυτό το γεγονός εξηγείται από την πολιτική και πολιτειακή οργάνωση της εποχής, η οποία βασίζεται στο μοντέλο της «πόλης- κράτους», στο πλαίσιο του οποίου οι αρχαίες ελληνικές πόλεις προσπαθούν να επιτύχουν το κυρίαρχο δίπτυχο της αυτονομίας και της αυτάρκειας.⁴ Στον χώρο των γραμμάτων, βέβαια, και ανεξάρτητα από τη γεωγραφική περιοχή επικρατούσαν διάφορες μορφές της ελληνικής γλώσσας ως κυρίαρχες σε διάφορα γραμματειακά είδη. Για παράδειγμα, η επική ποίηση χρησιμοποιεί την Ιωνική διάλεκτο, όπως επίσης και η Ιστοριογραφία του Ηροδότου. Η λυρική ποίηση από την άλλη έχει τη βάση της στη δωρική διάλεκτο.⁵ Με βάση τα παραπάνω δεδομένα, θα ήταν αναμενόμενο να επικρατήσει η Ιωνική διάλεκτος στον τότε Ελληνικό χώρο. Η πολιτική, πνευματική και στρατιωτική ανάπτυξη της Αθήνας του 5^{ου} αιώνα, ωστόσο, επέβαλε σε βάθος χρόνου την Αττική ως κοινή γλώσσα.⁶

³ Μ. Τριανταφυλλίδης, *Άπαντα, Νεοελληνική Γραμματική Ιστορική Εισαγωγή (1938)*, τ. 3, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 3- 7

⁴ Χ. Χαραλαμπίδης, «Η δομή της αρχαίας ελληνικής γλώσσας. Από τον 3^ο π. Χ ως τον 6^ο μ. Χ αι. Η κοινή γλώσσα», στην: *Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, Παράρτημα Ελλάς: Η ιστορία και ο πολιτισμός του ελληνικού έθνους από τις απαρχές μέχρι σήμερα*, τ. 1, Αθήνα 2000, σ. 50

⁵ Χ. Χαραλαμπίδης, *ό. π.*, σ. 52

⁶ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 5 (1977), σ. 258-259, στο εξής βλ. *ΙΕΕ*

Κατά τη διάρκεια του 4^{ου} π. Χ αιώνα, εμφανίζεται μια νέα ηγετική δύναμη στην Ελλάδα, η Μακεδονία. Η Μακεδονία υποτάσσει καθολικά τους Πέρσες και έτσι δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για απεριόριστη πολιτιστική δραστηριότητα των Ελλήνων. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο αναμειγνύονται τα διάφορα Ελληνικά φύλα και νοηματοδοτείται για πρώτη φορά το εθνικό όνομά Έλληνες.⁷ Η γλώσσα της παιδείας και της δημόσιας ζωής παραμένει η Αττική διάλεκτος, ασκώντας με αυτόν τον τρόπο διπλή πίεση, τόσο δηλαδή προς τις καθομιλούμενες διαλέκτους από τα πλατιά στρώματα του λαού όσο και στις παλιές διαλέκτους των ελληνικών μητροπόλεων.⁸ Σε κάθε περίπτωση, η Αλεξανδρινή Κοινή επικρατεί ως επίσημη γλώσσα, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από το ότι η Καινή Διαθήκη γράφτηκε απευθείας στην Αλεξανδρινή Κοινή.⁹ Την κυρίαρχη θέση της θα διατηρήσει αυτή η μορφή της ελληνικής γλώσσας και μετά τη Ρωμαϊκή κυριαρχία και θα συμβάλλει στην επικράτηση του Χριστιανισμού ως επίσημης θρησκείας της μετέπειτα Βυζαντινής αυτοκρατορίας.

1.2. Οι φάσεις του γλωσσικού ζητήματος κατά τη βυζαντινή περίοδο

Σε αυτό το σημείο πρέπει να επισημανθεί ότι οι αρχές της Κοινής δεν έχουν ουσιαστική σχέση με την ιστορία της ελληνικής γλώσσας. Στην ουσία, οι ρίζες του φαινομένου που ονομάζεται «γλωσσικό ζήτημα» βρίσκονται στον 1^ο αιώνα μ. Χ, οπότε και εμφανίζεται το λεγόμενο κίνημα του *αττικισμού*.¹⁰ Σκοπό τους οι αττικιστές είχαν την αναγέννηση της παλιάς ένδοξης αττικής γλώσσας, καθώς πίστευαν ότι η επικράτηση της κοινής ευθύνεται για τη λογοτεχνική παρακμή των χρόνων τους. Επιθυμία τους ήταν να επαναφέρουν την ευκτική, το απαρέμφατο και τη δοτική που είχαν υποχωρήσει.¹¹ Έτσι, ενώ με την επικράτηση της Κοινής μέχρι τον 1^ο μ. Χ αιώνα δεν παρατηρείται στον ελληνικό κόσμο καμία διάκριση μεταξύ επίσημης και καθομιλουμένης γλώσσας, με τον αττικισμό καθιερώνονται δύο ανεξάρτητες γλώσσες, η καθεμιά από τις οποίες ακολουθεί ξεχωριστή εξέλιξη. Η μία

⁷ Σ. Γ. Καψωμένος, *Από την ιστορία της Ελληνικής γλώσσας: η ελληνική γλώσσα από τα ελληνιστικά ως τα νεότερα χρόνια: η ελληνική γλώσσα στην Αίγυπτο*, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 77

⁸ Σ. Γ. Καψωμένος, *ό. π.*, σ. 77

⁹ R. Browning, *Η μεσαιωνική και νέα ελληνική γλώσσα*, Αθήνα 1995, σ. 37-38

¹⁰ Τ. Κοτρώτσου-Λόντου, «Το ελληνικό γλωσσικό ζήτημα», στο: *Επιστημονικό Βήμα*, 2004, σ. 41. και *ΠΕ*, τ. 5 (1977), σ. 264-265

¹¹ A. F. Christidis, *A History of Ancient Greek: From the Beginnings to Late Antiquity*, Cambridge 2007, p. 171

γλώσσα, η γλώσσα των λογίων, ακολουθεί τους κανόνες της κλασικής και η άλλη, η γλώσσα του λαού, ακολουθεί τους κανόνες της Αλεξανδρινής Κοινής.¹²

Την ίδια εποχή, η Κοινή γίνεται το όργανο της διάδοσης του Χριστιανισμού. Όσο περισσότερο διαδίδεται ο Χριστιανισμός, τόσο περισσότερο καθιερώνεται η Κοινή ως ομιλούμενη γλώσσα. Ως τέτοια, όπως και όλες οι ζωντανές γλώσσες, μεταβάλλεται τόσο φωνητικά όσο και μορφοσυντακτικά, εντάσσοντας στους κόλπους της επιρροές από τη λατινική αλλά και από τις Βαλκανικές γλώσσες, για να καταλήξει μέσα στο πλαίσιο της Βυζαντινής αυτοκρατορίας να λάβει τη μορφή μιας νέας Βυζαντινής Κοινής. Από την άλλη πλευρά, η γλώσσα των λογίων συνεχίζει να υπάρχει. Η αττικίζουσα, ωστόσο, καθώς αποτελεί όργανο στα χέρια μόνο της διανοητικής και δε δέχεται εξωτερικές επιρροές, καταλήγει να γίνει δύσκαμπτη, μια γλώσσα που βασίζεται κυρίως σε μορφοσυντακτικούς κανόνες και καθόλου στην προφορική διάσταση.

Από τον 6^ο αιώνα, μετά την κατάργηση της Λατινικής ως επίσημης γλώσσας του Βυζαντίου, η αττικίζουσα, πέρα από τη γλώσσα των λογίων, αποτελεί πια και την επίσημη γλώσσα της διοίκησης και της νομοθεσίας. Ένα επιπλέον ορόσημο για την ιστορία του γλωσσικού ζητήματος που σημειώνεται κατά τη βυζαντινή περίοδο είναι η διοικητική μεταρρύθμιση που συνέβη ως συνέπεια της τέταρτης Σταυροφορίας. Η διοικητική διαίρεση σε πριγκιπάτα, που ακολούθησε την άλωση της Κωνσταντινούπολης, σε συνδυασμό με την κατάργηση αρχαίας ελληνικής ως επιβεβλημένης από τη διοίκηση, άνοιξε τον δρόμο για τη διαφοροποίηση της Κοινής και τη δημιουργία των νεοελληνικών διαλέκτων.¹³

1.3. Η τελική διαμόρφωση της γλωσσικής ιδιομορφίας κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας

Σύμφωνα με τον Λίνο Πολίτη, παρόλο που οι απαρχές της διγλωσσίας εμφανίζονται ήδη κατά τους βυζαντινούς χρόνους, το ουσιαστικό ζήτημα της σημασίας της καλλιέργειας της λαϊκής γλώσσας αναγνωρίζεται από τον λόγιο και ουμανιστή Νικόλαο Σοφιανό στις αρχές του 16^{ου} αιώνα.¹⁴ Ο Σοφιανός συνέδεε την απελευθέρωση του γένους με τη συστηματική παιδεία μέσω της Κοινής γλώσσας. Για

¹² Τ. Κοτρώτσου- Λόντου, *ό. π.*, σ. 42

¹³ Η. Tonnet, *Ιστορία της νέας ελληνικής γλώσσας: Η διαμόρφωσή της*, Αθήνα 1995, σ. 36-39

¹⁴ Λ. Πολίτης, *ό. π.*, σ. 11- 15

τον σκοπό αυτό μάλιστα, συνέταξε και την πρώτη γραμματική της Κοινής.¹⁵ Σύμφωνα με κάποιους μελετητές του θέματος, ωστόσο, η εθνική συνείδηση δεν απορρέει απαραίτητα από τη γλωσσική συνείδηση, γεγονός που φαίνεται να ισχύει και στην περίπτωση των Ελλήνων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, καθώς άλλοι παράγοντες φαίνεται να διαδραμάτισαν σπουδαιότερο ρόλο, όπως για παράδειγμα αυτός της θρησκείας.¹⁶

Ο 16^{ος} αιώνας χαρακτηρίζεται, μεταξύ άλλων, από την πρώτη εμφάνιση των εθνικών γλωσσών. Η κορύφωση αυτού του ζητήματος για τα ελληνικά πράγματα λαμβάνει χώρα κατά τη διάρκεια του Διαφωτισμού, στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, οπότε και το ενδιαφέρον μετατοπίζεται από το ποια θα πρέπει να είναι η γλώσσα του έθνους στο ποιόν σκοπό θα πρέπει να εξυπηρετεί. Αυτή η νέα νοηματοδότηση της γλώσσας ως εργαλείου πολιτικού σχεδιασμού αποτελεί και το πρώτο στάδιο μεταμόρφωσης της ελληνικής γλώσσας προς τη διαμόρφωσή της σε εθνική γλώσσα.¹⁷ Μέσα σε αυτό το ιστορικό και ιδεολογικό πλαίσιο, από τη μία πλευρά επικρατεί η άποψη ότι οι πρόγονοι των Ελλήνων της εποχής προέρχονται απευθείας από την αρχαιότητα και, επομένως, η γλώσσα που εξυπηρετεί την ιστορική συνέχεια του έθνους είναι τα αρχαία Ελληνικά, και από την άλλη εμφανίζεται η άποψη ότι η «ρωμέικη», όπως αποκαλούσαν τη γλώσσα του λαού εκείνη την εποχή, ήταν απότοκο των αρχαίων ελληνικών αλλά σε καμία περίπτωση οι δύο αυτές γλώσσες δεν ταυτίζονταν μεταξύ τους. Στο κίνημα του νεοελληνικού διαφωτισμού υπάρχουν ένθερμοι υποστηρικτές και των δύο τάσεων.¹⁸

Συγκεκριμένα, από την μία μεριά τάσσονται οι φαναριώτες, οι φεουδάρχες και το Πατριαρχείο με επικεφαλής τον Δημήτριο Βούλγαρη και από την άλλη βρίσκεται ο απλός λαός και φιλελεύθεροι αστοί με επικεφαλής τον Ιώσηπο Μοισιόδακα. Ανάμεσα στις δύο αυτές τάσεις, ο Κοραΐς διατυπώνει τη «μέση οδό», δηλαδή μια γλώσσα η οποία θα στηρίζεται μεν στην καθομιλουμένη της εποχής, ωστόσο θα εμπεριέχει ταυτόχρονα καλλολογικά στοιχεία της αττικής και θα είναι απαλλαγμένη από τα ευτελή στοιχεία της δημώδους γλώσσας.¹⁹ Οι βασικές

¹⁵ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ.10 (1977), σ. 361-363

¹⁶ Ε. Σκοπετέα, «Γλωσσική συνείδηση στα Βαλκάνια, 18ος-20ός αιώνας», στο: *Γλώσσα, κοινωνία, ιστορία: Η Ευρώπη του Νότου*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2002, σ. 31- 32

¹⁷ Ε. Σκοπετέα, *ό. π.*, σ. 37

¹⁸ P. Mackridgē, *The Making of Modern Greece: Nationalism, Romanticism, & The Uses of the Past, A language in the image of the nation: Modern Greek and some parallel cases, (1797–1896)*, χ.τ. 2016, σ. 177-187

¹⁹ Λ. Πολίτης, *ό. π.*, σ. 15

«διορθώσεις» που έπρεπε να γίνουν στην καθομιλούμενη γλώσσα, κατά τον Κοραή, αφορούσαν την κατάργηση όλων των γλωσσικών δανείων, την αποκατάσταση της αρχαίας ορθογραφίας και την επαναφορά των αρχαίων λέξεων που είχαν περιπέσει σε αχρησία.²⁰ Στις απαρχές της συγκρότησης του νέου ελληνικού κράτους, έχει επικρατήσει τελικά η άποψη του Κοραή, έστω και αν μεγάλοι ποιητές της εποχής, όπως ο Βηλαράς και ο Σολωμός, είχαν ταχθεί με τη δημοτική.

Σε αυτήν χρονική περίοδο αξίζει να αναφερθεί και ότι καλλιεργούνται διάλεκτοι και ιδιώματα, ως αποτέλεσμα της Φραγκοκρατίας και της Ενετοκρατίας. Αξιοσημείωτη είναι επίσης για τα ελληνικά γράμματα η αξιοποίηση διαλέκτων σε λυρικά ποιήματα της βενετοκρατούμενης Κρήτης, όπως για παράδειγμα ο Ερωτόκριτος, η θυσία του Αβραάμ και η Ερωφίλη. Με την κατάκτηση, βέβαια, του νησιού από τους Τούρκους σταματά αυτή η παράδοση.

1.4. Η αμφιταλάντευση σχετικά με την καθιέρωση κατάλληλου γλωσσικού ιδιώματος στο ανεξάρτητο ελληνικό κράτος

Από το 1830, οπότε και ιδρύεται το νεοελληνικό κράτος, το γλωσσικό ζήτημα συνδέεται σε αυτήν τη χρονική περίοδο με τη χειραφέτηση του νεοσύστατου κράτους, καθώς η εθνική αφύπνιση είχε σε κάποιον βαθμό συντελεστεί κατά την περίοδο του νεοελληνικού διαφωτισμού, όπως προκύπτει από όσα προαναφέρθηκαν. Παράμετρος της εθνικής χειραφέτησης είναι η σταδιακή μετάβαση προς τη χρήση μιας κοινής γλώσσας τόσο από τη διοίκηση όσο και από τους καθημερινούς ανθρώπους.²¹ Κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, σχετικά με το γλωσσικό ζήτημα, επικρατεί η διαμάχη μεταξύ καθαρεύουσας και δημοτικής. Κατά τα πρώτα πενήντα χρόνια της λειτουργίας του νεοελληνικού κράτους συντελείται μια προσπάθεια επικράτησης της καθαρεύουσας ως επίσημης ενιαίας γλώσσας. Καθώς η υπόθεση της συγκρότησης εθνικής γλώσσας ανατέθηκε αποκλειστικά στη λόγια ελίτ με τη σιωπηρή συμφωνία του κράτους και την πλήρη απόσυρσή του από το προσκήνιο αναφορικά με αυτό το ζήτημα, η καθαρεύουσα εμπλουτίστηκε με τόσο πολλά στοιχεία από τα αρχαία Ελληνικά, ώστε η γραφόμενη γλώσσα απομακρύνθηκε εντελώς από την ομιλούμενη.²²

²⁰ R. Beaton, *Εισαγωγή στη Νεότερη Ελληνική Λογοτεχνία*, Αθήνα 1996, σ. 376

²¹ P. Diatsentos, *ό. π.*, σ. 215

²² P. Mackridge, *ό. π.*, σ. 185

Στο πολιτικό - ιδεολογικό πεδίο η περίοδος ταυτίζεται με τον αλυτρωτισμό. Από την αρχή του αιώνα και μέχρι τον Κριμαϊκό πόλεμο καθίσταται ήδη σαφές στην κυρίαρχη τάξη της εποχής ότι οι αλυτρωτικές βλέψεις δεν πρόκειται να ικανοποιηθούν τουλάχιστον όχι δια της πολεμικής οδού.²³ Έτσι, η εθνική χειραφέτηση επιχειρήθηκε μέσα από την κατασκευή της γλώσσας. Η καθαρεύουσα, καθώς ήταν γεμάτη από αρχαϊκά στοιχεία, εμφανίζεται ως η αδιάλειπτη συνέχεια της αρχαίας Ελληνικής και έτσι, το νεοελληνικό κράτος εξασφαλίζει την άμεση σύνδεσή του με την ένδοξη αρχαιότητα. Αυτό το ιδεολόγημα, εξάλλου, ταυτίζεται και με το ευρωπαϊκό ρεύμα της εποχής, το οποίο βάζει στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος τα αρχαία ελληνικά γράμματα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η πρόταση του Γάλλου ελληνιστή Eichthal να γίνουν τα αρχαία ελληνικά η διεθνής γλώσσα της εποχής.²⁴

Το 1888, όμως, εκδίδεται το βιβλίο του Γιάννη Ψυχάρη *Το ταξίδι μου*. Το βιβλίο ήταν γραμμένο εξ ολοκλήρου στη δημοτική και αποτελεί ένα βιβλίο πρόζα μέσα στο οποίο ο Ψυχάρης εξηγεί ότι η δημοτική γλώσσα μπορεί να εκφράσει σημαντικές έννοιες. Εξάλλου, ο Ψυχάρης συνέδεε την προκοπή του έθνους, μέσα από την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης και την απελευθέρωση όλων των Ελλήνων που ζούσαν ακόμα στην Οθωμανική επικράτεια. Κάτι τέτοιο θα γινόταν εφικτό, σύμφωνα με τον Ψυχάρη, μόνο αν η Ελλάδα εγκατέλειπε τη στείρα προσκόλλησή της στο παρελθόν και γινόταν ένα κράτος με σύγχρονα στοιχεία.²⁵ Επομένως, εκείνο που έμενε να γίνει ήταν η διαμόρφωση μιας ενιαίας γλώσσας για τη διοίκηση και για τον λαό. Αυτό το έργο το ανέλαβε μια ομάδα λογίων με επικεφαλής τον Κωστή Παλαμά.

Τα τέλη του 19^{ου} αιώνα ταυτίζονται ιστορικά με την Τρικούπική περίοδο της διακυβέρνησης της Ελλάδας. Ο χαρακτήρας της οικονομίας ήταν ακόμα κυρίως αγροτικός και δεν υπήρχε ένα οργανωμένο σχέδιο για την εκπαίδευση και τη σύνδεσή της με τις κοινωνικές ανάγκες. Βέβαια, ο Χαρίλαος Τρικούπης ψήφισε την Αρχή της Δεδηλωμένης, θέτοντας με αυτόν τον τρόπο τα θεμέλια για το αστικό κράτος και τη σύγχρονη οικονομική και πολιτική οργάνωση. Αργότερα, το 1899, η κυβέρνηση του Θεοτόκη επιχειρεί μια εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, η οποία, όμως, έμεινε στα

²³ P. Diatsentos, *ό. π.*, σ. 218

²⁴ P. Diatsentos, *ό. π.*, σ. 222

²⁵ P. Mackridge, *ό. π.*, σ. 187- 189

χαρτιά.²⁶ Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου συντελούνται τομές στην οικονομία, οι οποίες έχουν ως αποτέλεσμα την αστικοποίηση τους πληθυσμού. Καθώς, λοιπόν, αλλάζει η φυσιογνωμία της ελληνικής οικονομίας, η εκπαίδευση έπρεπε να ακολουθήσει αυτήν την αλλαγή και να εξυπηρετήσει τις καινούριες ανάγκες της αγοράς αλλά και της κοινωνίας.

Η νέα εκπαιδευτική πολιτική, λοιπόν, εξυπηρετούσε την προώθηση των κοινωνικών και πολιτικών συμφερόντων της ανερχόμενης αστικής τάξης.²⁷ Μέσα σε αυτό το συνολικότερο κλίμα της αλλαγής επιχειρήθηκε και η ανακοπή του ακραιφνώς αρχαϊστικού πνεύματος στην παιδεία με την καθιέρωση της διδασκαλίας τη Νέας Ελληνικής, που για εκείνη την περίοδο, βέβαια, αντιστοιχούσε στην καθαρεύουσα.²⁸ Πέρα από τον Διονύσιο Σολωμό, που μέσα από το ποιητικό του έργο είχε ήδη συμβουλέψει τον ελληνικό λαό να «μάθει να θεωρεί εθνικό ό, τι είναι αληθινό»²⁹ απλοποιώντας τη γλώσσα της ποίησης, και η γλώσσα των πεζογράφων της Νέας Αθηναϊκής Σχολής είναι απαλλαγμένη από στοιχεία της αρχαϊζουσας. Τα έργα του εθνικού ποιητή αλλά και διάφορων πεζογράφων της Αθηναϊκής Σχολής θα αξιοποιήσει αργότερα ο Δελμούζος ως εκπαιδευτικό υλικό για τη διδασκαλία του στο Ανώτατο Παρθεναγωγείο του Βόλου.

Ταυτόχρονα, διατυπώνεται πολιτικά για πρώτη φορά ο κίνδυνος που διατρέχουν οι περιοχές της Μακεδονίας και της Θράκης, οι οποίες δεν είχαν προσαρτηθεί ακόμα από το Ελληνικό κράτος, αναφορικά με τον εκβουλαρισμό της γλώσσας των κατοίκων και τελικά της εθνικής τους συνείδησης, ως απόρροια της δυσκολίας εκμάθησης της καθαρεύουσας.³⁰ Πέρα από τον παράγοντα της εθνικής συνείδησης ως καταλύτη προς τη στροφή στη δημώδη γλώσσα, η ταυτόχρονη ενασχόληση της ιστορικής γλωσσολογίας με τις διαλέκτους καθώς και η ανάδειξη της σπουδαιότητάς τους αφαιρούν αρκετή από την αίγλη της καθαρεύουσας.³¹ Τέλος, η πτώχευση του 1893 και στη συνέχεια η ήττα του ελληνικού στρατού απέναντι στον

²⁶ Ν. Γ. Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα 1976, σ. 102- 103

²⁷ Κ. Γαλάνης, Ε. Καλεράντε & Θ. Ελευθεράκης, «Αναδιάρθρωση της Εκπαίδευσης στα Πολιτικά Προγράμματα των Κυβερνήσεων Χ. Τρικούπη: Το Πρόταγμα του Γραμματισμού στην Εκπαιδευτική Κουλτούρα», στις: *Επιστήμες Αγωγής*, τχ. 3, 2016, σ. 11

²⁸ Ρ. Diatsentos, *ό. π.*, σ. 227

²⁹ Ν. Γ. Σβορώνος, *ό. π.*, σ. 92

³⁰ Δ. Μαυροσκούφης, « Εκπαιδευτική πολιτική και παιδαγωγική έρευνα», στη : *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τχ. 35, 1987, σ.19

³¹ Ρ. Diatsentos, *ό. π.*, σ. 228- 230

Οθωμανικό το 1897³² ματαιώνουν εκ νέου τις αλυτρωτικές προσδοκίες και επαναφέρουν το ζήτημα της κοινωνικής και πολιτικής αλλαγής.

---

³² Ενδεικτικό του μεγέθους επιρροής της ήττας του πρώτου πολέμου του νεοσύστατου ελληνικού κράτους με την Οθωμανική Αυτοκρατορία είναι ότι ο συγκεκριμένος πόλεμος έμεινε στην ιστορία ως Μαύρο '97 ή Ατυχής Πόλεμος.

Β' Κεφάλαιο

Το στρατιωτικό κίνημα του 1909 και η άνοδος του Ελευθερίου Βενιζέλου στην εξουσία

2.1. Το ιστορικό πλαίσιο

Στην αυγή του νέου αιώνα, το 1901, ξέσπασαν διαμαρτυρίες στους δρόμους της Αθήνας, επειδή ο Πάλλης επιχείρησε να μεταφράσει τα Ευαγγέλια στα νέα ελληνικά.³³ Η πρωτοβουλία της μετάφρασης, βέβαια, ανήκε στη βασίλισσα Όλγα, η οποία επιθυμούσε να υποβοηθήσει την ανάπτυξη του θρησκευτικού αισθήματος στο λαό, μέσα από την κατανόηση των Ευαγγελίων.³⁴ Μετά τη δημοσίευση στην εφημερίδα *Ακρόπολις*³⁵ περικοπών των Ευαγγελίων στη δημοτική (παράρτημα), οι διαμαρτυρίες ήταν τόσο έντονες, υπήρξαν ακόμα και νεκροί, ώστε η κυβέρνηση Θεοτόκη αναγκάστηκε σε παραίτηση. Βίαιες αντιδράσεις προκάλεσε και η παράσταση *Ορέστεια* του Αισχύλου στη δημοτική γλώσσα από το Εθνικό Θέατρο.³⁶ Παρόμοιες προσπάθειες έγιναν και με την παράσταση *Αντιγόνη* αλλά και στη δικαστική γλώσσα, όταν απόφαση δικαστηρίου το 1901 γράφτηκε στη δημοτική.³⁷ Το 1911 οι πρωτοβουλίες του Δελμούζου στο Παρθεναγωγείο του Βόλου οδήγησαν στον διωγμό του.³⁸ Ταυτόχρονα, ο Κωστής Παλαμάς έχασε τη θέση του γραμματέα του πανεπιστημίου και η αναθεωρητική βουλή του 1911 καθιερώνει δια νόμου την καθαρεύουσα ως επίσημη γλώσσα.

Την ίδια εποχή το ρεύμα των δημοτικιστών ήταν επίσης πολύ δραστήριο, με κορύφωση της δράσης του την ίδρυση του Εκπαιδευτικού Ομίλου.³⁹ Το 1902 εκδόθηκε το βιβλίο του Φωτιάδη «*Το γλωσσικόν Ζήτημα κ' η εκπαιδευτική μας Αναγέννησις*», το οποίο έθετε στο επίκεντρο του προβληματισμού τη γλώσσα που πρέπει να διδάσκεται στα σχολεία με στόχο την κοινωνική και εθνική ενότητα.⁴⁰ Ταυτόχρονα, εκδίδεται και το περιοδικό *Νουμάς*, όργανο των δημοτικιστών και μάλιστα της ριζοσπαστικής μερίδας, με επικεφαλής τον Ψυχάρη. Στο περιοδικό

³³ P. Mackridge, *ό. π.*, σ. 192

³⁴ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ.14 (1977), σ. 174-175

³⁵ «το Ευαγγέλιον εις την γλώσσαν του λαού», στην: *Ακρόπολις*, αρ. φ. 7015, 9.9.1901, στο εξής βλ. *Ακρόπολις*

³⁶ T. Κοτρώτσου-Λόντου, *ό. π.*, σ. 46

³⁷ M. Τριανταφυλλίδης, *ό. π.*, σ. 120

³⁸ A. Βάος, «Η διδασκαλία των εικαστικών μαθημάτων στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση και τα Διδακταλεία (1833-1933)», στις: *Δοκίμες, Επιθεώρηση Κοινωνικών Σπουδών*, τχ. 8, 1999, σ. 215

³⁹ X. Νούτσος, «Η ίδρυση του Εκπαιδευτικού Ομίλου (1910)», στην: *Επιστημονική Επετηρίδα Τμήματος Φιλολοσοφίας, Παιδαγωγικής, Ψυχολογίας*, 2016, σ. 95- 98

⁴⁰ A. Δελμούζος, *Ο Φώτης Φωτιάδης και το παιδαγωγικό του έργο*, Αθήναι 1947, σ. 6

γράφει και ο Κωστής Παλαμάς που συντάσσεται, ωστόσο, με την πιο μετριοπαθή μερίδα των δημοτικιστών.⁴¹

Τα ιδεολογικά ρεύματα που επικρατούν στην Ελλάδα της εποχής και συνδέονται με την ανάπτυξη της δημοτικής γλώσσας και την ενσωμάτωσή της στην επίσημη εκπαίδευση είναι δύο, το πιο μετριοπαθές που είναι επηρεασμένο από την ιδεολογία του αστικού φιλελευθερισμού και το πιο ριζοσπαστικό που αντιμετωπίζει τη γλώσσα ως πνευματικό όπλο της εργατικής τάξης και είναι επηρεασμένο από τη μαρξιστική ιδεολογία.⁴² Σημείο σύγκλισης και των δύο ιδεολογικών ρευμάτων αποτελεί το εκσυγχρονιστικό πνεύμα.⁴³

Με την επικράτηση του Ελευθέριου Βενιζέλου στην πολιτική σκηνή της χώρας για τις επόμενες δεκαετίες επικρατεί ο αστικός φιλελευθερισμός και το γλωσσικό ζήτημα παραμένει ζωντανό, σύμφυτο με την προκοπή του έθνους και τον αλτρωτισμό. Η κρατούσα άποψη της εποχής, την οποία αντιμάχονται οι δημοτικιστές, αναφορικά με τη γλώσσα συνοψίστηκε από τον Γληνό ως εξής: «*Τον δίδαξαν [τον λαό] πως για να ζήσει, να γίνει μεγάλος και δοξασμένος σαν τους μεγάλους και δοξασμένους προγόνους του, πρέπει να ζαναζωντανέψει [και τις γλωσσικές] φόρμες της ζωής τους*»⁴⁴ και συνεχίζει απαντώντας σε όσους κατηγορούν τη δημοτική για διάσπαση της ιστορικής συνέχειας του έθνους «*ο δημοτικισμός απεναντίας εκπροσωπεί μίαν αναγέννηση και στις ανθρωπιστικές σπουδές, την πραγματική αναγέννηση, το δημιουργικό ζαναζωντάνεμα των αξιών του αρχαίου κόσμου, την οργανική σύνθεση της αναβίωσης με την επιβίωση των αξιών αυτών [...]. Ο δημοτικισμός πετυχαίνει να μετατρέψει τα περασμένα σε αξίες ζωντανές κι εξυψωτικές της τωρινής ζωής μας, δυναμώνει την εθνική αυτοσυνειδησία και την ψυχική και πνευματική ενότητα του λαού. Αυτό το έδειξεν έμπραχτα ο Ψυχάρης με όσα λέει για τους αρχαίους και τη σχέση μας γι' αυτούς στα έργα του, το έδειξεν ο Αλέξαντρος Πάλλης με τη μετάφραση της "Οδύσσειας" και τ' ολοκλήρωσε με την ποίησή του ο Κωστής Παλαμάς*».⁴⁵

⁴¹ Τ. Κοτρώτσου-Λόντου, *ό. π.*, σ. 46

⁴² Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου, *Γλώσσα, εκπαίδευση και πολιτική*, Αθήνα 1999, σ. 124- 125

⁴³ Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου, *ό. π.*, σ. 15

⁴⁴ Κ. Δ. Μαλαφάντης, «Νεοελληνικός Διαφωτισμός και Εκπαιδευτικός Δημοτικισμός: Ιδεολογικές Συνέχειες και Αδιέξοδες Επιβιώσεις κατά τον Δημήτρη Γληνό», στο: *Μαλαφάντης, Κ. Δ., Παπαδοπούλου, Β., Αυγητίδου, Σ., Ιορδανίδης, Γ., & Μπέτσας, Ι.(επιμ) Ελληνική Εκπαιδευτική και Παιδαγωγική Έρευνα, πρακτικά 9^{ου} Συνεδρίου*, τ. 2, Αθήνα 2006, σ. 824

⁴⁵ Κ. Δ. Μαλαφάντης, *ό. π.*, σ. 834

2.2. Οι εκλογές της 8ης Αυγούστου 1910 και η άνοδος του Ελευθερίου Βενιζέλου στην πρωθυπουργία

Οι εκλογές της 8^{ης} Αυγούστου του 1910 έφεραν τον Ελευθέριο Βενιζέλο στην εξουσία. Η εμφάνιση του Βενιζέλου στην πολιτική σκηνή της χώρας συνδέεται άμεσα με τον ατυχή πόλεμο του 1897 και τον γενικότερο οικονομικό και ιδεολογικό μαρasmus της εποχής. Αναλυτικότερα, η Ελλάδα βρισκόταν υπό διεθνή οικονομικό έλεγχο, η αγροτική οικονομία μαράζωνε λόγω της υψηλής φορολογίας ενώ ταυτόχρονα το πρόβλημα των τσιφλικιών στη Θεσσαλία παρέμενε ανεπίλυτο.⁴⁶ Το πρόβλημα της μεγάλης ιδιοκτησίας στη Θεσσαλία δημιούργησε το λεγόμενο *Αγροτικό Ζήτημα*, το οποίο αποτελούσε τμήμα του ευρύτερου κοινωνικοοικονομικού προβλήματος της εποχής. Το 1910 ξέσπασαν αιματηρά επεισόδια στο σταθμό του Κιλελέρ αλλά, παρά τις αντιδράσεις των Θεσσαλών βουλευτών, το αγροτικό ζήτημα παρέμεινε ανεπίλυτο μέχρι την περίοδο του εθνικού διχασμού.⁴⁷ Ταυτόχρονα, η εκβιομηχάνιση της Ευρώπης επηρέαζε με αργό αλλά σταθερό τρόπο και την ελληνική οικονομία, καθώς παρατηρήθηκε μια μετακίνηση του πληθυσμού στις πόλεις και οι βιομηχανικοί εργάτες άρχισαν να οργανώνονται σε σωματεία, ακολουθώντας το παράδειγμα της Βρετανίας.⁴⁸

Πέρα από τον τομέα της οικονομίας, την πρώτη δεκαετία του νέου αιώνα παρατηρείται μεγάλη αναταραχή και στα στρατιωτικά πράγματα της χώρας. Ο διάδοχος Κωνσταντίνος έχει πολύ μεγάλο έρεισμα στο στράτευμα, έρεισμα που δεν κατάφερε να περιορίσει ο πρωθυπουργός Δηλιγιάννης αλλά ούτε και ο μετέπειτα πρωθυπουργός Θεοτόκης. Συγκεκριμένα, η κυβέρνηση Θεοτόκη περιορίζει τόσο πολύ τις στρατιωτικές δαπάνες, ώστε δημιουργείται τεράστια δυσαρέσκεια στα κατώτερα στρώματα του στρατού.⁴⁹ Η κορύφωση αυτής της δυσαρέσκειας θα εκφραστεί μέσα από το κίνημα στο Γουδί τον Αύγουστο του 1909. Μέσα από αυτό το κίνημα αναδείχθηκε μια ηγετική ομάδα που συγκρότησε τον λεγόμενο *Στρατιωτικό Σύνδεσμο*, ο οποίος ουσιαστικά επέβαλλε τον Βενιζέλο ως πρωθυπουργό της χώρας.

Ο Βενιζέλος πολιτικά εκπροσωπούσε τον αστικό φιλελευθερισμό της εποχής. Καθώς είχε αναμειχθεί ενεργά στον πόλεμο του 1897, αναδείχθηκε ως πολλά υποσχόμενος πολιτικός και στην κεντρική πολιτική σκηνή της Ελλάδας, εκφράζοντας

⁴⁶ *IEE*, τ. 14 (1977), σ. 193- 196

⁴⁷ Γ. Χ. Χαρίτος, *Το Παρθεναγωγείο του Βόλου*, τ. 1, Αθήνα 1989, σ. 21- 23

⁴⁸ E.J. Hobsbawm & C. Wrigley, *Industry and Empire: from 1750 to the Present Day*, χ.τ. 1999, σ. 174- 177

⁴⁹ *IEE*, τ. 14 (1977), σ. 259- 265

δημοκρατικές για την εποχή αντιλήψεις και, κυρίως, ενστερνιζόμενος τις απόψεις του Στρατιωτικού Συνδέσμου περί προσάρτησης αλυτρωτικών περιοχών που βρίσκονταν ακόμα στη δικαιοδοσία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Ο προσανατολισμός του αναφορικά με το γλωσσικό ζήτημα ήταν προς τη δημοτική. Εξάλλου, από την εποχή της ενεργής πολιτικής του δράσης στην Κρήτη είχε τη στήριξη του συλλόγου *Σολωμός*, ενός συλλόγου δημοτικιστών (Παράρτημα).⁵⁰ Ταυτόχρονα, ασπαζόταν τις απόψεις του νεοσύστατου *Εκπαιδευτικού Ομίλου* σχετικά με την αφομοίωση των αλλόγλωσσων, προκειμένου να διευκολυνθεί η ενσωμάτωση της Μακεδονίας και της Θράκης στην ελληνική επικράτεια.⁵¹ Έτσι, όταν παρόλα αυτά ψήφισε στη Βουλή την καθιέρωση της καθαρεύουσας ως επίσημης γλώσσας του κράτους, το ψήφισμα της αναθεωρητικής βουλής του 1911 χαρακτηρίστηκε από τον Βενιζέλο ως πολιτικός ελιγμός.⁵² « *Ότε μου επεβάλλετο, είπε, το πρώτον άρθρον του Συντάγματος δια την γλώσσαν, ευρέθην προ διλήμματος: ή να επιμείνω εις τα ιδέας μου και να παραγνωρίσω το πολιτικόν μου πρόγραμμα της αναγεννήσεως της ελληνικής φυλής ή να υποχωρήσω προς στιγμήν και να δεχθώ ένα τοιούτον συμβιβασμόν, ο οποίος δεν θα έβλαπτε τον γλωσσικόν αγώνα*». ⁵³

2.3. Η πρόσκληση του Ελευθερίου Βενιζέλου στην Αθήνα από τον Στρατιωτικό Σύνδεσμο

Την ίδια περίοδο σε επίπεδο διεθνούς πολιτικής σκηνής η επανάσταση των Νεότουρκων το 1908 επέσπευσε τις εξελίξεις στην Ελλάδα. Και πάλι η κριτική που διατυπώθηκε εναντίον της βασιλικής αυλής αφορούσε στην ανικανότητα της πολιτικής ηγεσίας να επωφεληθεί από τη νέα πολιτική κατάσταση έτσι, ώστε να προσαρτησει στην ελληνική επικράτεια τα ελληνικά τμήματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Την ίδια χρονιά, ο Φερδινάνδος ανακηρύσσεται τσάρος της Βουλγαρίας· με αυτήν την αφορμή, ο ελληνισμός της Μακεδονίας και της Θράκης ζητά εκ νέου την επανένωσή της με την Ελλάδα. Ταυτόχρονα, η κρητική κυβέρνηση, προχωρώντας ένα βήμα παραπάνω, κηρύσσει την ένωσή της με την Ελλάδα. Η

⁵⁰ *Ακρόπολις*, αρ. φ. 6807, 9. 5. 1909, σ. 1

⁵¹ Δ. Μαυροσκούφης, «Εκπαιδευτική πολιτική και παιδαγωγική έρευνα», στη : *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τχ. 35, 1987, σ. 22

⁵² Δ. Μαυροσκούφης, *ό. π.*, σ. 23

⁵³ Μ. Τριανταφυλλίδης, *Άπαντα*, τ. 4, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 286

επέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής οδήγησε σε έναν νέο ελληνοτουρκικό πόλεμο, ο οποίος δεν έληξε ευνοϊκά για την ελληνική πλευρά.⁵⁴

Επομένως, η οικονομική κατάσταση της χώρας στις αρχές του αιώνα υπήρξε δεινή. Παράλληλα, η εθνική πολιτική γνώριζε τη μια αποτυχία μετά την άλλη. Αυτοί οι δύο υπήρξαν οι καταλυτικοί παράγοντες για να εκδηλωθούν φωνές μέσα στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας, οι οποίες ζητούσαν την αποδέσμευση της πολιτικής ζωής του τόπου από τη βασιλική αυλή.⁵⁵ Το κίνημα στο Γουδί και η επακόλουθη ίδρυση του Στρατιωτικού Συνδέσμου επιδίωξε να επιφέρει μια διέξοδο από αυτήν την κατάσταση. Καθώς η επαναστατική αυτή κίνηση δεν είχε πολιτική εκπροσώπηση, ο Σύνδεσμος πρότεινε στον Ελευθέριο Βενιζέλο να αναλάβει αυτόν τον ρόλο.

Ο Βενιζέλος, άλλωστε, είχε αναδειχθεί ήδη ως ηγετική προσωπικότητα μέσα από την ανάμειξή του στον πόλεμο του 1897, κυρίως μέσα από την αντιπαράθεσή του με τον πρίγκιπα Γεώργιο. *«Η λαϊκή φαντασία τον υπέθετε θαυματουργόν. Ηδύνατο τα πάντα. Προ ολίγων ετών εξηνάγκαζεν ένα πανίσχυρον ηγεμόνα, υιόν του βασιλέως των Ελλήνων και πρωτεζάδελφον του τσάρου της Ρωσίας, να φύγη μεσάνυκτα εξ ερήμου παραλίας της Χαλέπας [...] Ο Βενιζέλος ήτο ανώτερος της λαϊκής ελπίδος».*⁵⁶ Αποδεχόμενος την πρόσκληση του Στρατιωτικού Συνδέσμου, ο Βενιζέλος φτάνει στην Αθήνα με στόχο να εφαρμόσει ένα μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα που θα αναμόρφωνε όλη τη διοίκηση.⁵⁷

2.4. Ο Βενιζέλος αναδεικνύεται κυρίαρχη προσωπικότητα στο πολιτικό προσκήνιο

Από το 1910 και έως το τέλος του Α' Παγκόσμιου Πολέμου ο Βενιζέλος σχεδόν μονοπωλεί την πολιτική σκηνή. Ως πρώτη πολιτική επιτυχία του Βενιζέλου καταγράφηκε η σύγκληση Αναθεωρητικής Βουλής που επεξεργάστηκε το Σύνταγμα του 1911, αναθεωρώντας το αντίστοιχο του 1864.⁵⁸ Με αυτήν την αναθεώρηση δημιουργείται για πρώτη φορά στην Ελλάδα το Κράτος Δικαίου, καθώς ορίζονται ευκρινέστερα οι ατομικές ελευθερίες, εξασφαλίζεται το αμετάθετο των δημοσίων

⁵⁴ Ν. Γ. Σβορώνος, *ό. π.*, σ. 110- 111

⁵⁵ Ν. Γ. Σβορώνος, *ό. π.*, σ. 110-111

⁵⁶ Τ. Σ. Παππάς, «Το τέλος του χαρισματικού; Πολιτική κρίση, χαρισματική ηγεσία και δημοκρατία στην Ελλάδα του 20ού αιώνα», στην: *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τ. 19, τχ. 1, 2002, σ. 34

⁵⁷ D. Dakin, *The unification of Greece, 1770-1923*, Benn 1972, σ. 277

⁵⁸ Ν. Γ. Σβορώνος, *ό. π.*, σ. 116

υπαλλήλων, επιτρέπεται η απαλλοτρίωση μεγάλων κτημάτων για κοινωνικούς σκοπούς, δηλαδή για την αποκατάσταση των ακτημόνων. Παρόλα αυτά, το τελευταίο αυτό μέτρο, καθώς και η θεσμοθέτηση της δημοτικής ως επίσημης γλώσσας, όπως ήδη αναφέρθηκε παραπάνω, αναβλήθηκε.⁵⁹ Ωστόσο, θεσμοθετήθηκε η υποχρεωτική πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Στο άρθρο 16 του Συντάγματος του 1911 αναφέρεται «η εκπαίδευσις διατελούσα, υπό την ανωτάτην εποπτεία του κράτους, ενεργείται δαπάνη αυτού. Η στοιχειώδης εκπαίδευσις είναι δι' άπαντας υποχρεωτική παρέχεται δε δωρεάν υπό του κράτους».⁶⁰

Το 1912 το κόμμα του Βενιζέλου κερδίζει και πάλι τις εκλογές με 145 εκλεγμένους βουλευτές.⁶¹ Οι μεταρρυθμίσεις της Βενιζελικής κυβέρνησης ξεκινούν από τον στρατό και τον στόλο. Μάλιστα, αναλαμβάνει ο ίδιος τα υπουργεία των Στρατιωτικών και των Ναυτιλιακών, πιθανότατα ως δέσμευση απέναντι στον Στρατιωτικό Σύνδεσμο που τον είχε αναδείξει, άλλωστε, ως ηγετική μορφή στα πολιτικά δρώμενα της Ελλάδας.⁶² Η ενίσχυση και διεύρυνση των ένοπλων δυνάμεων έβρισκε σύμφωνα όλα τα κόμματα της εποχής, καθώς αυτή ήταν η ισχύουσα πολιτική και σε άλλες Βαλκανικές χώρες, προκειμένου να βρίσκονται σε επιφυλακή απέναντι στην πολεμική μηχανή της Τουρκίας. Αξιωματικοί του στρατού εκπαιδεύτηκαν από Γάλλους και οι αντίστοιχοι του ναυτικού εκπαιδεύτηκαν στην Αγγλία.⁶³

Μετά τη νίκη της Ιταλίας στον Ιταλοτουρκικό πόλεμο για τη Λιβύη (1911-1912) τα βαλκανικά κράτη βρίσκουν την ευκαιρία να προβάλλουν τις αξιώσεις τους στην αποδυναμωμένη Τουρκία. Δημιουργείται η Βαλκανική Συμμαχία μεταξύ Σερβίας, Βουλγαρίας και Ελλάδας, η Πύλη κηρύττει τον πόλεμο στη Σερβία και τελικά ηττάται σε όλα τα μέτωπα. Ο ισχυρός πια ελληνικός στρατός καταλαμβάνει τα Ιωάννινα και αντίστοιχα ο ελληνικός στόλος απελευθερώνει τα νησιά του Βόρειου Αιγαίου. Ο πρώτος Βαλκανικός Πόλεμος λήγει βρίσκοντας της Ελλάδα να έχει αναγνωρίσει οριστικά την επικυριαρχία της στην Κρήτη.⁶⁴

Ωστόσο, το πρόβλημα διανομής των εδαφών της Μακεδονίας και της Θράκης δημιουργεί τις συνθήκες για έναν νέο πόλεμο στα Βαλκάνια. Η συνθήκη του Βουκουρεστίου θα τον λήξει, δίνοντας στην Ελλάδα τη Θεσσαλονίκη, την Καβάλα

⁵⁹ Ν. Γ. Σβορώνος, *ό. π.*, σ. 117

⁶⁰ Χ. Γούλη, Ε. Καυκούλα, «Η Εκπαίδευση κατά την περίοδο του Ελευθέρου Βενιζέλου», στα: *Πρακτικά 3^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου ιστορίας της Εκπαίδευσης, Συμπόσιο IV 2004*

⁶¹ D Dakin, *ό. π.*, σ. 280

⁶² D Dakin, *ό. π.*, σ. 282

⁶³ D Dakin, *ό. π.*, σ. 284

⁶⁴ Ν. Γ. Σβορώνος, *ό. π.*, σ. 116

και τη Νότια Ήπειρο. Επίσης, η ελληνική επικράτεια περιλαμβάνει πλέον και τα νησιά του Αιγαίου, εκτός από τα Δωδεκάνησα που παραμένουν υπό ιταλική κατοχή⁶⁵ και την Ίμβρο και την Τένεδο που μένουν στην Τουρκία. Στην Τουρκία μένει επίσης η Ανατολική Θράκη.⁶⁶ Η προσάρτηση των νέων εδαφών υπήρξε αδιαμφισβήτητα μια μεγάλη εθνική νίκη, ταυτόχρονα όμως δημιουργούσε και αρκετά προβλήματα, καθώς ο πληθυσμός αυτών των περιοχών ήταν εθνοτικά και γλωσσικά ετερόκλητος. Οι δημοτικιστές, με την πλήρη υποστήριξη του Βενιζέλου, εκπροσωπούμενοι από τον Εκπαιδευτικό Όμιλο κυρίως αναδεικνύουν την αναγκαιότητα γλωσσικής αφομοίωσης των ξενόφωνων, προκειμένου να γίνει πλήρης ενσωμάτωση των νέων εδαφών στην Ελληνική επικράτεια. Το 1916, μάλιστα, σε δελτίο του Εκπαιδευτικού ομίλου που υπογράφει ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης συνδέεται η αποτυχία της αφομοίωσης των ξενόγλωσσων πληθυσμών στην ελληνική επικράτεια με τη χρήση της καθαρεύουσας.⁶⁷

Οι δύο Βαλκανικοί πόλεμοι κληροδότησαν, στην ουσία, όλες εκείνες τις συνθήκες που οδήγησαν στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Καθώς στην Ευρώπη υπήρχαν ήδη από το 1904 δύο στρατόπεδα, αυτό της Αντάντ από τη μία πλευρά και των Κεντρικών δυνάμεων από την άλλη, και μέσα στην πολιτική και εδαφική αστάθεια για της Βαλκανικές χώρες, η Ελλάδα κλήθηκε για άλλη μια φορά να ενταχθεί στο ένα ή στο άλλο στρατόπεδο. Ο παλιός πολιτικός κόσμος και η Αυλή τάχθηκαν με το μέρος των Κεντρικών Δυνάμεων. Ο φιλελεύθερος αστικός κόσμος που εκπροσωπούσε ο Βενιζέλος έκλινε προς το πλευρό της Αντάντ.⁶⁸ Τελικά, η Ελλάδα μπαίνει στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο το 1917 στο πλευρό της Αντάντ, αφού έχει προηγηθεί η περίοδος του *Εθνικού Διχασμού*.

Ο *Εθνικός Διχασμός* αναφέρεται στη ρήξη του πρωθυπουργού Βενιζέλου με τον Βασιλιά Κωνσταντίνο που δίχασε την Ελλάδα στο στρατόπεδο των Βενιζελικών και των Αντιβενιζελικών. Πέρα από τη διαφωνία αναφορικά με την επιλογή στρατοπέδου στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι δύο παρατάξεις είχαν και διαφορετική πολιτική στάση απέναντι στις εξελίξεις της εποχής. Ο Βενιζέλος υπήρξε θιασώτης της πραγμάτωσης της Μεγάλης Ιδέας ενώ ο Βασιλιάς πίστευε ότι Ελλάδα έπρεπε να κρατήσει μια ουδέτερη στάση. Η ουδετερότητα, ωστόσο, του βασιλιά Κωνσταντίνου υπήρξε προσχηματική, καθώς εν μέσω του πολέμου η Αυλή επέτρεψε στη Γερμανία

⁶⁵ D. Dakin, *ό. π.*, σ. 302

⁶⁶ Ν. Γ. Σβορώνος, *ό. π.*, σ. 118

⁶⁷ Δ. Μαυροσκούφης, *ό. π.*, σ. 22

⁶⁸ Ν. Γ. Σβορώνος, *ό. π.*, σ. 121

να καταλάβει το οχυρό Ρούπελ ως γραμμή άμυνας απέναντι στην προέλαση των γαλλικών δυνάμεων στα Βαλκάνια.⁶⁹ Οι βενιζελικοί, διαφωνώντας με αυτήν την τροπή, σχημάτισαν μια στρατιωτική ένωση και κήρυξαν την επανάσταση. Στη Θεσσαλονίκη εγκαταστάθηκε η λεγόμενη «προσωρινή κυβέρνηση» με επικεφαλής την τριανδρία Βενιζέλου, Κουντουριώτη και Δαγκλή. Η Αντάντ εξόπλιζε την επαναστατική κυβέρνηση, η οποία τελικά κατέλαβε την εξουσία το 1917 και ο βασιλιάς αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την Ελλάδα,⁷⁰ αφήνοντας διάδοχό του τον δευτερότοκο γιο του Αλέξανδρο.

Η εξέλιξη αυτή είχε ως αποτέλεσμα την επάνοδο του Βενιζέλου στην εξουσία και το τέλος της διχοτόμησης του κράτους. Στη Βουλή επανήλθε ο σχηματισμός του Μαΐου του 1915, που έμεινε μάλιστα στην ιστορία ως «Βουλή των Λαζάρων» λόγω της πολιτικής της «ανάστασης». Η Βουλή των Λαζάρων προχώρησε σε δύο ιδιαίτερα σημαντικές μεταρρυθμίσεις που αποτελούσαν κοινωνικό αίτημα για αρκετά χρόνια. Η πρώτη ήταν ο αγροτικός νόμος βάσει του οποίου έγινε υποχρεωτική απαλλοτρίωση των μεγάλων τσιφλικιών της Θεσσαλίας και διαμοιρασμός τους στους ακτήμονες⁷¹ και, όπως θα αναλυθεί παρακάτω, η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση που καθιέρωνε τη χρήση της δημοτικής γλώσσας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση.

Σε αυτό το σημείο, αξίζει να σημειωθεί ότι ενεργό ρόλο στον Εθνικό Διχασμό έπαιξε και η εκκλησία. Όπως αναφέρει ο ιστορικός Ριζάς Σωτήρης *«μετά τη σύγκρουση των Νοεμβριανών και το πογκρόμ κατά των βενιζελικών ακολούθησε το ανάθεμα του Βενιζέλου, κίνηση μεγάλης συμβολικής και ψυχολογικής σημασίας στο πλαίσιο του Διχασμού»*.⁷² Μετά την εγκατάσταση της επαναστατικής κυβέρνησης στη Θεσσαλονίκη, εξάλλου, πολλοί μητροπολίτες έπαψαν να αναφέρουν στη λειτουργία τους τον βασιλιά και με την επάνοδο του Βενιζέλου στην εξουσία εκδιώχθηκαν τριάντα ένα εκκλησιαστικά στελέχη τα οποία ήταν φίλα προσκείμενα στον βασιλιά.⁷³

⁶⁹ Σ. Ριζάς, *Βενιζελισμός και Αντιβενιζελισμός στις απαρχές του Εθνικού Διχασμού 1915- 1922*, Αθήνα 2019, σ. 70

⁷⁰ Σ. Ριζάς, *ό. π.*, σ. 114.

⁷¹ Χ. Γ. Χαρίτος, *ό. π.*, σ. 22- 23

⁷² Σ. Ριζάς, *ό. π.*, σ. 113

⁷³ Σ. Ριζάς, *ό. π.*, σ. 113- 115

2.5. Η συνολική αποτίμηση του ρόλου του Στρατιωτικού Συνδέσμου και του Ελευθερίου Βενιζέλου

Μετά το κίνημα στο Γουδί ο Στρατιωτικό Σύνδεσμος ήταν διχασμένος.⁷⁴ Ταυτόχρονα, ο Βενιζέλος φρόντισε να κρατήσει τον στρατό μακριά από την πολιτική. Κατόπιν δικής του επιμονής, ωστόσο, επανήλθαν στο στράτευμα οι πρίγκιπες και στη θέση του γενικού επιθεωρητή του στρατού διορίστηκε ο διάδοχος.⁷⁵ Ο Βενιζέλος επανέφερε, επίσης τον Λεάνδρο Μεταξά στο προσκήνιο, ο οποίος είχε αποπεμφθεί μαζί με άλλους υψηλόβαθμους στρατιωτικούς, καθώς είχαν προσπαθήσει να εμποδίσουν την προώθηση του ιππικού στο Γουδί,⁷⁶ και αποφυλάκισε αξιωματικούς του στρατού που είχαν συλληφθεί κατά το κίνημα στο Γουδί.⁷⁷ Όλες αυτές οι ενέργειες, όπως ήταν φυσικό, εξόργισαν πολλά μέλη του Στρατιωτικού Συνδέσμου, ο Βενιζέλος, όμως, αποσόβησε τον κίνδυνο επανάληψης των γεγονότων του 1909, συλλαμβάνοντας και φυλακίζοντας διάφορους αξιωματικούς του στρατού.⁷⁸

Και για τους δημοτικιστές, όμως, ο Βενιζέλος επιφύλαξε αρκετές εκπλήξεις. Στα προκαταρκτικά της συζήτησης για το γλωσσικό ζήτημα και τα άρθρα που θα συμπεριλαμβάνονταν στο αναθεωρημένο σύνταγμα του 1911 ο Βενιζέλος διαβεβαίωνε τους ανθρώπους του Εκπαιδευτικού Ομίλου ότι *«δε θα αφήσει να περάσει το άρθρο 16 όπως γύρευε ο Μιστριώτης [θιασώτης της Καθαρεύουσας] και ότι προτιμά να πέσει παρά να υποχωρήσει»*.⁷⁹ Παρόλα αυτά, το άρθρο 107 του εν λόγω Συντάγματος καθιέρωνε την καθαρεύουσα ως επίσημη γλώσσα του κράτους, με αποτέλεσμα η ίδρυση του Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου που οραματιζόταν οι δημοτικιστές και *Εκπαιδευτικό Όμιλος*, στο οποίο η διδασκαλία θα γινόταν εξ ολοκλήρου στη ζωντανή γλώσσα της εποχής, να κριθεί παράνομη και φυσικά να πεθάνει το εγχείρημα εν τη γενέσει του. Άλλωστε, ακόμα και ο διορισμός του Γληνού στο Διδασκαλείο της Μέσης Εκπαίδευσης συνδέεται με τις προσωπικές φιλοδοξίες του Βενιζέλου και την προσπάθειά του να συνδέσει το όνομά του με προσωπικότητες διεθνούς κύρους, όπως ήταν πέντε καθηγητές πανεπιστημίων του εξωτερικού που ήταν φίλα διακείμενοι στον Εκπαιδευτικό Όμιλο και του δημοτικιστές.⁸⁰

⁷⁴ D. Dakin, *ό. π.*, σ. 274- 275

⁷⁵ D. Dakin, *ό. π.*, σ. 284

⁷⁶ D. Dakin, *ό. π.*, σ. 272- 273

⁷⁷ D. Dakin, *ό. π.*, σ. 284

⁷⁸ D. Dakin, *ό. π.*, σ. 284

⁷⁹ Δ. Φ. Χαραλάμπους, *ό. π.*, σ. 64

⁸⁰ Δ. Φ. Χαραλάμπους, *ό. π.*, σ. 71

Τέλος, ο ίδιος ο Δελμούζος χαρακτηρίζει τον Βενιζέλο «παλιάνθρωπο σε όλα του», καθώς δεν έδειξε την αναμενόμενη πυγμή που απαιτούσαν οι συνθήκες της εποχής αναφορικά με το γλωσσικό ζήτημα και την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, παρά τις αντίθετες διαβεβαιώσεις του απέναντι στους δημοτικιστές τους οποίους ο ίδιος είχε προσεγγίσει. Τους πολιτικούς συμβιβασμούς και τη δειλία του Βενιζέλου εντοπίζει και κατακρίνει και ο Σαράτσης, συνιδρυτής του Παρθεναγωγείου του Βόλου, όταν τις παραμονές της δίκης του Ναυπλίου στην οποία δικάζονταν οι ιθύνοντες της ίδρυσης του Παρθεναγωγείου και διακυβευόταν η παύση της λειτουργίας του, ο Βενιζέλος τήρησε χαρακτηριστική σιγή. «Θα γίνει επίσημη πραγματικότητα ένα Σχολείο σαν το Α.Δ.Π., όταν εμείς πεθάνουμε, και πάλι αν βρεθή δεύτερος Βενιζέλος όχι τόσο δειλός».⁸¹ Και το περιοδικό *Νουμάς* στο άρθρο του «Η συνταγματικής καθαρεύουσα» με αφορμή την ψήφιση του άρθρου 107 και την καθιέρωση της καθαρεύουσας ως επίσημης γλώσσας χαρακτηρίζει τον ηγέτη των φιλελεύθερων «υπηρέτη μιας ανισόρροπης Κοινής Γνώμης».⁸²

---

⁸¹ Χ. Γ. Χαρίτος, *ό. π.*, σ. 357- 358

⁸² Ο Κριτικός του Νουμά, «Η Συνταγματικής Καθαρεύουσα», στο: *Νουμάς*, αρ. φ. 427, 1911, σ. 165

Γ' Κεφάλαιο

Το Ανώτατο Δημοτικό Παρθεναγωγείο του Βόλου, τα Αθεϊκά και η δίκη του Ναυπλίου

3.1. Η δράση του Ανώτατου Δημοτικού Παρθεναγωγείου του Βόλου

Το 1908 ο Αλέξανδρος Δελμούζος αναλαμβάνει τη διεύθυνση του *Ανώτατου Παρθεναγωγείου του Βόλου*. Αυτό αποτελεί ένα αστικό σχολείο για κορίτσια στο πλαίσιο του οποίου για πρώτη φορά στα ελληνικά εκπαιδευτικά δεδομένα η διδασκαλία των μαθημάτων γίνεται εξ ολοκλήρου στη δημοτική. Η επιλογή της πόλης του Βόλου για τη δημιουργία του Παρθεναγωγείου δεν είναι τυχαία. Η πόλη είχε ένα προοδευτικό και δραστήριο εργατικό κέντρο, καθώς αποτελούσε βιομηχανικό και εμπορικό πέρασμα που συνέδεε την κυρίως Ελλάδα με τις βορειοελλαδικές επαρχίες.⁸³ Έτσι, θεωρήθηκε το πιο πρόσφορο μέρος όπου οι προοδευτικές ιδέες των εμπνευστών του Παρθεναγωγείου, επηρεασμένες από την επαφή τους με το παιδαγωγικό σύστημα της προοδευτικής Γερμανίας, θα έβρισκαν το κατάλληλο έδαφος, για να ανθίσουν.

Παρόλα αυτά, οι προσδοκίες διαψεύστηκαν. Εξαιτίας της νεωτερικής του φύσης, το Παρθεναγωγείο έκλεισε επεισοδιακά το 1911. Οι βασικές παιδαγωγικές αρχές του εν λόγω σχολείου, ωστόσο, παραμένουν διαχρονικά επίκαιρες, καθώς η κυρίαρχη φιλοσοφία λειτουργίας του βασιζόταν σε ένα σχολείο ανοιχτό και συνακόλουθο με τις εκάστοτε κοινωνικές επιταγές.⁸⁴ Ενδεικτικές καινοτομίες που εφαρμόστηκαν στο παρθεναγωγείο, πέρα από τη χρήση της δημοτικής γλώσσας στη διδασκαλία, αποτελούν η μη τήρηση απουσιών, δεν υπήρχε σύστημα βαθμολόγησης και πέρα από τις εξετάσεις εισαγωγής στο εκπαιδευτικό ίδρυμα δεν υπάρχουν μαρτυρίες για άλλου είδους εξετάσεις αξιολόγησης.⁸⁵

Στις 8 Σεπτεμβρίου του 1908 ο γιατρός και δημοτικός σύμβουλος του Δήμου Παγασών του Βόλου, Δημήτρης Σαράτσης, εισηγείται στο δημοτικό συμβούλιο την ίδρυση του Ανώτατου Δημοτικού Παρθεναγωγείου του Βόλου, προκειμένου τα κορίτσια του Βόλου μετά τη φοίτησή τους στο δημοτικό σχολείο να συνεχίσουν τις σπουδές τους με στόχο «*αφ ' ενός [...] εις μόρφωσιν του πνεύματος και δημιουργίαν*

⁸³ Χ. Γ. Χαρίτος, *ό. π.*, σ. 15- 16

⁸⁴ Ε. Βότση, «Η εκπαιδευτική καινοτομία στην ελληνική σχολική πραγματικότητα και η αυτονομία της σχολικής μονάδας», στην: *Εκπαίδευση, Δια Βίου Μάθηση, Έρευνα και Τεχνολογική Ανάπτυξη, Καινοτομία και Οικονομία*, τχ. 1, 2017, σ. 519

⁸⁵ Χ. Γ. Χαρίτος, *ό. π.*, σ. 116

χαρακτήρος και αφ' ετέρου να χορηγήσει όλας εκείνας τας πρακτικὰς γνώσεις διά των οποίων η σημερινή μαθήτριακαταστή εν τω μέλλοντι πρότυπον μητρός, συζύγου και νοικοκυράς».⁸⁶ Πράγματι, το δημοτικό συμβούλιο έκανε δεκτή την εισήγησή του Σαράτση⁸⁷ (παράρτημα) και έτσι ιδρύθηκε το Ανώτερο Δημοτικό Παρθεναγωγείο του Βόλου.

Το Ανώτατο Δημοτικό Παρθεναγωγείο του Βόλου δεν αποτέλεσε το πρώτο σχολείο θηλέων στον Ελλαδικό χώρο και, επομένως, η καινοτομία του δεν συνίσταται σε αυτό το σημείο. Η καινοτομία του συνίσταται στην επιλογή σύγχρονων για τη εποχή παιδαγωγικών μεθόδων και, κυρίως, στην χρήση της δημοτικής γλώσσας κατά τη διδασκαλία των μαθημάτων.⁸⁸ Βέβαια στο σχολείο διδασκόταν και η καθαρεύουσα αλλά στην πιο απλή της μορφή.⁸⁹ Επιπλέον, στις δύο ανώτερες τάξεις φοίτησης εισήχθη για πρώτη φορά η διδασκαλία αρχαίων κειμένων από μετάφραση. Συγκεκριμένα, ο Δελμούζος δίδαξε Οδύσσεια σε μετάφραση του Ιάκωβου Πολυλά, Ιλιάδα από τη μετάφραση του Αλέξανδρου Πάλλη και την Αντιγόνη του Σοφοκλή σε μετάφραση του Κωνσταντίνου Μάνου.⁹⁰ Σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί ότι η διδασκαλία των αρχαίων Ελληνικών από μετάφραση δεν αποτελούσε νέα ιδέα. Ήδη μεταξύ του 1783 και του 1791 ο Δημήτριος Καταρτζής είχε προτείνει στους Φαναριώτες του Βουκουρεστίου μια εκπαιδευτική μεταρρύθμιση μέρος της οποίας ήταν και η διδασκαλία των αρχαίων από μετάφραση. Η πρότασή του εκείνη την εποχή πέρασε μάλλον απαρατήρητη.⁹¹

Ταυτόχρονα, η διδασκαλία των θρησκευτικών έθετε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος τη διδασκαλία του Χριστού, προκειμένου να έρθουν οι μαθήτριες σε επαφή με την ουσία του χριστιανισμού και να απαλλαγούν από το δογματισμό. Πρόσθετες καινοτομίες υπήρξαν ο περιορισμός των ωρών διδασκαλίας των φιλολογικών μαθημάτων προς ανάδειξη της σημασίας τεχνικών μαθημάτων, η καλλιέργεια της ελεύθερης έκφρασης στο μάθημα της έκθεσης, το παιδαγωγικό παιχνίδι στα διαλείμματα, οι εκδρομές και η εξατομικευμένη προσέγγιση των αναγκών των μαθητριών.⁹²

⁸⁶ Χ. Γ. Χαρίτος, *Το Παρθεναγωγείο του Βόλου*, τ. 2, Αθήνα 1989, σ. 16

⁸⁷ Χ. Γ. Χαρίτος, *ό. π.*, σ. 31

⁸⁸ Χ. Γ. Χαρίτος, *ό. π.*, σ.112-113

⁸⁹ Α. Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε: (τεκμήρια ιστορίας)*, Ερμής 1973, σ. 57

⁹⁰ Ν. Δ. Βαρμάζης, *Τα αρχαία ελληνικά στη νεοελληνική εκπαίδευση*, χ.τ. 2007

⁹¹ R. Beaton, *ό. π.*, σ. 373- 374

⁹² Α. Δημαράς, *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης το « ανακοπτόμενο άλμα»: τάσεις και αντιστάσεις στην ελληνική εκπαίδευση 1833-2000*, Αθήνα 2013, σ. 122

3.2. Η διδασκαλία της «ζωντανής παράδοσης» από τον Αλέξανδρο Δελμούζο στο Ανώτερο Δημοτικό Παρθεναγωγείο του Βόλου

Ο Δελμούζος όριζε ως απαραίτητη γνώση για τις μαθήτριες του Παρθεναγωγείου τη γνωριμία με τον ελληνικό πολιτισμό στην ιστορική του συνέχεια. Το πρόγραμμα όριζε τη διδασκαλία της αρχαίας, της Βυζαντινής και της νεώτερης ιστορίας της εποχής με αφετηρία και τέρμα, ωστόσο, τη σύγχρονή του κοινωνία με τα χαρακτηριστικά και την προβληματική της. Φυσικά, αυτή η διδασκαλία γινόταν εξ' ολοκλήρου στη δημοτική.⁹³ Το εκπαιδευτικό υλικό θα έπρεπε να είναι παρμένο από τη ζωντανή παράδοση του ελληνισμού έτσι, ώστε να δημιουργηθούν οι βάσεις για να εκτιμηθεί γόνιμα και ουσιαστικά η αρχαία ελληνική παράδοση και να ενταχθεί στο παρόν.⁹⁴ Άλλωστε ο Δελμούζος είχε επηρεαστεί ιδιαίτερα από τον δάσκαλο του και εισηγητή της νεοελληνικής λαογραφίας, Νικόλαο Πολίτη, στον οποίο μάλιστα απηύθυνε και γράμμα του με τον οποίο τον παρακαλούσε να ζητήσει από τον συνάδερφό του, αρχαιολόγο και καθηγητή Πανεπιστημίου, Παναγιώτη Καβαδία, όταν επισκεφτεί το Παρθεναγωγείο, προκειμένου να δώσει αναφορά στον Υπουργό Παιδείας, να διατυπώσει μόνος του άποψη, απαλλαγμένος από προκαταλήψεις. *«Αλλά στον κ. Καβαδία, παρακαλώ θερμά να συστήσετε ότι δεν πρέπει να έχη πεποίθηση σε λόγια που τα επιβάλλουν οικονομικά συμφέροντα και ατομικά πάθη. Ας συλλογισθή ότι τα ελατήρια πολλών ανθρώπων δεν είναι τόσο ευγενικά όσο φαίνονται».*⁹⁵

Προκειμένου να πετύχει τον στόχο της νοηματοδότησης των αρχαίων κειμένων στο σύγχρονο πλαίσιο, ο Δελμούζος στη διδασκαλία του «παντρεύει» τα δημοτικά τραγούδια με τα κλασικά κείμενα των αρχαίων. Μέσα από τα λαογραφικά κείμενα του Νικόλαου Πολίτη γινόταν η επιλογή του υλικού που διδασκόταν στην αντίστοιχη θεματική ενότητα της ιστορίας έτσι, ώστε να διαφανεί η ιστορική συνέχεια της λαϊκής παράδοσης. Κοντά σε αυτά γινόταν και διδασκαλία λόγιων κειμένων αλλά και αρχαίων κειμένων από μετάφραση. Με αυτόν τον τρόπο, οι μαθήτριες ερχόταν σε επαφή με τον πολιτιστικό πλούτο της αρχαιότητας χωρίς ταυτόχρονα να διακόπτεται και η διδασκαλία της νέας ελληνικής.⁹⁶

⁹³ Α. Δημαράς, *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης*, σ. 118.

⁹⁴ Κ. Μαλαφάντης, *Η Διδασκαλία της Ζωντανής Παράδοσης από τον Αλέξανδρο Δελμούζο στο Ανώτερο Δημοτικό Παρθεναγωγείο Βόλου (1908- 1911)*, Αθήνα 1999, σ. 100

⁹⁵ Γ. Χ. Χαρίτος, *ό. π.*, σ. 95

⁹⁶ Κ. Μαλαφάντης, *ό. π.*, σ. 100- 103

Μέσα από τη συνδυαστική μελέτη της αρχαίας και της σύγχρονης του Δελμούζου λογοτεχνίας επιδιώχθηκε η βαθύτερη κατανόηση του αρχαίου και του νέου κόσμου αλλά κυρίως η γνώση και η κατανόηση του εαυτού.⁹⁷ Μέσα από τη μελέτη του Ομήρου οδηγούσε τις μαθήτρίες στον προβληματισμό σχετικά με κοινωνικά ζητήματα και μέσα από τη διδασκαλία του Σολωμού και του *Υμνου εις την Ελευθερίαν* κατέδειξε τη σημασία της γλώσσας αναφορικά με τη δημιουργία συναισθημάτων πατριωτισμού.⁹⁸

Ως προς την παιδαγωγική μέθοδο, στο Ανώτατο Δημοτικό Παρθεναγωγείο του Βόλου εφαρμόστηκε οι αρχές της «Νέας Αγωγής», ενός εκπαιδευτικού κινήματος που άνθισε στη δυτική Ευρώπη και έθετε σε αντιδιαστολή το κλασικό «σχολείο βιβλίου» με το καινοτόμο για την εποχή «σχολείο εργασίας» ενώ ταυτόχρονα αφαιρούσε από τον δάσκαλο τον ρόλο της αυθεντίας και του προσέδιδε περισσότερο τον ρόλο του καθοδηγητή.⁹⁹

3.2.1. Τα νέα ελληνικά από το Ανώτατο Δημοτικό Παρθεναγωγείο του Βόλου

Το βασικότερο πρόβλημα που αντιμετώπισε ο Δελμούζος κατά τη διδασκαλία των νέων ελληνικών ήταν ή έλλειψη λογοτεχνικών κειμένων γραμμένων στη δημοτική.¹⁰⁰ Διατύπωσε την άποψη ότι η ποίηση ήταν γραμμένη περισσότερο ως γλωσσική άσκηση και στερούνταν ποιητικού περιεχομένου.¹⁰¹ Προκειμένου να αντιμετωπίσει αυτό το ζήτημα ο Δελμούζος έκανε μια συλλογή κειμένων από τη σύγχρονη του λαϊκή παράδοση η οποία περιλάμβανε κυρίως δημοτικά τραγούδια, ποιήματα του Σολωμού, του οποίου υπήρξε μεγάλος θαυμαστής, και λιγότερο του Κάλβου και του Βαλαωρίτη. Από την πεζογραφία επέλεξε έργα των Καρκαβίτσα, Κρυστάλλη και Εφταλιώτη. Επίσης, διδάχτηκαν με λιγότερο συστηματικό τρόπο διηγήματα του Παλαμά και του Παπαδιαμάντη.¹⁰²

Άλλωστε, σε επιστολή του ο Δελμούζος προς την Πηνελόπη Δέλτα «εξομολογείται» το σχέδιό του αναφορικά με τη δημοτική γλώσσα και την επικράτησή της στη διδακτική πρακτική. «*Ανυπόμονα περιμένω να [...] δημοσιευθούν*

⁹⁷ Κ. Μαλαφάντης, *ό. π.*, σ. 104

⁹⁸ Κ. Μαλαφάντης, *ό. π.*, σ. 106

⁹⁹ Α. Δημαράς, *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης*, σ. 107

¹⁰⁰ Δ. Φ. Χαραλάμπους, «Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος: Η ίδρυση, η δράση του για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και η διάσπασή του», στις: *Παιδαγωγικές Μελέτες και Έρευνες*, τχ. 10, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 48

¹⁰¹ Κ. Μαλαφάντης, *ό. π.*, σ. 97

¹⁰² Κ. Μαλαφάντης, *ό. π.*, σ. 98-99

οι επετηρίδες του σχολείου μας· πιστεύω να φέρουν το αποτέλεσμα που [ο]νειρεύομαι, την επίσημη δηλαδή άδεια από το υπουργείο να γίνη ένα σχολείο με παιδιά εντελώς αμόλυντα απ' το δασκαλισμό [σσ. Εννοείται της καθαρεύουσας]»¹⁰³

3.2.2. Ο μορφωτικός ρόλος της λογοτεχνίας σύμφωνα με τον Αλέξανδρο

Δελμούζο

Προκειμένου να επιτευχθεί αποτελεσματικά ο μορφωτικός σκοπός της διδασκαλία της λογοτεχνίας απαραίτητη προϋπόθεση για τον Δελμούζο ήταν η κατανόηση και η συναίσθηση του λογοτεχνικού περιεχομένου πρώτα και κύρια από τον ίδιο τον δάσκαλο. Έτσι, ως προς τη μεθοδολογία χώριζε τα λογοτεχνικά κείμενα ανάλογα με το είδος τους και προσάρμοζε τη διδασκαλία τους ανάλογα με το δυναμικό των μαθητριών του. Άλλωστε, σκοπός της λογοτεχνίας, ισχυριζόταν, είναι η αισθητική και συναισθηματική καλλιέργεια των παιδιών και επομένως η επιλογή των κειμένων αλλά και του τρόπου διδασκαλίας τους πρέπει να συνάδει με αυτόν τον σκοπό.¹⁰⁴ Η διδασκαλία της λογοτεχνίας στο Ανώτατο Παρθεναγωγείο του Βόλου γινόταν με έναν τρόπο που σήμερα η παιδαγωγική θα ονόμαζε «διαθεματικό». Πολλές φορές, δηλαδή, η διδασκαλία ενός λογοτεχνικού κειμένου συμπλήρωνε το γνωστικό πεδίο της ιστορίας ή αποτελούσε αφορμή για τη συγγραφή μιας έκθεσης ιδεών. Σε κάθε περίπτωση, ο ρόλος του δασκάλου ήταν καθοδηγητικός και το επίκεντρο του ενδιαφέροντος βρισκόταν στο περιεχόμενο του λογοτεχνικού έργου και όχι σε φορμαλιστικά στοιχεία.¹⁰⁵

3.3. Τα γεγονότα τα οποία οδήγησαν στη δίκη του Ναυπλίου

Όπως ήταν φυσικό η λειτουργία του Παρθεναγωγείου εκτός από υποστηρικτές είχε και πολέμιους. Η εφημερίδα *Κήρυξ* άσκησε δριμυία κριτική στη δράση του παρθεναγωγείου¹⁰⁶, η οποία βασίζεται σε δύο τυλώνες (παράρτημα), ο πρώτος σχετίζεται με την κατασπατάληση δημοτικού χρήματος «για να σπουδάσουν πιάνο και γαλλικά» οι πλούσιες κόρες και ο δεύτερος με το γεγονός ότι σε ένα σχολείο θηλέων διευθυντής ήταν άντρας.¹⁰⁷ Η πίεση που άσκησε ο Τύπος της

¹⁰³ Χ. Γ. Χαρίτος, *ό. π.*, σ. 131

¹⁰⁴ Κ. Μαλαφάντης, *ό. π.*, σ. 107

¹⁰⁵ Κ. Μαλαφάντης, *ό. π.*, σ. 108- 109

¹⁰⁶ «Το ανώτερον παρθεναγωγείον. Οι αυτουργοί συνήγοροί του», στον: *Κήρυξ*, αρ. φ. 127, 23.10.1908, σ. 1, στο εξής βλ. *Κήρυξ*

¹⁰⁷ Χ. Γ. Χαρίτος, *ό. π.*, σ. 121-130

εποχής, με τον *Κήρυκα* να δείχνει τον δρόμο, οδήγησε αρκετούς γονείς στην απόφαση να σταματήσουν να στέλνουν τα κορίτσια τους στο Παρθεναγωγείο. Το σχολείο σταμάτησε τη λειτουργία του το 1911 ενώ τρία χρόνια αργότερα οι πρωτεργάτες του Παρθεναγωγείου δικάστηκαν από το εφετείο του Ναυπλίου με την κατηγορία της αθεΐας και της διαφθοράς των ηθών. Η τριετία που μεσολάβησε ανάμεσα στο κλείσιμο του σχολείου και στη δίκη έμεινε στην ιστορία με τον τίτλο *τα Αθείκά του Βόλου*.

Τον Φεβρουάριο του 1911 το Παρθεναγωγείο δέχτηκε την αιφνιδιαστική επίσκεψη του επισκόπου Δημητριάδος. Ο επίσκοπος διατύπωσε την άποψη ότι στο σχολείο δεν υπήρχε σεβασμός προς τα χρηστά ήθη και οι μαθήτριες προτρέπονται προς την αθεΐα.¹⁰⁸ Την ίδια χρονική στιγμή, όπως ήδη αναφέρθηκε, κατοχυρώνεται συνταγματικά η καθαρεύουσα ως επίσημη γλώσσα του κράτους, παρά τη θετική διάθεση του Βενιζέλου προς τη δημοτική. Τα επεισόδια που διημεΐφθησαν στο Παρθεναγωγείο μεταξύ του επισκόπου και του διδασκαλικού προσωπικού δημοσιεύτηκαν και πάλι στον *Κήρυκα*, σε φύλλο του οποίου λίγο καιρό αργότερα ο δημοσιογράφος Κούρτοβικ καλούσε τον λαό του Βόλου σε συλλαλητήριο κατά της λειτουργίας του Παρθεναγωγείου.¹⁰⁹ Τελικά, το δημοτικό συμβούλιο του Βόλου αποφασίζει να πάψει τη λειτουργία του Παρθεναγωγείου το 1911.

Έναν χρόνο πριν τη δίκη που ακολούθησε το κλείσιμο του Παρθεναγωγείου, στις 31 Οκτωβρίου του 1913, η εφημερίδα *Πατρίς* δημοσιεύει την είδηση απόλυσης δασκάλων οι οποίοι είχαν εκφράσει δημόσια τη γνώμη τους για τα προβλήματα της παιδείας, προτείνοντας ταυτόχρονα λύσεις.¹¹⁰ Το μεθεπόμενο έτος, λαμβάνει χώρα στο Ναύπλιο η περίφημη δίκη των Αθείκων, στην οποία δικάστηκαν ο Αλέξανδρος Δελμούζος, διευθυντής του Παρθεναγωγείου του Βόλου καθώς και ο Δημήτριος Σαράτσης, ο οποίος είχε εισηγηθεί στο δημοτικό συμβούλιο την ίδρυση του Παρθεναγωγείου και υπήρξε ουσιαστικά ο ιδρυτής του.¹¹¹ Οι κατηγορίες που τους αποδόθηκαν ήταν η αθεΐα και ο εκφυλισμός των ηθών. Εξαγριωμένο πλήθος, καθοδηγούμενο κυρίως από την εκκλησία, απαίτησε να κλείσει το σχολείο. Χαρακτηριστικά του μένους που είχε το πλήθος εναντίον των πρωτεργατών του Παρθεναγωγείου είναι δύο περιστατικά που περιγράφει ο ίδιος ο Δελμούζος σε

¹⁰⁸ Χ. Γ. Χαρίτος, *ό. π.*, σ. 270- 273

¹⁰⁹ Χ. Γ. Χαρίτος, *ό. π.*, σ. 278 και 286

¹¹⁰ Ε. Θ. Μεταξούδης, «Η πολιτική ταυτότητα, η φιλοσοφία και οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του Ελευθερίου Βενιζέλου», στα: *Κείμενα Παιδείας*, τχ. 3, 2022, σ. 4

¹¹¹ Ε. Θ. Μεταξούδης, *ό. π.*, σ. 4

επιστολή του προς την Π.Σ. Δέλτα «Έκει κοντά αντάμωσα ενα γκαρσόνι της μύρας πού συχνά του άφηνα *rouboire*. Τον κοίταξα νομίζοντας πώς θα με χαιρετήσει· με κοίταξε κατάματα: "ουζου μαλλιάρé, μασόνε", φώναξε κ' έφυγε» και επίσης «Μικρά και μεγάλα παιδιά ακολουθούσαν: "ε, ε, οι μαλλιάρé! γιούχα ή μαλλιάρéνα!" κλπ., και οι πέτρες έπεφταν απάνω μας βροχή».¹¹²

Παρασκηνιακά ζητήθηκε η βοήθεια του Βενιζέλου για μια αίσια έκβαση στη δίκη, ο οποίος έστειλε ανώνυμα κάποια έγγραφα που ενοχοποιούσαν τον κατηγορο, επίσκοπο Γερμανό, για παρατυπίες που διέπραξε ενόσω ήταν Αρχιμανδρίτης στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου. Έτσι, χάθηκε το ηθικό κύρος του κατηγορου και το εφετείο αθώωσε τελικά τους κατηγορούμενους.¹¹³ Παρόλα αυτά, το Παρθεναγωγείο έκλεισε οριστικά το 1911 κάτω από τη λαϊκή κατακραυγή, καθώς η δυσφήμιση είχε ήδη γίνει. Ωστόσο, το Παρθεναγωγείο του Βόλου αποτελεί την παρακαταθήκη για την ίδρυση, λίγο αργότερα, του Εκπαιδευτικού Ομίλου.

Η δίκη του Ναυπλίου υπήρξε το αποκορύφωμα της αναμέτρησης των δημοτικιστών με τους υπέρμαχους της καθαρεύουσας και ταυτόχρονα η δίκη του πρώτου Εργατικού Κέντρου της χώρας και, συνεπακόλουθα, η δίκη του εργατικού - σοσιαλιστικού κινήματος.¹¹⁴ Συγκεκριμένα, η αγόρευση του εισαγγελέα ανέφερε τα εξής «Κατά διαφόρους έποχάς από τοῦ Σεπτεμβρίου 1908 μέχρι τέλους Μαρτίου τοῦ 1911 ἐν Βόλῳ, Λαρίσῃ καὶ ἰδίως ἐν τῷ Ἐργατικῷ Κέντρῳ καὶ τῷ Ἄνωτέρῳ Παρθεναγωγείῳ Βόλου, προσεπάθησαν διὰ ζώσης, διὰ διδασκαλίας καὶ δι' ἐντύπων φυλλαδίων νὰ ἐλκύσωσι προσηλύτους εἰς λεγόμενα θρησκευτικὰ δόγματα, τουτέστι τὴν ἀθεΐαν, μὲ τὰ ὁποῖα ἐνεργούμενα εἶναι ἀσυμβίβαστος ἢ διατήρησις τῆς πολιτικῆς τάξεως, διδάσκοντες ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεός, [...] ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐδημιουργήθη ὑπὸ πιθήκων». Η συνεργασία του εργατικού κέντρου του Βόλου με το Παρθεναγωγείο αποδείκνυε, κατά τη γνώμη του εισαγγελέα, το σχέδιο των δασκάλων του Παρθεναγωγείου να προτρέπουν τις μαθήτριες προς την αθεΐα και την αναρχία.¹¹⁵

¹¹² Σ. Μπουρνάζος, «Αλληλογραφία της ΠΣ Δέλτα, 1906-1940», στο: *Μνήμων*, τχ. 21, 1999, σ. 275-276

¹¹³ Ε. Θ. Μεταξούδης, *ό. π.*, σ. 5.

¹¹⁴ Χ. Γ. Χαρίτος, *ό. π.*, σ. 313

¹¹⁵ Χ. Γ. Χαρίτος, *ό. π.*, σ. 323 και Α. Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, Ερμής 1973, σ. 121

3.4. Η απολογία του Αλέξανδρου Δελμούζου και οι αντιδράσεις οι οποίες προκλήθηκαν από τη δίκη του Ναυπλίου

Το 1913 διαβάζουμε στο Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου¹¹⁶, κείμενο γραμμένο από τον Δελμούζο και τον Τριανταφυλλόπουλος (παράρτημα), ότι στη δίκη του Ναυπλίου θα δικαζόταν ουσιαστικά ο δημοτικισμός και ο σοσιαλισμός όπως επίσης και η ελεύθερη έκφραση της σκέψης. Ταυτόχρονα στο ίδιο άρθρο τονίζεται η συκοφαντική πλευρά των όσων καταμαρτυρούνταν για το Παρθεναγωγείο και τη λειτουργία του. Στην απολογία του ο Δελμούζος, ο οποίος ανέβηκε στο βήμα τελευταίος, δήλωσε πως ένιωθε ότι δεν ήταν ο ίδιος κατηγορούμενος αλλά ολόκληρο το κίνημα του δημοτικισμού αλλά και του σοσιαλισμού που στόχευε στην πνευματική ανύψωση της εργατικής τάξης.¹¹⁷

Στη συνέχεια, η απολογία του πήρε περισσότερο τη μορφή της έκθεσης του σκοπού και των στόχων του Παρθεναγωγείου παρά της προσπάθειας να αντικρούσει τις κατηγορίες που του αποδίδονταν. Συγκεκριμένα, υποστήριξε ότι το Παρθεναγωγείο στόχο του είχε τη διάπλαση ηθικών, ολοκληρωμένων και αυθύπαρκτων χαρακτήρων, τέτοιων που να αντιλαμβάνονται από μόνοι τους την ανάγκη ανάληψης τους καθήκοντος χωρίς η ανάγκη αυτή να τους επιβάλλεται άνωθεν.¹¹⁸ Αναφορικά με τη διδασκαλία των θρησκευτικών, ο λόγος του Δελμούζου είναι ακόμα πιο καυστικός. Δήλωσε ότι συνειδητά παραγκώνισε την αυτούσια διδασκαλία τους, την οποία χαρακτήρισε «ανόητο και ξηρά»¹¹⁹, καθώς ήθελε να επικεντρωθεί στο βαθύτερο νόημα του χριστιανισμού, δηλαδή στην ανιδιοτελή αυτοθυσία του Χριστού.¹²⁰ Η απολογία του Δελμούζου ανάγκασε μέχρι και τον δικαστή να παραδεχτεί ότι ο κατηγορούμενος είχε το θάρρος της γνώμης του χωρίς να φοβάται τις συνέπειες.¹²¹ Ο Δελμούζος δήλωσε επίσης ότι ήταν έτοιμος να αναλάβει εξολοκλήρου την ευθύνη για τις κατηγορίες που διατυπώθηκαν εναντίον του Ανώτατου Παρθεναγωγείου του Βόλου.¹²²

Το περιοδικό *Νουμάς* πήρε θέση λίγο μετά την ολοκλήρωση της δίκης (παράρτημα), κάνοντας λόγο για «μεσαιωνισμό» και «στενοκέφαλους αντιπροσώπους του». Στο ίδιο άρθρο διατυπώνεται η άποψη ότι σε αυτήν τη δίκη δικάζεται η χώρα

¹¹⁶ *Δελτίο Εκπαιδευτικού Ομίλου*, τ. 13, 1913, σ. 308, στο εξής βλ. *ΔΕΟ*

¹¹⁷ *ΔΕΟ*, τ. 1, 1911, σ. 275- 290

¹¹⁸ Α. Δελμούζος, *Το κρυφό σχολειό 1908-1911*, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 279- 280

¹¹⁹ Α. Δελμούζος, *ό. π.*, σ. 290

¹²⁰ Α. Δελμούζος, *ό. π.*, σ. 291

¹²¹ *ΔΕΟ*, τ. 5, 1915, σ. 203

¹²² Α. Δελμούζος, *ό. π.*, σ. 299

στο σύνολό της σχετικά με τον προσανατολισμό που θέλει να επιλέξει, τη βαρβαρότητα ή τον πολιτισμό.¹²³ Ο αρθρογράφος, πάντως, διατυπώνει και μια μομφή απέναντι στους απολογούμενους, εξαιρώντας τη στάση ενός συγκατηγορούμενου τους εργάτη, ο οποίος σε αντίστοιχη ερώτηση του ανακριτή απάντησε «είμαι άθεος, μαλλιάρος και σοσιαλιστής»,¹²⁴ σε αντίθεση με τους υπόλοιπους οι οποίοι δε διατύπωσαν ξεκάθαρα τη στάση τους. Βέβαια, το περιοδικό *Νουμάς* ανήκε ιδεολογικά στον κύκλο των Ψυχαριστών, οι οποίοι ήταν ριζοσπάστες δημοτικιστές, και ίσως ευελπιστούσε σε μια πιο μαχητική στάση.

Παρόλα αυτά, το Ανώτερο Δημοτικό Παρθεναγωγείο του Βόλου μετά από τρία χρόνια λειτουργίας και παρά την αθώωση των κατηγορουμένων μετά τη δίκη του Ναυπλίου δεν ξαναλειτούργησε ποτέ. Ωστόσο, η ίδρυση και η τρίχρονη λειτουργία του συνέβαλαν αποφασιστικά στην αναμέτρηση του παλιού με το νέο και άνοιξε τον δρόμο για τις μετέπειτα γλωσσοεκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις.¹²⁵

---

¹²³ Δ.Π. Ταγκόπουλος, «Μεσαιωνισμοί», στο: *Νουμάς*, 1914, σ. 97- 98

¹²⁴ Δ.Π. Ταγκόπουλος, *ό. π.*, σ. 98

¹²⁵ Σ. Μπουζάκης, *Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821- 1985)*, Αθήνα 2011, σ. 63

Δ' Κεφάλαιο

Ο εκπαιδευτικός όμιλος: Η δράση του για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και η διάσπασή του

4.1. Τα προκαταρκτικά της ίδρυσης του Εκπαιδευτικού Ομίλου

Η πρώτη δεκαετία του νέου αιώνα χαρακτηρίζεται από ζυμώσεις και πειράματα σε ό, τι αφορά την ομάδα των δημοτικιστών. Πέρα από τις ιδεολογικές αναζητήσεις, παίρνουν σάρκα και οστά και έμπρακτες πρωτοβουλίες που στοχεύουν στην οργάνωση των δημοτικιστών και στην προπαγάνδισή της δημοτικής γλώσσας. Το 1905 ιδρύεται στην Κωνσταντινούπολη το *Αδερφάτο της Εθνικής Γλώσσας* και ακολουθούν στην Αθήνα η *Εταιρεία της Εθνικής Γλώσσας*, το *Αδελφάτο της Αθήνας* και η *Φοιτητική συντροφιά*.¹²⁶ Επίσης, το 1911 το Εργατικό Κέντρο Αθηνών προβαίνει στην ίδρυση ενός «Κυριακάτικου Σχολείου Εργατριών» που θα λειτουργήσει μέχρι το 1922, συνδέοντας το ζήτημα της εκπαίδευσης με την πολιτική του διάσταση.¹²⁷ Η συγκεκριμένη προσπάθεια προπαγανδίζεται και από τον Εκπαιδευτικό Όμιλο, μέσα από το Δελτίο του, «η υποχρεωτική εκπαίδευση [...] όσο και αν ο νόμος την επιβάλλει για τη γυναίκα, στη συνείδηση του λαού είναι περιττή. [...] Αυτά στοχάζονται στην κατώτερη κοινωνική τάξη οι γονείς και στην ανώτερη οι αφεντάδες για τις υπηρέτριές τους. [...] Έτσι, συστήθηκε το Κυριακάτικο Σχολείο Εργατριών, με πρόγραμμα να μορφώσει την εργάτρια και να συντελέσει έτσι με έμμεσο τρόπο στην επαγγελματική της επάρκεια».¹²⁸

Η ύπαρξη όλων αυτών των ομίλων, ωστόσο, υπήρξε βραχύβια. Την πιο οργανωμένη προσπάθεια των δημοτικιστών τη βλέπουμε στην ίδρυση του *Εκπαιδευτικού Ομίλου* το 1910. Την ίδια εποχή, στη λογοτεχνία καλλιεργείται ολοένα και περισσότερο η δημοτική γλώσσα και έτσι διαμορφώνεται ο κοινός της τύπος. Η κυρίαρχη τάση προς αυτήν τη διαμόρφωση βασίζεται στις ιδέες του Ψυχάρη, γράφεται δηλαδή η γλώσσα απαλλαγμένη από τα λόγια στοιχεία της.¹²⁹

Σε ό, τι αφορά στην πολιτική σκηνή της χώρας, το κίνημα στο Γουδί και η επικράτηση του Βενιζέλου και της φιλελεύθερης ιδεολογίας το 1910 δημιούργησαν

¹²⁶ Δ. Μαυροσκούφης, «Εκπαιδευτική πολιτική και παιδαγωγική έρευνα», στη: *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τχ. 35, 1987, σ. 20 και Κ. Μαλαφάντης, *ό. π.*, σ. 220-221

¹²⁷ *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 412

¹²⁸ Α. Σ. Θεοδοροπούλου, «Το Κυριακάτικο Σχολείο Εργατριών», στο : *ΔΕΟ*, τχ 15, 1915 σ. 75- 76.

¹²⁹ Μ. Τριανταφυλλίδης, *Άπαντα Νεοελληνική Γραμματική Ιστορική Εισαγωγή (1938)*, τ. 3, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 121

τις πολιτικές συνθήκες για έμπρακτη δράση στο γλωσσικό ζήτημα και έτσι ιδρύεται ο Εκπαιδευτικός Όμιλος.¹³⁰ Όπως διαβάζουμε στον Νούτσο¹³¹, ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης γράφει στον απολογισμό για του έργο του Εκπαιδευτικού Ομίλου τα εξής «*Πρόδρομος της ιδέας του Ομίλου ήταν ένα γράμμα που σχεδιάστηκε από δυο συνιδεάτες το Σεπτέμβριο του 1909 στη Ζυρίχη, ακριβώς την εποχή της πολιτικής ανωμαλίας. Το γράμμα αυτό ταξίδεψε με τη σειρά στη Φραγκφούρτη και στη Ρώμη, την Αθήνα και το Βόλο, την Πόλη, τη Λειψία και το Μόναχο, και τονίζοντας τα χάλια της λαϊκής παιδείας και την ανάγκη να φωτιστή η κοινωνία συστηματικά για τη γλωσσική μεταρρύθμιση, ζητούσε τη γνώμη φωτισμένων φίλων για το τι μπορούσε και έπρεπε να γίνη, ώσπου να' ρθη η ώρα για μια προγραμματικότερη ομαδική συστηματική κοινωνική δράση των σκορπισμένων ακόμη συνιδεατών, στην πρωτεύουσα. Πριν ακόμη βγουν τα πορίσματα από το εγκύκλιο εκείνο γράμμα και συζητηθούν αποφάσεις, οι φίλοι των Αθηνών, πιο ανυπόμονοι και νιώθοντας την ανάγκη για αμεσώτερη και πιο εντοπισμένη δράση, το Μάρτιο του 1910, συσταίνουν την εφορεία ενός 'Πρότυπου δημοτικού σχολείου' και με μια έκκληση στο κοινό ζητούν την υλική και ηθική του βοήθεια για το σχολείο 'που τα παιδιά θα ανατρέφονται με τη μητρική τους γλώσσα'. Συγχρόνως αναγγέλλεται πως θα οργανωθή κι ένας Εκπαιδευτικός Όμιλος', κι αυτός ιδρύεται λίγους μήνες αργότερα».¹³² Τη χρονική περίοδο που στάλθηκε η επιστολή, επομένως, προτεραιότητα αποτελούσε η διάδοση των ιδεών των δημοτικιστών αναφορικά με τη γλωσσική μεταρρύθμιση και ο συνεπακόλουθος φωτισμός όλων των κοινωνικών στρωμάτων, χωρίς να διατυπώνεται κάποιο πρακτικό σχέδιο, πολύ περισσότερο η ίδρυση ενός σχολείου.*

Η πρακτική υλοποίηση του οράματος των μελών του Εκπαιδευτικού Ομίλου έβρισκε εμπόδιο κυρίως λόγω του γεωγραφικού κατακερματισμού των συμμετεχόντων στον Όμιλο αλλά και ελλείπει ηγετικής φυσιογνωμίας στην Αθήνα, προκειμένου να αναλάβει τη διεύθυνση ενός Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου. Επιπρόσθετα, ανάμεσα στα μέλη της ιδρυτικής τριανδρίας, τον Τριανταφυλλίδη, τον Γληνό και τον Δελμούζο, υπήρχε μια διχογνωμία ως προς την προτεραιότητα που έπρεπε να τεθεί στη στοχοθεσία. Ο Τριανταφυλλίδης, ως γλωσσολόγος, έδινε βαρύτητα στη γλώσσα ενώ ο Γληνός, ως παιδαγωγός, τοποθετούσε στο επίκεντρο την εκπαιδευτική διαδικασία. Παρόλα αυτά, τέσσερεις ένθερμοι οπαδοί του

¹³⁰ Δ. Φ. Χαραλάμπους, *ό. π.*, σ. 50- 54

¹³¹ Χ. Νούτσος, «Η ίδρυση του Εκπαιδευτικού Ομίλου (1910)», στην: *Επιστημονική Επετηρίδα Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής, Ψυχολογίας*, 2016, σ. 91

¹³² ΔΕΟ, τ. 9, 1921, σ. 5- 26

δημοτικισμού, εγκατεστημένοι στην Αθήνα, οι Τσιριμώκος, Δραγούμης, Πετροκόκκινος και Σωτηριάδης, απηύθυναν επιστολή προς τον Δελμούζο, στην οποία περιέγραφαν το όραμά τους για δημιουργία ενός Πρότυπου Σχολείου· το όραμά τους πίστευαν ότι ταυτίζεται με το όραμα του Δελμούζου και έτσι του ζήτησαν να αναλάβει τη διεύθυνσή του σχολείου που ονειρεύονταν. *«Παρεκτός τα βιβλία κι' ακόμ' ακόμα σένα φανταζόμαστε σαν πρώτο διευθυντή του πρώτου Νεοελληνικού σχολείου. Αν βρεθούν τα χρήματα κι' αν μας το επιτρέψει η πολιτεία, που αυτό θα είναι δουλειά όλων μας, θα πραγματοποιηθεί ευγενικός σκοπός χάρη και στην εξωτερίκευση του ονείρου σου που εμπιστεύθηκες στον Τσιριμώκο τελευταία στο Βόλο και που ήταν να διευθύνεις ένα σχολείο δικό σου στην Αθήνα. Μα πιο Δικό Σου από το Δικό μας μάς φαίνεται πως δε θα μπορεί να γίνει. Σου το προσφέρνουμε. Δέχεσαι;»*¹³³

Στην πρώτη αυτή φάση λειτουργίας του ο Εκπαιδευτικός Όμιλος, μέσα από τα δελτία του, προπαγανδίζει την αναγκαιότητα εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης βασισμένης σε τρία σημεία, το πρόγραμμα διδασκαλίας, τη μέθοδο διδασκαλίας και τα σχολικά εγχειρίδια. Σταδιακά, τα μέλη του Ομίλου προσανατολίζονται προς την ίδρυση ενός Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου στην Αθήνα, στο οποίο η διδασκαλία όλων των αντικειμένων θα γινόταν αποκλειστικά στη δημοτική και η σχέση μαθητή-δασκάλου θα ήταν σύμφωνη με τις αρχές της Νέας Αγωγής. Έτσι, το έργο του Εκπαιδευτικού Ομίλου έχει διπλό στόχο, αφενός τη διάδοση των ιδεών του δημοτικισμού και αφετέρου τη δημιουργία ενός Πρότυπου Σχολείου, όπου θα γινόταν η πρακτική εφαρμογή.

Το 1910, επίσης, τα μέλη της κοινωνιολογικής εταιρείας δημιουργούν το Λαϊκό Κόμμα το οποίο προβάλλει το αίτημα για ίσες ευκαιρίες στην εκπαίδευση όλων των παιδιών, ανεξαρτήτως οικονομικής και κοινωνικής διαστρωμάτωσης. Πιο συγκεκριμένα, πρόταση του λαϊκού κόμματος αποτέλεσε η αύξηση των εξατάξιων δημοτικών σχολείων στην ελληνική επικράτεια, η αποκλειστική διδασκαλία των μαθημάτων στην καθομιλούμενη γλώσσα της εποχής και η έμφαση στα πρακτικά μαθήματα.¹³⁴ Ήδη, λοιπόν, το αίτημα για γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση απασχολεί ιδιαίτερα έντονα την πολιτική και κοινωνική σφαίρα.

¹³³ Χ. Νούτσος, *ό. π.*, σ. 103

¹³⁴ Α. Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, σ. 78- 79

4.2. Η ίδρυση και οι στόχοι του Εκπαιδευτικού Ομίλου

Μετά το κλείσιμο του Παρθεναγωγείου του Βόλου, ο Εκπαιδευτικό όμιλος δημιουργήθηκε, για να εκφράσει τον εκπαιδευτικό δημοτικισμό στην Ελλάδα· αποτέλεσε το σπουδαιότερο κίνημα των δημοτικιστών και οι απόψεις του επηρέασαν το σύνολο των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων που επιχειρήθηκαν από τις κυβερνήσεις του Βενιζέλου. Ο αρχικός στόχος του Ομίλου ήταν να εκδώσει καλά και φτηνά βιβλία για τα παιδιά και για το λαό.¹³⁵ Όπως ήδη αναφέρθηκε, μετέπειτα στόχο αποτελούσε η ίδρυση Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου στην Αθήνα, καθώς μάλιστα δέχτηκε ο Δελμούζος να αναλάβει τη διεύθυνσή του. Μέλη του ομίλου υπήρξαν επιφανείς άνθρωποι των γραμμάτων, όπως ενδεικτικά ο Παπαναστασίου, ο Τοπάλης, ο Δελμούζος, Καζαντζάκης, Καρκαβίτσας, Μαβίλης, Τσιριμώκος, Τριανταφυλλίδης και Γληνός. Πρακτικός στόχος του Εκπαιδευτικού Ομίλου ήταν «να ιδρύσει ένα Πρότυπο Δημοτικό Σχολείο στην Αθήνα και να βοηθήσει ν' αναμορφωθεί, με τον καιρό, η ελληνική εκπαίδευση».¹³⁶ Αξιοποιώντας την πείρα από το Παρθεναγωγείο του Βόλου, στο πρότυπο αυτό δημοτικό σχολείο η διδασκαλία θα γινόταν εξ ολοκλήρου στη δημοτική γλώσσα και οι διδακτικές μέθοδοι θα βασίζονταν στις αρχές της «Νέας Αγωγής» από τις οποίες εμφορούνταν οι εμπνευστές του.

Εξάλλου, βασικός σκοπός του Εκπαιδευτικού Ομίλου υπήρξε η επικράτηση της δημοτικής γλώσσας στην εκπαίδευση και η δημιουργία σχολείων εργασίας. Το όραμα του Εκπαιδευτικού Ομίλου για το σχολείο βασιζόταν στο δίπτυχο της καλλιέργειας κοινωνικών και πολιτικών αρετών έτσι, ώστε να δημιουργούνται μέσα από αυτό ενεργοί πολίτες, και ταυτόχρονα στην προετοιμασία των μαθητών για την αγορά εργασίας. Η προοπτική να δημιουργηθεί ένα Πρότυπο Σχολείο από τον Εκπαιδευτικό Όμιλο δημιούργησε πολλές ανησυχίες στους συντηρητικούς κύκλους, με κύριους εκφραστές τους τον Μιστριώτη¹³⁷ και τον Χατζηδάκι, ο οποίος έθετε το ζήτημα της πολιτιστικής συνέχειας σε περίπτωση επικράτησης της δημοτικής «...ποία τις θα είναι η σχέσις ημών προς την εκκλησίαν, προς την παλαιότεραν φιλολογίαν, προς την νομοθεσίαν και καθόλου προς τα καθεστώτα ημών;».¹³⁸

¹³⁵ Χ. Νούτσος, *ό. π.*, σ. 96

¹³⁶ Α. Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, σ. 69

¹³⁷ Για τον Μιστριώτη γράφει ο Νουμάς στο τεύχος του 427, σελ. 161 «Ο κ. Μιστριώτης είναι καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας. Καμία υπόληψη δε χαίρεται στον επιστημονικό κόσμο [...] Μολαταύτα, το υποκείμενο τούτο σήμερα κυβερνά και τρομοκρατεί την Ελλάδα... με λόγια».

¹³⁸ Α. Δημαράς, *ό. π.*, σ. 72

Ως προς το ζήτημα της γλώσσας και κυρίως της γραμματικής, ο Εκπαιδευτικός Όμιλος πρότεινε ένα γραμματικό πρόγραμμα σε συντηρητικότερο σύστημα δημοτικής σε σχέση με αυτό που βασιζόταν στις επιρροές από τον Ψυχάρη. Η λογική πίσω από αυτήν την πρόταση ήταν «*το νέο γλωσσικό όργανο της παιδείας και της επιστήμης να διατηρεί στη γλώσσα το μεγαλύτερο μέρος από το ζωντανό λόγιο λεξιλόγιο*».¹³⁹

4.3. Το πρόγραμμα και η δράση του Ομίλου

Ως πρώτο βήμα για τη διάδοση των ιδεών του Εκπαιδευτικού Ομίλου αποφασίστηκε η έκδοση του Δελτίου του (παράρτημα) κάθε τρεις μήνες. Το πρώτο Δελτίο ήταν στη μεγαλύτερη έκτασή του αφιερωμένο στο να αντικρούσει τον αντίλογο τόσο των οπαδών της καθαρεύουσας όσο και των ριζοσπαστικότερων οπαδών της δημοτικής που είχαν κατηγορήσει τους εμπνευστές του Εκπαιδευτικού Ομίλου για πολιτικό συμβιβασμό και υπαναχώρηση σε συντηρητικότερα γλωσσικά σχήματα αναφορικά με τη δημοτικής.¹⁴⁰

Καθώς στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος του Ομίλου ήταν η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, αρχικά η δράση του επικεντρώθηκε στη βαθμίδα της δημοτικής εκπαίδευσης, από όπου έπρεπε να αρχίσει η καινοτομία. Βέβαια, όπως ήδη επισημάνθηκε το πρότυπο αυτό σχολείο δε λειτούργησε ποτέ. Σύμφωνα με τις αρχές που διακήρυττε ο Εκπαιδευτικός Όμιλος, το δημοτικό σχολείο έπρεπε να είναι δημόσιο και δωρεάν για όλους, με υποχρεωτική εξατάξια φοίτηση. Ταυτόχρονα, το οραματιζόταν απαλλαγμένο από την αρχαιολατρία και τον δογματισμό. Το ίδιο περιεχόμενο, βέβαια, δινόταν και στις άλλες εκπαιδευτικές βαθμίδες. Στόχος του Ομίλου ήταν το σχολείο να συνδεθεί με την κοινωνία και τις πραγματικές της ανάγκες και να μετατοπιστεί του κέντρου βάρους του μαθησιακού ενδιαφέροντος από τον αρχαίο στον σύγχρονο κόσμο.¹⁴¹

Ταυτόχρονα, τα μέλη του εκπαιδευτικού ομίλου έθεσαν για πρώτη φορά στη συζήτηση το ζήτημα της εκπαίδευσης των δασκάλων και της καλλιέργειας μιας κουλτούρας εκσυγχρονισμού στις τάξεις των εκπαιδευτικών.¹⁴² Μάλιστα, στα επτά μεταρρυθμιστικά νομοσχέδια που πρότεινε ο Τσιριμώκος το 1913 στη Βουλή, σε

¹³⁹ Μ. Τριανταφυλλίδης, *ό. π.*, σ. 123

¹⁴⁰ Δ. Φ. Χαραλάμπους, *ό. π.*, σ. 57- 61

¹⁴¹ Δ. Φ. Χαραλάμπους, *ό. π.*, σ. 68

¹⁴² Δ. Φ. Χαραλάμπους, *ό. π.*, σ. 67

συνεργασία με τον Εκπαιδευτικό Όμιλο, υπήρχε η πρόβλεψη να πηγαίνουν οι δάσκαλοι στο εξωτερικό, προκειμένου να πάρουν ανώτερη μόρφωση σχετικά με τα παιδαγωγικά ζητήματα,¹⁴³ γεγονός που θεωρήθηκε ιδιαίτερα αξιοσημείωτο από τον τύπο της εποχής (Παράρτημα).

Καθώς περιγράφηκε το γλωσσικό και παιδαγωγικό πλαίσιο του σχολείου που οραματιζόνταν τα μέλη του Εκπαιδευτικού Ομίλου, αυτό που έμενε να λυθεί ήταν το ζήτημα των σχολικών εγχειριδίων. Έτσι, το 1912 προκηρύχθηκε διαγωνισμός για τη συγγραφή ενός αλφαβηταρίου, γραμμένου στην κοινή ομιλούμενη γλώσσα.¹⁴⁴ Εν τω μεταξύ, ο Εκπαιδευτικός Όμιλος είχε ήδη αρχίσει την έκδοση λογοτεχνικών βιβλίων στη δημοτική τα οποία είτε είχαν γράψει είτε είχαν μεταφράσει η Π.Σ. Δέλτα, ο Δελμούζος κ.α. Μετά τη λήξη των Βαλκανικών Πολέμων, ο Εκπαιδευτικός Όμιλος εγκατέλειψε τον στόχο του για ίδρυση σχολείου και επικεντρώθηκε στη διάδοση των ιδεών του δημοτικισμού και τη συνολική αναμόρφωση της παιδείας. Σε άρθρο της η Πηνελόπη Δέλτα στο Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου γράφει σχετικά με τα υπάρχοντα παιδικά αναγνωστικά τόσο για τη γλώσσα τους όσο και για το περιεχόμενό τους «δοκίμασα κάποτε να βάλω παιδιά να διαβάσουν δυνατά· ήταν τραγικό να ακούς ένα παιδάκι δέκα χρονών να αραδιάζει σαν παπαγάλος με μονότονη τσιριχτή φωνή συλλαβές ακατανόητες, κόβοντας τις λέξεις στη μέση»¹⁴⁵ «βλέπομε επίσης στο Αλφαβητάριο της Α' τάξης, πλάγι σε μια κακοζωγραφισμένη φραγκοπαναγιά, την ακόλουθη διδαχή που ζαφνιάζει: “ Έχε σέβας εις τα Αγίας Εικόνας”, ώστε από το πρώτο μάθημα του σχολείου μας διδάσκει ειδωλολατρία στα παιδιά».¹⁴⁶

Επίσης, την ίδια χρονιά ο Όμιλος κατέθεσε προτάσεις για την εκπαίδευση των κοριτσιών και την αναδιαμόρφωση των παρθεναγωγείων. Και σε αυτήν την περίπτωση, στο επίκεντρο των μεταρρυθμιστικών προτάσεων τέθηκε η σύνδεση του σχολείου με την πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα της εποχής αλλά και η ανάγκη εκπαίδευσης των δασκάλων στη βάση μιας σύγχρονης ελληνικής παιδαγωγικής προσέγγισης κατά τη διεξαγωγή του εκπαιδευτικού έργου.¹⁴⁷

¹⁴³ *Ακρόπολις*, 22/11/1913, αρ. φ. 10414, σ. 1

¹⁴⁴ *ΔΕΟ*, τ. 13, 1913, σ. 330- 332

¹⁴⁵ Π. Σ. Δέλτα, «Τα αναγνωστικά μας», στο: *ΔΕΟ*, τ. 13, 1913, σ. 234

¹⁴⁶ Π. Σ. Δέλτα, *ό. π.*, σ. 242

¹⁴⁷ D. Papadopoulos, A. Ntai & D. Seremeti, «Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος (σύσταση, πρωταγωνιστές, δράση, διάσπαση)» 2006, σ. 20

4.4. Η διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου

Ο Εκπαιδευτικό Όμιλος υπήρξε προϊόν της εποχής του και ως τέτοιο επηρεάστηκε από τις πολιτικές εξελίξεις, βάσει των οποίων διαμόρφωσε κατά διαστήματα την ιδεολογική του κατεύθυνση. Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, για παράδειγμα, η απογοήτευση που δημιουργήθηκε λόγω της διάψευσης των προσδοκιών από τη φιλελεύθερη αστική πολιτική οδήγησε πολλά μέλη του Ομίλου να ασπαστούν τις ιδέες του σοσιαλισμού.¹⁴⁸ Ταυτόχρονα, η απογοήτευση ήταν ήδη μεγάλη από την αποτυχημένη μεταρρυθμιστική προσπάθεια του 1913 και την εν μέρει μόνο επιτυχημένη προσπάθεια του 1917, τα μεταρρυθμιστικά μέτρα της οποίας, όμως, καταργήθηκαν μετά την πτώση του Βενιζέλου. Μέσα στη δίνη των εξελίξεων της Μικρασιατικής Καταστροφής και της καταδίκης του αστικού φιλελευθερισμού στη συνείδηση του κόσμου, οι συζητήσεις μεταξύ των μελών του Ομίλου αναφορικά με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στο πλαίσιο του αστικού κράτους πήρε διαστάσεις σχεδόν εμφύλιου.

Εξάλλου, ήδη από τις αρχές το αιώνα η δημοτικιστική κίνηση που είχε ξεκινήσει από τον Ψυχάρη και *Το Ταξίδι μου* κέρδιζε ολοένα και περισσότερο έδαφος. Στο περιοδικό *Νουμάς*¹⁴⁹ (παράρτημα) δημοσιεύτηκε το πρώτο «σοσιαλιστικό μανιφέστο», *Το Κοινωνικό μας Ζήτημα*, το οποίο συνδέει τη χρήση της δημοτικής γλώσσας με την πρόοδο της εργατικής τάξης.¹⁵⁰ Η πορεία προς τη διάσπαση άρχισε να φαίνεται ήδη από το 1920, όταν τα τρία κυρίαρχα στελέχη του Ομίλου πήραν διαφορετικές ιδεολογικές κατευθύνσεις. Ο Τριανταφυλλίδης αποστασιοποιήθηκε από τον Όμιλο και από την πολιτική γενικά και αφοσιώθηκε στην επιστήμη του, δίνοντας μέσα από αυτήν τη μάχη για τη δημοτική, ο Γληνός ιδεολογικά προσχώρησε στις τάξεις των σοσιαλιστών και αργότερα γίνεται μέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας ενώ ο Δελμούζος ασκούσε κριτική στη μαρξιστική θεωρία.¹⁵¹

Το βασικό σημείο διαφωνίας μεταξύ Δελμούζου και Γληνού υπήρξε το εξής. Ο πρώτος, καθώς ήταν επικεντρωμένος στο παιδαγωγικό έργο, πίστευε ότι το σχολείο έπρεπε να αποτελεί έναν χώρο υπερταξικό και να επιτελεί αμιγώς εκπαιδευτικό ρόλο χωρίς καμία σύνδεση με την πολιτική ιδεολογία. Στον αντίποδα ο Γληνός έβλεπε το

¹⁴⁸ D.Papadopoulos, *ό. π.*, σ. 22

¹⁴⁹ «Το κοινωνικό μας ζήτημα», στο: *Νουμάς*, τχ. 291, 13. 4. 1908, σ.1

¹⁵⁰ R. Beaton, *ό. π.*, σ. 394- 395

¹⁵¹ D. Papadopoulos, *ό. π.*, σ. 22

σχολείο ως όργανο ιδεολογικής επιβολής της άρχουσας τάξης. Επομένως, ο Όμιλος είχε καθήκον να δημιουργήσει μέσα από την εκπαίδευση εκείνες τις συνθήκες που θα οδηγούσαν στη λαϊκή επανάσταση.¹⁵² Τελικά, το 1927 ο Εκπαιδευτικός Όμιλος διαλύθηκε, κυρίως λόγω των ιδεολογικών διαφορών των μελών του.

Θα ήταν, ωστόσο, παράλειψη να μη γίνει αναφορά και στην εξωτερική πολεμική που δέχτηκε ο Όμιλος, έστω και αν οι λόγοι της διάσπασής του υπήρξαν κυρίως εσωτερικοί. Ο πανεπιστημιακός καθηγητής Χατζιδάκις κατηγόρησε τον Όμιλο για έλλειψη ξεκάθαρα προσανατολισμού και διατύπωσε την άποψη ότι οι μαθητές που θα φοιτούσαν στο Πρότυπο Δημοτικό Σχολείο δε θα ήταν σε θέση να συνεχίσουν την εκπαίδευσή τους στις ανώτερες βαθμίδες, καθώς οι γνωστικές τους βάσεις θα ήταν εντελώς αίσολες.¹⁵³

---

¹⁵² D. Papadopoulos, *ό. π.*, σ. 23

¹⁵³ Α. Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, σ. 71.- 72

Ε' Κεφάλαιο

Η παρουσίαση της μεταρρυθμιστικής προσπάθειας του 1913

5.1. Κοινωνικοπολιτικές συνθήκες στην Ελλάδα πριν το 1913

Το δικαίωμα στην εκπαίδευση είναι το πρώτο κοινωνικό δικαίωμα που αναγνωρίστηκε συνταγματικά στην ελληνική ιστορία, καθώς από τα χρόνια της επανάστασης ήδη είχε επισημανθεί η σημασία της μόρφωσης του λαού, προκειμένου να απελευθερωθεί και στη συνέχεια να συγκροτήσει ένα ανεξάρτητο κράτος, ικανό να αναπτυχθεί κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά. Έτσι, το Σύνταγμα του Άστρους κατοχύρωσε τη δημόσια εκπαίδευση ήδη από το 1823 και καθιερώθηκε η αλληλοδιδασκτική μέθοδος σε όλη την ελληνική επικράτεια, έστω και αν οι νόμοι του 1834 για την πρωτοβάθμια, του 1836 για τη μέση εκπαίδευση και του 1837 για την πανεπιστημιακή στηριζόταν κυρίως στο Βαυαρικό εκπαιδευτικό σύστημα.¹⁵⁴ Έκτοτε, το εκπαιδευτικό συμπορεύτηκε με το γλωσσικό ζήτημα και ο εκπαιδευτικός προσανατολισμός αντικατόπτριζε την ιδεολογική και πολιτική στάση της εκάστοτε κυβέρνησης.

Οπωσδήποτε, πάντως, οι γλωσσικές και εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις των αρχών του 20^{ου} αιώνα συνδέονταν στενά και με την ενσωμάτωση των αλλόγλωσσων πληθυσμών, καθώς η ελληνική επικράτεια μεγάλωνε ¹⁵⁵ αλλά και με το κίνημα του δημοτικισμού, οι υπέρμαχοι του οποίου έβλεπαν μια ευνοϊκή ιστορική συγκυρία, μιας και ο φιλελευθερισμός εδραιωνόταν στο ελληνικό πολιτικό σύστημα. Βέβαια, στο σύνταγμα του 1911, και παρά το γεγονός ότι αυτό δημιουργήθηκε από την κυβέρνηση Βενιζέλου, στο άρθρο 16 αναφέρεται μεν ότι η βασική εκπαίδευση είναι δωρεάν και υποχρεωτική «*Η εκπαίδευσις διατελούσα, υπό την ανωτάτην εποπτεία του κράτους, ενεργείται δαπάνη αυτού. Η στοιχειώδης εκπαίδευσις είναι δι' άπαντας υποχρεωτική παρέχεται δε δωρεάν υπό του κράτους*» ωστόσο το άρθρο 107 προβλέπει ότι «*Επίσημος γλώσσα του κράτους είναι εκείνη, εις την οποίαν συντάσσονται το πολίτευμα και της ελληνικής νομοθεσίας τα κείμενα. Πάσα προς παραφθοράν ταύτης επέμβασις απαγορεύεται*».¹⁵⁶ Παρόλα αυτά, το νέο ιστορικό συγκείμενο δίνει την ελπίδα στους ανθρώπους του Εκπαιδευτικού Ομίλου ότι η γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση αυτή τη φορά θα υλοποιηθεί.

¹⁵⁴ Δ. Φ. Χαραλάμπους, *ό. π.*, σ. 38

¹⁵⁵ Δ. Μαυροσκούφης, *ό. π.*, σ. 9

¹⁵⁶ Α. Δημαράς, *ό. π.*, σ. 307

Μετά την ήττα του 1897 οι εξελίξεις και στον εκπαιδευτικό τομέα ήταν πολλές. Καθώς στην κοινωνία υπήρχε μια περιρρέουσα δυσφορία και ένα αίτημα για κοινωνική και πολιτική αλλαγή, η αναμόρφωση της εκπαίδευσης θεωρήθηκε το όχημα για την επίτευξη αυτού του αιτήματος.¹⁵⁷ Εξάλλου, όπως και κατά την προεπαναστατική και επαναστατική περίοδο η εκπαίδευση του λαού θεωρήθηκε σπουδαίο όπλο έτσι και τώρα η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση συνδέθηκε με την πραγμάτωση της Μεγάλης Ιδέας. Μέρος του αλυτρωτισμού αποτελούσε και η αφομοίωση των ξενόγλωσσων πληθυσμών που είχαν προσαρτηθεί μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους στην Ελλάδα και, κυρίως, των Βουλγαρόφωνων. Ο εξελληνισμός της Μακεδονίας, άλλωστε, αποτελούσε κοινό στόχο τόσο για τους οπαδούς της καθαρεύουσας όσο και για αυτούς της δημοτικής. Έτσι, το εθνικό πρόταγμα της αφομοίωσης των αλλόγλωσσων πληθυσμών φέρνει το γλωσσικό ζήτημα στο φάσμα του κοινωνικού ενδιαφέροντος και παύει πια να είναι ένα θέμα που απασχολεί μόνο τη διανοήση της εποχής.¹⁵⁸

Η ταύτιση του Βενιζέλου με τον δημοτικισμό φάνηκε ήδη από την επιλογή του να τοποθετήσει στο υπουργείο παιδείας πρώτα τον Απόστολο Αλεξανδρή και έπειτα τον Δημήτρη Γληνό, οι οποίοι υπήρξαν πρωτεργάτες στη σύσταση του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Αυτή η ταύτιση έγινε ακόμα πιο ξεκάθαρη όταν το 1913 ο Τσιριμώκος, υπουργός παιδείας της κυβέρνησης Βενιζέλου και αδερφός ιδρυτικού στελέχους του Εκπαιδευτικού Ομίλου, κατέθεσε στη Βουλή επτά νομοσχέδια που αφορούσαν στη μεταρρύθμιση καίριων σημείων της εκπαίδευσης. Έτσι, ο Βενιζέλος προχώρησε στην πολιτική και κοινωνική μεταρρύθμιση για λογαριασμό της αστικής τάξης της εποχής του, πιστεύοντας ότι η δημοτική γλώσσα θα αποτελούσε καταλληλότερο όργανο εξυπηρέτησης των εθνικών συμφερόντων σε σχέση με την καθαρεύουσα.

Ο σχεδιασμός για τη δομή, τη λειτουργία και το διδακτικό περιεχόμενο της εκπαίδευσης σε όλες τις βαθμίδες της ταυτίζεται με την αστική αντίληψη της εποχής αναφορικά με τον κοινωνικό και οικονομικό χαρακτήρα του σχολείου.¹⁵⁹ Χαρακτηριστικό της αστικής αυτής αντίληψης είναι ότι οι εκπαιδευτικές βαθμίδες απευθύνονται στις ανάλογες κοινωνικές τάξεις. Όπως ήδη αναφέρθηκε, μόνο η εξατάξια φοίτηση στο Δημοτικό σχολείο ήταν υποχρεωτική για όλους. Έπειτα

¹⁵⁷ Δ. Μαυροσκούφης, *ό. π.*, σ. 5

¹⁵⁸ Δ. Μαυροσκούφης, *ό. π.*, σ. 7 και R. Beaton, *ό. π.*, σ. 294- 295

¹⁵⁹ Δ. Φ. Χαραλάμους, *ό. π.*, σ. 73- 78

υπήρχαν δύο δυνατότητες, είτε να παρακολουθήσει κανείς το τριτάξιο αστικό σχολείο είτε το εξατάξιο γυμνάσιο. Η πρώτη επιλογή απευθυνόταν στη μεσαία τάξη ενώ το δεύτερο στην αστική. Πέρα, όμως, από την ταξική διευθέτηση και τη διαφαινόμενη, με σύγχρονους όρους, κοινωνική ακαμψία, φαίνεται ότι ο σχεδιασμός της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1913 συνδύαζε και τα ανθρωπιστικά προτάγματα της εποχής για κοινωνική αλληλεγγύης και δικαιοσύνη αναφορικά με την, στο μέτρο του δυνατού, άμβλυνση των κοινωνικών διαφορών, καθώς καθιέρωνε, έστω, τη γενική και υποχρεωτική εξατάξια εκπαίδευση.¹⁶⁰ Χαρακτηριστικό δείγμα, επίσης, προς την άμβλυνση των κοινωνικών διαφορών αποτέλεσε και η φροντίδα της εκπαίδευσης των κοριτσιών. Μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, η εκπαίδευση των κοριτσιών ήταν προνόμιο κάποιων κοριτσιών της ανώτερης αστικής τάξης ενώ τα κορίτσια της μεσαίας τάξης αλλά και αυτά που προέρχονταν από αγροτικές οικογένειες είχαν προδιαγεγραμμένο κοινωνικό και οικονομικό μέλλον.¹⁶¹

Τέλος, βασικό μέλημα για την πολιτική της εποχής υπήρξε και η ενσωμάτωση των πληθυσμών των Νέων Χωρών. Αυτή η ενσωμάτωση δεν αφορούσε μόνο τη γλωσσική πλευρά του ζητήματος, διάσταση την οποία αναγνώριζε και ο Βενιζέλος όπως φαίνεται από άρθρο του που δημοσιεύτηκε στον πέμπτο τόμο του Δελτίου του Εκπαιδευτικού Ομίλου¹⁶² αλλά και την πρακτική διάσταση που αφορούσε στο πρόβλημα της στέγης. Ο διπλασιασμός του πληθυσμού της χώρας απαιτούσε ανοικοδόμηση, προκειμένου να αντιμετωπιστεί το στεγαστικό πρόβλημα. Ωστόσο, Πολυτεχνική σχολή στην Ελλάδα της εποχής δεν υπήρχε. Έτσι, το 1914 ιδρύθηκε το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.¹⁶³

5.2. Οι συζητήσεις στη Βουλή και η γενική εισηγητική έκθεση των εκπαιδευτικών νομοσχεδίων

Η αστική αντίληψη της πολιτικής του Βενιζέλου δημιούργησε στα μέλη του Εκπαιδευτικού Ομίλου την προσδοκία ότι στο πλαίσιο του εκσυγχρονισμού του κράτους η νέα κυβέρνηση θα ενσωμάτωνε και τη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση που οραματιζόταν τα μέλη του Ομίλου. Παρόλο που η αναθεωρητική Βουλή είχε

¹⁶⁰ E. Kalerante, Th. Eleftherakis & K. Galanis, «Εκπαιδευτική πολιτική για τον γραμματισμό στην πρώτη κυβέρνηση Βενιζέλου εντασσόμενη σε ευρύτερες εξελικτικές πολιτικές κατευθύνσεις», στο: *Preschool and Primary Education*, τ. 4, τχ. 1, 2016, σ. 228

¹⁶¹ E. Μεταξούδης, *ό. π.*, σ. 6

¹⁶² *ΔΕΟ*, τ. 15, 1915/ 1916, σ. 132- 134

¹⁶³ E. Μεταξούδης, *ό. π.*, σ. 8

ψηφίσει το άρθρο 107 με το οποίο καθιέρωνε την καθαρεύουσα ως επίσημη γλώσσα του κράτους, ο Εκπαιδευτικός Όμιλος ανταποκρίθηκε στην πρόσκληση που του απηύθυνε το Υπουργείο Παιδείας για υποβολή προτάσεων αναφορικά με τον εκσυγχρονισμό της εκπαίδευσης, επιβεβαιώνοντας με αυτήν την αποδοχή τις προσδοκίες που συνέχιζε να έχει από τη φιλελεύθερη κυβέρνηση της χώρας. Έτσι, το 1912, κατατέθηκε από τον Εκπαιδευτικό Όμιλο αναλυτική πρόταση για την αναμόρφωση του δημοτικού σχολείου και των παρθεναγωγείων.

Συνολικά κατατέθηκαν επτά νομοσχέδια από τον υπουργό Παιδείας, Ιωάννη Τσιριμώκο, που βασιζόνταν στην αρχή της συσχέτισης του σχολικού προγράμματος με τις ανάγκες της σύγχρονης ζωής και τη σύνδεσή του με την παραγωγική διαδικασία. Η καρδιά των μεταρρυθμιστικών προτάσεων βρισκόταν στον αντίποδα της στείρας αρχαιολατρίας.¹⁶⁴ Με δυο λόγια, μέσα από τη συνεργασία του Γληνού με τον Τσιριμώκο τέθηκαν ουσιαστικά οι βάσεις μιας αστικής εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, η οποία συμβάδιζε με το περιρρέον πολιτικό και ιδεολογικό κλίμα στην Ευρώπη της εποχής που προσάρμοζε το σχολείο στις ανάγκες της οικονομικής ανάπτυξης. Μετά τους Βαλκανικούς πολέμους ο Βενιζέλος, αφουγκραζόμενος την κοινωνία, αναζήτησε μία οργάνωση της παιδείας έτσι, ώστε να τη συσχετίσει με την ταυτόχρονη δημιουργία ενός κράτους δικαίου.¹⁶⁵

5.3. Οι βασικοί μεταρρυθμιστικοί άξονες

Η μεταρρύθμιση του 1913 αντιμετώπιζε για πρώτη φορά στην ελληνική ιστορία την εκπαίδευση ως ένα ενιαίο σύστημα με συνέχεια από βαθμίδα σε βαθμίδα.¹⁶⁶ Καθώς η εκπαίδευση εντάχθηκε πλέον στην έννοια του κράτους πρόνοιας, βασικός στόχος της μεταρρύθμισης ήταν η αναβάθμιση του δημόσιου δωρεάν σχολείου.¹⁶⁷ Αυτό το σχολείο όχι μόνο απευθυνόταν σε όλες τις κοινωνικές τάξεις αλλά επίσης, όπως αναφέρθηκε αμέσως παραπάνω, και στα δύο φύλα. Η γυναίκα, στο πλαίσιο της φιλελεύθερης ιδεολογίας, αντιμετωπίζεται πλέον ως παραγωγικό μέλος της κοινωνίας που διεκδικεί την είσοδό της στην αγορά εργασίας.¹⁶⁸ Η καθιέρωση δε της υποχρεωτικής εξάχρονης παρακολούθησης της πρώτης εκπαιδευτικής βαθμίδας και για τα αγόρια αλλά και για τα κορίτσια «άνοιξε

¹⁶⁴ Ε. Θ. Μεταξούδης, *ό. π.*, σ. 5

¹⁶⁵ Ε. Kalerante, *ό. π.*, σ. 227

¹⁶⁶ Ε. Kalerante, *ό. π.*, σ. 228

¹⁶⁷ Ε. Kalerante, *ό. π.*, σ. 231- 232

¹⁶⁸ Ε. Kalerante, *ό. π.*, σ. 228- 229

τις πόρτες των σχολείων στα κορίτσια και έθεσε τις βάσεις της κοινωνικής απελευθέρωσης της γυναίκας της μεσαίας τάξης, αλλά και της αγρότισσας». ¹⁶⁹ Ο Τύπος της εποχής έγραφε σχετικά με την υπάρχουσα κατάσταση σε σχέση με τη γυναικεία εκπαίδευση «έχωμεν να παρατηρήσωμεν ακόμα και γενικὴν καθυστέρησιν της παιδείας και ως προς την έκτασιν των σχολείων και ως προς τον αριθμὸν των εκπαιδευομένων κορασίων του λαού». ¹⁷⁰

Ταυτόχρονα, στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση δινόταν ένας προσανατολισμός τεχνολογικής εκπαίδευσης, η οποία θα εξυπηρετούσε τις οικονομικές ανάγκες της περιόδου που συνδέονταν με την ανάπτυξη του δευτερογενούς και τριτογενούς τομέα παραγωγής. Εξάλλου, τα χαρακτηριστικά της εποχής ήταν ο ολοένα αυξανόμενος ρυθμός εκβιομηχάνισης της οικονομίας, η αύξηση του εργατικού δυναμικού μετά την ενσωμάτωση των Νέων Χωρών, η αστικοποίηση του τρόπου ζωής, η αυξανόμενη οικονομική και κοινωνική άνοδος της μεσαίας τάξης και η ανάπτυξη του τομέα παροχής υπηρεσιών. ¹⁷¹

Στα επιμέρους ειδικότερα ζητήματα η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση τους 1913 προέβλεπε δεκατρείς επιπλέον ώρες διδασκαλίας Νέων Ελληνικών στη μέση εκπαίδευση, δίνοντας έτσι έδαφος στον δημοτικισμό, ώστε να αναπτυχθεί περισσότερο. Ταυτόχρονα, σε ό, τι αφορούσε τη διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών η εισήγηση ήταν να διδάσκονται από μεταφράσεις με έμφαση περισσότερο στο περιεχόμενο και όχι στη μορφολογία. ¹⁷²

Οι μεταρρυθμιστικές προτάσεις αφορούσαν και την τριτοβάθμια εκπαίδευση. Συγκεκριμένα, έγινε πιο αυστηρό το πλαίσιο εισαγωγής στην τριτοβάθμια εκπαίδευση καθώς και ο έλεγχος ως προς την τακτική παρακολούθηση των μαθημάτων. Αλλά και στη διαδικασία πρόσληψης διδακτικού προσωπικού επήλθαν αλλαγές, καθώς καθιερώθηκε η αξιολόγηση ανά τακτά χρονικά διαστήματα για όλες τις βαθμίδες των πανεπιστημιακών δασκάλων. Επίσης, καθιερώθηκε και ο θεσμός της διδακτορικής διατριβής, θεσμός που ισχύει μέχρι και τις μέρες μας. ¹⁷³ Τέλος, σε επίπεδο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ιδρύθηκε το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, το οποίο αναγνωρίστηκε ως ισότιμο ίδρυμα με το Πανεπιστήμιο Αθηνών.

¹⁶⁹ Ε. Θ. Μεταξούδης, *ό. π.*, σ. 6

¹⁷⁰ «Τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια» στην: *Σκριπ*, αρ. φ. 6603, 21. 11/. 1913, σ. 4

¹⁷¹ Ε. Kalerante, *ό. π.*, σ. 229

¹⁷² Ε. Θ. Μεταξούδης, *ό. π.*, σ. 7

¹⁷³ Ε. Θ. Μεταξούδης, *ό. π.*, σ. 7

Η εκπαιδευτική μεταρρυθμιστική προσπάθεια του Βενιζέλου επίσης αφορούσε το διδασκαλικό προσωπικό. Δόθηκαν γενναίες μισθολογικές αυξήσεις, βγάζοντας την κοινότητα των εκπαιδευτικών από την οικονομική μιζέρια της προηγούμενης εποχής.¹⁷⁴ Πέρα από τις μισθολογικές αναπροσαρμογές, έμφαση δόθηκε και στην εκπαίδευση των δασκάλων, η οποία για πρώτη φορά παίρνει τη μορφή συστηματικής επιμόρφωσης. Ειδικότερα, τα Διδασκαλεία Δημοτικής Εκπαίδευσης τίθενται υπό την αιγίδα του κράτους και σε αυτά μπορούν να φοιτούν απόφοιτοι του Αστικού Σχολείου, όπως θα περιγραφεί αναλυτικότερα παρακάτω.

Σχηματικά, τα νομοσχέδια του 1913 αναφορικά με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση προέβλεπαν τα εξής:

Ως προς την πρώτη επαφή των παιδιών με τη θεσμοθετημένη εκπαίδευση, το νηπιαγωγείο, η φοίτηση προβλεπόταν τετραετής και υποχρεωτική. Βέβαια, αυτό ίσχυε για εκείνες τις περιοχές της επικράτειας, όπου υπήρχαν και λειτουργούσαν ήδη νηπιαγωγεία. Δεν υπήρξε, δηλαδή, πρόβλεψη για ίδρυση νέων νηπιαγωγείων στην επικράτεια. Ως προς τη δημοτική εκπαίδευση προτάθηκε η καθιέρωση υποχρεωτικού δημοτικού σχολείου, και για τα δύο φύλα, εξαετούς φοίτησης.¹⁷⁵ Επιπρόσθετα, καθώς η δημοτική εκπαίδευση ίσως να ήταν η μόνη εκπαίδευση που θα λάμβανε μεγάλο μέρος των παιδιών της μεσαίας τάξης, υπήρξε πρόβλεψη για μια επιπλέον χρονιά φοίτησης με αποκλειστικό αντικείμενο μαθημάτων σχετικών με την πρακτική ζωή, όπως για παράδειγμα η κηπουρική.¹⁷⁶

Σε ό, τι αφορούσε στη Μέση Εκπαίδευση θα υπήρχαν δύο τύποι σχολείων, ανεξάρτητοι ο ένας από τον άλλον, το τρίχρονο αστικό σχολείο και το εξάχρονο γυμνάσιο. Το σχετικό απόσπασμα της Εισηγητικής Έκθεσης αναφέρει τα εξής «[...] Το δε γυμνάσιον, εξαετές ον, θα παρέχη την αναγκαιούσαν γενικὴν μόρφωσιν εἰς τοὺς μέλλοντας ἢ ἀμέσως ἢ μετὰ συμπλήρωσιν τῶν εαυτῶν σπουδῶν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ ἢ ταῖς ἀνωτέραις τεχνικαῖς ἢ ἄλλαις ἐιδικαῖς σχολαῖς νὰ κατέλθωσιν εἰς τὸν πρακτικὸν βίον ἀνήκοντες εἰς τὴν διευθύνουσαν ἐν τῇ κοινῶνι τάξιν. Τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ θὰ δέχηται ὁμοίως ἀπὸ τῆς ἑκτῆς τάξεως τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Μετὰ δὲ τὸ δευτέρον ἔτος θὰ εἰδικεύηται ἡ ἐν αὐτῷ γιγνομένη διδασκαλία, διαιρουμένων τῶν μαθητῶν εἰς δύο τμήματα. Καὶ εἰς μὲν τὸ πρῶτον τμήμα, φιλολογικὸν καλούμενον, θὰ διδάσκωνται

¹⁷⁴ Ε. Θ. Μεταξοῦδης, *ὁ. π.*, σ. 8

¹⁷⁵ Σ. Μπουζάκης, *Νεοελληνικὴ Εκπαίδευση*, σ. 62- 63

¹⁷⁶ Σ. Μπουζάκης, *Ὁ Ἐλευθέριος Κ. Βενιζέλος καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Εκπαίδευση. Ἀπὸ τὴν Κρητικὴ Πολιτεία (1898-1913) σὺς κυβερνητικὴς περιόδους στὴν Ἑλλάδα (1910- 1920 καὶ 1928- 1932)*, Ἀθήνα 2016, σ. 118

*ιδία οι μαθηταί οι μέλλοντες να επιδοθώσιν εις την σπουδήν των ιστορικών επιστημών, εις δε το δεύτερον οι μέλλοντες να σπουδάσωσι μάλιστα φυσικής θεωρητικής ή εφαρμοσμένας επιστήμας».*¹⁷⁷

Στον πρώτο τύπο σχολείου μπορούσαν να φοιτήσουν όλοι ανεξαιρέτως οι απόφοιτοι του δημοτικού και μάλιστα χωρίς εξετάσεις. Το Αστικό Σχολείο προσέφερε σπουδές πρακτικού και τεχνικού προσανατολισμού. Ο απόφοιτός του επίσης μπορούσαν, μετά από εξετάσεις, να συνεχίσουν τις σπουδές τους είτε στο Διδασκαλείο Δημοτικής Εκπαίδευσης, είτε στη Ναυτική Σχολή Δόκιμων, είτε σε διάφορες τεχνικές και επαγγελματικές σχολές της εποχής. Ιδιαίτερα καινοτόμος πρόταση ήταν η δυνατότητα που παρεχόταν στους απόφοιτούς του να ενταχθούν σε μια από τις τρεις τελευταίες τάξεις του εξάχρονου γυμνασίου, αν το επιθυμούσαν.¹⁷⁸

Ο δεύτερος τύπος σχολείου, το εξάχρονο Γυμνάσιο, χωριζόταν σε δύο κατευθύνσεις, τη φιλολογική και την πραγματική. Όσοι αποφοιτούσαν από τη φιλολογική κατεύθυνση μπορούσαν να γραφτούν στις θεωρητικές σχολές του πανεπιστημίου και αντίστοιχα οι απόφοιτοι της πραγματικής κατεύθυνσης στις σχολές θετικής εκπαίδευσης του πανεπιστημίου. Επίσης, ύστερα από εισαγωγικές εξετάσεις, μπορούσαν να γραφτούν στο Ανώτατο Τεχνικό Εκπαιδευτήριο.¹⁷⁹

Για πρώτη φορά υπάρχει πρόταση για κατάργηση της διδασκαλίας των αρχαίων ελληνικών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Αντί αυτού, προτάθηκε η επαρκής διδασκαλία της νεώτερης γλώσσας της εποχής. Και στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, όμως, για πρώτη φορά επίσης το επίκεντρο της διδασκαλίας μετατοπίζεται από τα γλωσσικά στα πρακτικά και τεχνικά μαθήματα, με απώτερο στόχο τη σύνδεση της εκπαίδευσης με την αγορά εργασίας.

Στα νομοσχέδια του 1913 υπήρξε επίσης πρόβλεψη και για τη διοικητική οργάνωση της εκπαίδευσης. Ως πρώτο μεταρρυθμιστικό βήμα ορίστηκε η αφαίρεση από τους πανεπιστημιακούς καθηγητές της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών, οι οποίοι άλλωστε είχαν ταχθεί εναντίον του δημοτικισμού όπως ήδη αναφέρθηκε, της εποπτείας των σχολείων και η επιστροφή της στον σχολικούς επιθεωρητές.¹⁸⁰ Επιπρόσθετα, η επικράτεια χωρίστηκε διοικητικά σε 14 περιφέρειες, η κάθε μια με τον δικό της επιθεωρητή.¹⁸¹

¹⁷⁷ Α. Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, σ. 96-97

¹⁷⁸ Σ. Μπουζάκης, *Νεοελληνική Εκπαίδευση*, σ. 64

¹⁷⁹ Σ. Μπουζάκης, *ό. π.*, σ. 64

¹⁸⁰ Σ. Μπουζάκης, *ό. π.*, σ. 716

¹⁸¹ Σ. Μπουζάκης, *ό. π.*, σ. 718

Φροντίδα υπήρξε και για τις κτιριακές υποδομές των σχολείων αλλά και για την εκπαίδευση των εκπαιδευτικών. Συγκεκριμένα, για την εκπαίδευση των δασκάλων ψηφίστηκε το Βασιλικό Διάταγμα υπ. Αρ. 26/ 08/ 1914 με το οποίο καταργήθηκαν οι τρεις βαθμοί των δασκάλων και επιδιώχθηκε η «πνευματική και οικονομική χειραφέτηση τους δασκάλου».¹⁸² Όλες οι προτάσεις για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση υπήρξαν σύμφυτες με την ιδεολογία του Εκπαιδευτικού Ομίλου και στόχευαν στην πνευματική ανάταση του λαού, όπως χαρακτηριστικά γράφτηκε στο Δελτίου του Εκπαιδευτικού Ομίλου το 1913 «[...] το μέγλωμα της Ελλάδας και η γενική κίνηση, για να καλυτερέψουν οι συνθήκες της κοινωνικής μας ζωής [...] δίνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην προσπάθεια του κ. Τσιριμώκου. [...] το σκολειό πρέπει να βγει από το πραγματικό είναι του λαού μας. [...] Με αυτά τα νομοσχέδια οργανώνεται σε νέα βάση η εκπαίδευση της μέσης αστικής τάξης [...] μεγαλώνουν οι μισθοί των δασκάλων».¹⁸³

5.4. Οι αντιδράσεις οι οποίες προκλήθηκαν και η μη ψήφιση των νομοσχεδίων

Η κυβέρνηση Βενιζέλου προχώρησε μεν την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση υιοθετώντας, ωστόσο, μόνο μέρος των προτάσεων καθώς φοβήθηκε για άλλη μια φορά τις αντιδράσεις.¹⁸⁴ Συγκεκριμένα, υπερψηφίστηκε μόνο το νομοσχέδιο που αφορούσε στις διοικητικές μεταρρυθμίσεις και συντάχτηκε νέο αναλυτικό πρόγραμμα για τη δημοτική εκπαίδευση. Οι αντιδράσεις προέρχονταν κυρίως από δύο πλευρές, η πρώτη ήταν η Φιλοσοφική Σχολή των Αθηνών, σταθερή αντίπαλος της δημοτικής, και από τον Διδασκαλικό Σύλλογο, ο οποίος έκρινε ότι η μεταρρύθμιση στην πράξη θα χειροτέρευε την κατάσταση στην εκπαίδευση. Σε σχετικό υπόμνημά του ο Χατζιδάκις, καθηγητής της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών, αναφέρει για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση «*Δια των νομοσχεδίων καταφέρεται πλήγμα δεινόν κατά της διδασκαλίας της αρχαίας ελληνικής γλώσσας [...] άνευ διδασκαλίας των αρχαίων ελληνικών κινδυνεύει να υποσκαφή αυτή η κρηπίς της εθνικής και θρησκευτικής του ελληνικού λαού διαπαιδαγωγήσεως*».¹⁸⁵ Επιπρόσθετα, ο διδασκαλικός σύλλογος διατύπωσε την άποψη ότι η εξαετής φοίτηση στο γυμνάσιο, αντί της επταετούς που

¹⁸² Σ. Μπουζάκης, *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα. Μεταρρυθμιστικές προσπάθειες 19^{ος} αιώνας 1913, 1929*, τ. 1, Αθήνα 1994, σ. 129

¹⁸³ *ΔΕΟ*, τ. 13, 1913, σ. 276- 277

¹⁸⁴ Χ. Γούλη, Ε. Κανκούλα, «Η Εκπαίδευση κατά την περίοδο του Ελευθέρου Βενιζέλου», στα: *Πρακτικά 3^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας της Εκπαίδευσης*, Συμπόσιο IV (2004)

¹⁸⁵ Α. Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, σ. 99

ίσχυε μέχρι τότε, ήταν ανεπαρκής για την αποτελεσματική απόκτηση των απαραίτητων γνωστικών εφοδίων.¹⁸⁶

Μερίδα του Τύπου χαιρέτησε με ενθουσιασμό την προσπάθεια μεταρρύθμισης. Το περιοδικό *Νουμάς*, για παράδειγμα, εκφράζει την άποψη ότι τα συγκεκριμένα νομοσχέδια ανοίγουν τον δρόμο για μια περισσότερο προοδευτική κοινωνία. Στο επίκεντρο της επιχειρηματολογίας των αρθρογράφων βρίσκεται η άποψη ότι το εκπαιδευτικό νομοσχέδιο δίνει τη δυνατότητα μόρφωσης σε όλα τα παιδιά του λαού και, κατά τούτο, αποτελεί ένα πλήγμα για τον συντηρητισμό. Ως απάντηση στον συντηρητικό Εξαρχόπουλο γράφει ο αρθρογράφος του *Νουμά* «έπειτα, γιατί τα παιδιά του λαού να μην παρακολουθούν τη μόρφωση της ανώτερης κοινωνικής τάξης όσο το δυνατόν περισσότερο; [...] Ίσα- ίσα ο σκοπός μας πρέπει να είναι να φέρουμε τον λαό σε ανώτερο επίπεδο».¹⁸⁷

Για την προτεινόμενη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση θέση πήρε, όπως ήταν φυσικό, και ο Εκπαιδευτικός Όμιλος, τα μέλη του οποίου άλλωστε ήταν αυτά που συνέταζαν στα αλήθεια τις εισηγήσεις. Εξετάζοντας τα οφέλη σε κάθε εκπαιδευτική βαθμίδα, γραφτηκε στο Δελτίο του Όμιλου «η κοινή εκπαίδευσης όλων των ελληνοπαίδων παρέχει το μέσον της κοινής συναναστροφής των τέκνων όλων των κοινωνικών τάξεων [...] και γίνεται αφορμή συνδέσμων οιτινες επιδρώσιν ευεργετικώς επί του χαρακτήρος και της ψυχής των παίδων όλων των τάξεων».¹⁸⁸ Αντίστοιχα, για την επαγγελματική εκπαίδευση αναφέρεται στο ίδιο Δελτίο ότι αυτή η πρακτική εφαρμόζεται σε ολόκληρη την Ευρώπη και ήταν καιρός και για την Ελλάδα να ευθυγραμμιστεί, ακολουθώντας τις επιταγές της εποχής.

Αναφορικά με τις αιτίες που οδήγησαν για ακόμη μια φορά στην αναστολή της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης έχουν προταθεί διάφορες εξηγήσεις. Ο Βενιζέλος, άλλωστε, είχε ήδη αποδείξει από το 1911 ότι δεν ήταν διατεθειμένος να αναλάβει υψηλό πολιτικό ρίσκο. Σύμφωνα με τον Δημαρά, μάλιστα, η γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση αποτελούσε ένα μέσο πολιτικής πίεσης για τον Βενιζέλο, προκειμένου να επιτύχει άλλους σκοπούς που βρίσκονταν πιο ψηλά στην πολιτική του ατζέντα.¹⁸⁹ Υπό το πρίσμα μιας σφαιρικότερης κοινωνικοπολιτικής θεώρησης, η Φραγκουδάκη αποδίδει την υπαναχώρηση των φιλελεύθερων αναφορικά με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στην αντιπαλότητα μεταξύ του παλιού πολιτικού κόσμου και της

¹⁸⁶ Α. Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, σ. 100

¹⁸⁷ Λ. Ποδαβρός, «Εκπαιδευτική Συζήτηση», στο: *Νουμάς*, τχ. 517, σ. 228

¹⁸⁸ *ΔΕΟ*, τ. 14, 1914, σ. 254

¹⁸⁹ *ΙΕΕ*, τ. 14 (1977), σ. 409-411

ανερχόμενης αστικής τάξης. Οι παλιές ηγεμονικές τάξεις προσπαθούν να υπερασπιστούν τα οικονομικά τους συμφέροντα, τα οποία πλήττονται από την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, καθώς αυτή αποσκοπεί στην πνευματική αφύπνιση την κατώτερης αστικής και εργατικής τάξης και μπροστά σε αυτήν την αντίδραση οι προοδευτικές αστικές δυνάμεις υποχωρούν.¹⁹⁰

Παρόλο που τα νομοσχέδια του 1913 δεν υλοποιήθηκαν, έφεραν, ωστόσο, στον δημόσιο λόγο τη σύνδεση της εκπαίδευσης με την πολιτική επιλογή. Με την έμφαση που δίνεται στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση αλλά και στην εκπαίδευση των κοριτσιών ανοίγει ο δρόμος για την πρακτική εφαρμογή των ίσων ευκαιριών στην εκπαιδευτική προσβασιμότητα. Επιπρόσθετα, η στροφή προς τις πρακτικές γνώσεις είναι σύμφυτη με τις απαιτήσεις της αγοράς εργασίας και παρέχει έτσι τα πρακτικά εφόδια στην εργατική τάξη για να βελτιώσει την οικονομική της θέση. Τέλος, η πιο σημαντική, ίσως, παρακαταθήκη που κληροδότησε η μεταρρύθμιση του 1913 ήταν η προεργασία για την καθιέρωση της δημοτικής ως γλώσσας διδασκαλίας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση που συντελέστηκε με τη μεταρρύθμιση του 1917.

---

¹⁹⁰ Α. Φραγκουδάκη, *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και Φιλελεύθεροι Διανοούμενοι, Άγονοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο*, Αθήνα 2004, σ. 50- 51

ΣΤ' Κεφάλαιο

Η γλωσσικό-εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917

6.1. Το ιστορικό συγκείμενο της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης

Η επαναστατική κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης το 1917 ανέθεσε την ευθύνη του Υπουργείου Παιδείας στην τριανδρία Γληνού, Τριανταφυλλίδη και Δελμούζου. Η τριανδρία δράττεται της ευκαιρίας και προχωρά στη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση που οραματιζόταν. Ωστόσο, παρά της ευνοϊκές πολιτικές συνθήκες, στις τάξεις των δημοτικιστών η διαμάχη μεταξύ σοσιαλιστών και συντηρητικών δημοτικιστών αναφορικά με τον τύπο της δημοτικής που θα έπρεπε να υιοθετηθεί παίρνει μεγάλες διαστάσεις. Ταυτόχρονα ακούγονται και κάποιες φωνές που εκφράζουν έναν σκεπτικισμό και κάνουν λόγο για επισπευσμένο χαρακτήρα της μεταρρύθμιση. Αυτή η διαμάχη, ίσως, εξηγεί τον λόγο για τον οποίο η δημοτική θεσμοθετήθηκε ως υποχρεωτική γλώσσα διδασκαλίας μόνο στις τέσσερις πρώτες τάξεις του δημοτικού σχολείου. Οι σοσιαλιστές δημοτικιστές διαφοροποιούνται πλέον εντελώς ανοιχτά από την πολιτική του Βενιζέλου και ταυτίζονται με τις προτάσεις του Ψυχάρη.¹⁹¹

Αναλυτικότερα, όπως ήδη αναφέρθηκε, η Ελλάδα της εποχής διανύει την περίοδο του Εθνικού Διχασμού. Μετά τους Βαλκανικού Πολέμους, οι οποίοι στην ουσία υπήρξαν προοίμιο του Α' Παγκόσμιου Πολέμου, ο Βενιζέλος προσπαθούσε να θέσει την Ελλάδα στο πλευρό της Αντάντ ενώ ο Βασιλιάς τηρούσε μια ουδέτερη στάση. Αυτή η διαμάχη οδήγησε στη δημιουργία της επαναστατικής κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης από τον Ελευθέριο Βενιζέλο και τη δημιουργία δύο πολιτικών στρατοπέδων, τους Βενιζελικούς και τους Αντιβενιζελικούς. Ανάλογα, και ο εκπαιδευτικός κόσμος συνέχιζε να είναι διαιρεμένος στους οπαδούς της καθαρεύουσας και σε αυτούς της δημοτικής.

6.2. Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις της περιόδου 1917-1920

Η κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης, μεταξύ άλλων, προχώρησε και σε εκπαιδευτική και γλωσσική μεταρρύθμιση. Αναμφίβολα, η βασικότερη καινοτομία της συγκεκριμένης μεταρρύθμισης υπήρξε η καθιέρωση της δημοτικής ως γλώσσας

---

¹⁹¹Δ. Μαυροσκούφης, «Εκπαιδευτική πολιτική και παιδαγωγική έρευνα», στη: *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τχ. 35, 1987, σ. 9

διδασκαλίας στις τέσσερις πρώτες τάξεις του δημοτικού. Σύμφωνα με τον Τριανταφυλλίδη «αναμφίβολα η πράξη αυτή αντιμάχεται άμεσα και έμμεσα ολόκληρο το αρχαϊκό καθεστώς και επηρεάζει απολυτρωτικά τη μελλοντική εξέλιξη της γραπτής γλώσσας και την πνευματική και ψυχική ανάπτυξη των τροφίμων του λαϊκού σχολείου». ¹⁹² Η καθαρεύουσα διατηρήθηκε στις δύο ανώτερες τάξεις του δημοτικού σχολείου, ωστόσο, η διδασκαλία της είχε μοναδικό σκοπό την κατανόησή της. ¹⁹³ Ο Δελμούζος γράφει σχετικά «δυστυχώς τα πράγματα μας αναγκάζουν να κατέβουμε από τις μεγάλες αξιώσεις για την πρόοδο του πολιτισμού και τη μόρφωση χαρακτήρων πολύ χαμηλότερα» ¹⁹⁴. Στο ίδιο Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου ο Τριανταφυλλίδης υποδέχεται την αλλαγή με μεγαλύτερο ενθουσιασμό «Δέν είναι υπερβολή, ότι από τούς πρώτους αιώνες τού άττικισμού, έπειτα από ιστορική σταδιοδρομία 2000 σχεδόν έτών, γιά πρώτη φορά σήμερα χτυπήθηκε ό Αττικισμός στή βάση του, και άποφασίζεται, από τό ίδιο τό κράτος, έπειτα από τήν πικρή πείρα έκατονταετηρίδων, νά δοθή στόν έλληνικό λαό τό δικαίωμα νά μορφωθή μέ τή γλώσσα του». ¹⁹⁵ Σχηματικά, η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917 περιελάμβανε τα εξής:

Ως προς τη γλώσσα καθιερώθηκε η αποκλειστική χρήση της δημοτικής στις τέσσερις πρώτες τάξεις του δημοτικού. Η εισαγωγή της δημοτικής στη εκπαίδευση, βέβαια, έγινε σταδιακά. Στις δύο τελευταίες τάξεις προβλέφθηκε η παράλληλη διδασκαλία και στην καθαρεύουσα. «Τό Διάταγμα κι ή Αίτιολογική έκθεση Θεσσαλονίκης, τό Ν. Δ. κι η αίτιολογική έκθεση Άθηνών, καθώς και ο νόμος 827, καθορίζουν τήν είσαγωγή τής δημοτικής στις πρώτες τάξεις, χωρίς νά «έγκαταλείπεται αύτη άποτόμως» κατά τις αίτιολογικές εκθέσεις στις δύο ανώτερες, όπου θά «έποικοδομηθή» κι ή καθαρεύουσα, «Ιφ' όσον κρίνεται Αναγκαία», ενώ ό νόμος 1832 ορίζει άναλυτικότερα οτι από τις δύο πρώτες τάξεις τού δημοτικού (1917 -18) και 3. (1918-19), θ' άνεβαίνη ή δημοτική κάθε χρόνο κι από μία τάξη του δημοτικού σχολείου, «διδασκόμενης παραλλήλως πρός αυτήν και τής καθαρβούσης γλώσσας έν τή πέμπτη και έκτη τάξει». ¹⁹⁶

Παράλληλα, προκηρύχθηκε διαγωνισμός για τη συγγραφή στη δημοτική γλώσσα αναγνωστικών. Η ισχύς των αναγνωστικών, μετά την έγκρισή τους από το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, θα ήταν αόριστη. Έτσι, από το 1917 έως το 1919

¹⁹² Μ. Τριανταφυλλίδης, *Άπαντα, Νεοελληνική Γραμματική Ιστορική Είσαγωγή (1938)*, τ. 3, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 136

¹⁹³ Μ. Τριανταφυλλίδης, *ό. π.*, σ. 137

¹⁹⁴ Α. Δελμούζος, «Προς την Εκπαιδευτική Αναγέννηση», *ΔΕΟ*, τ. 17, 1917, σ. 3

¹⁹⁵ Μ. Τριανταφυλλίδης, «Προς την Εκπαιδευτική Αναγέννηση», *ΔΕΟ*, τ. 17, 1917, σ. 39

¹⁹⁶ *ΔΕΟ*, τ. 17, 1917, σ. 135- 136

κυκλοφόρησαν δέκα καινούρια αναγνωστικά βιβλία για το δημοτικό σχολείο, ανάμεσα στα οποία ήταν τα *Ψηλά Βουνά* του Ζαχαρία Παπαντωνίου και *Το Αλφαβητάριο*, γνωστό και ως το Αλφαβητάρι με τον Ήλιο, των Ανδρεάδη, Δελμούζου, Νιρβάνα, Παπαντωνίου και Τριανταφυλλίδη, βασισμένα όλα στη γραμματική της δημοτικής που είχε ήδη συντάξει ο Τριανταφυλλίδης.¹⁹⁷ Τα καινούρια αναγνωστικά στόχευαν, όπως άλλωστε είχε διατυπωθεί ως αναγκαιότητα από τον Δελμούζο ήδη από την εποχή του Παρθεναγωγείου του Βόλου, στη σύνδεση της εκπαίδευσης με τη σύγχρονη ελληνική ζωή, χωρίς την ηθικολογία και τα κατάλοιπα του παρελθόντος.¹⁹⁸

Ως προς τον διοικητικό τομέα, ο θεσμός των σχολικών συμβούλων που είχε θεσμοθετηθεί με τη μεταρρύθμιση του 1913 συμπληρώθηκε με δύο ανώτερους επόπτες για τη δημοτική εκπαίδευση. Αυτές τις θέσεις κατέλαβαν ο Αλέξανδρος Δελμούζος και ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης, καθώς το τρίτο μέλος της τριανδρίας, ο Γληνός, διατελούσε εκπαιδευτικός σύμβουλος και γενικός γραμματέας του Υπουργείου Παιδείας. Οι δύο ανώτεροι επόπτες ήταν επιφορτισμένοι με το έργο της υλοποίησης της μεταρρύθμισης. Με αυτόν τον τρόπο, η κυβέρνηση Βενιζέλου ουσιαστικά ανέθετε αποκλειστικά στον Εκπαιδευτικό Όμιλο την εκπαιδευτική και γλωσσική αλλαγή του 1917.¹⁹⁹ Ταυτόχρονα, το κράτος αναλαμβάνει εξ' ολοκλήρου τις δαπάνες για τη λειτουργία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης.²⁰⁰

Τέλος, ως προς τη μόρφωση και μετεκπαίδευση των δασκάλων, συμπληρώνοντας το έργο του 1913, ιδρύθηκε η Παιδαγωγική Ακαδημία Αθηνών, μεταπτυχιακή ακαδημία διετούς φοίτησης. Αργότερα, ενσωματώθηκε σε αυτήν το Μαράσλειο Διδασκαλείο, το οποίο μάλιστα λειτουργούσε μέχρι και την πρόσφατη ιστορία. Άλλωστε, παράλληλα με τις προσπάθειες του Ομίλου για συγγραφή ποιοτικών αναγνωστικών στο επίκεντρο της διδασκαλίας παρέμενε πάντα ο δάσκαλος, όπως φαίνεται και από τα λόγια της Π. Σ. Δέλτα «είναι αναντίρρητο πώς τό κύριο γιά τήν άγωγή του παιδιού μένει φυσικά ό δάσκαλος, μέ τήν προσωπικότητά του καί τή διδαχή του. Προτιμότερο καλός δάσκαλος μέ κακό βιβλίο παρά καλό βιβλίο μέ κακό δάσκαλο».²⁰¹

¹⁹⁷ Χ. Γούλη, Ε. Καυκούλα, «Η Εκπαίδευση κατά την περίοδο του Ελευθέριου Βενιζέλου», στα: *Πρακτικά 3^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου ιστορίας της Εκπαίδευσης*, Συμπόσιο IV (2004)

¹⁹⁸ Σ. Μπουζάκης, *Πανόραμα Ιστορίας της Εκπαίδευσης Όψεις και Απόψεις. Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821- 2010)*, τ. 2, Αθήνα 2011, σ. 170

¹⁹⁹ Α. Φραγκουδάκη, *ό. π.*, σ. 37

²⁰⁰ Σ. Μπουζάκης, *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*, σ. 85- 87

²⁰¹ Π.Σ. Δέλτα, «Τα καινούρια αναγνωστικά μας», στο: *ΔΕΟ*, τ. 17, 1917, σ. 44

6.3. Τα νέα αναγνωστικά του δημοτικού σχολείου

Τα καινούργια αναγνωστικά βιβλία για το δημοτικό ήταν προσανατολισμένα, όπως ήταν φυσικό, στην αστική ιδεολογία. Η παιδαγωγική φιλοσοφία τους δεν ήταν πια προσανατολισμένη στον αρχαίο κόσμο και τα κατορθώματα των προγόνων, δεν εμπεριείχαν διδακτικό και αφοριστικό ύφος. Αντίθετα, τα κείμενά τους αφορούσαν τη σύγχρονη καθημερινή ζωή των παιδιών και βασίζονταν στην επιστήμη και τη λογική. Στο επίκεντρο των κοινωνικών αρετών τίθενται αξίες όπως αυτή της κοινωνικής αλληλεγγύης και του συλλογικού πνεύματος.²⁰²

Δώδεκα ήταν τα νέα βιβλία που εγκρίθηκαν από την *Επιτροπή προς Σύνταξη Αναγνωστικών Βιβλίων του Δημοτικού Σχολείου*. Τα αναγνωστικά αυτά εγκρίθηκαν για αόριστο χρόνο. Ταυτόχρονα, το 1919 συντάσσεται από τον Τριανταφυλλίδη η γραμματική για τη διδασκαλία των πρώτων τριών τάξεων του δημοτικού και το επόμενο έτος βιβλίο για τη γλωσσική διδασκαλία της τέταρτης τάξης του δημοτικού.²⁰³

Το *Αλφαβητάριο* (παράρτημα) ήταν γραμμένο εξ' ολοκλήρου στη δημοτική και αποτελεί το πρώτο σχολικό εγχειρίδιο στην ιστορία της ελληνικής εκπαίδευσης, το οποίο βασίζεται σε έναν συγκεκριμένο κώδικα γραμματικών κανόνων, αυτόν που είχε συντάξει νωρίτερα ο Τριανταφυλλίδης. Το δεύτερο αναγνωστικό (παράρτημα), *Τα ψηλά Βουνά*, γράφτηκε από τον Ζαχαρία Παπαντωνίου, τον οποίο τα ίδια τα μέλη του Εκπαιδευτικού Ομίλου χαρακτήρισαν ως πρόδρομό του, καθώς εκείνος είχε γράψει την προκήρυξη της εταιρείας «Η Εθνική Γλώσσα».²⁰⁴

Η Πηνελόπη Δέλτα, η οποία είχε ασχοληθεί ιδιαίτερα εκτεταμένα με τη συγγραφή παιδικών βιβλίων και ήδη από το 1913 διατύπωνε με κάθε ευκαιρία την κριτική της απέναντι στα σχολικά εγχειρίδια του δημοτικού «*τ' αναγνωστικά πού είχαμε ως τώρα, μέ τήν ψεύτικη γλώσσα τους καί τό έλεεινό τους περιεχόμενο, ήταν θλιβερή απόδειξη τής πνευματικής μας κακομοιριάς*»,²⁰⁵ γράφει για τα νέα αναγνωστικά στο Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου «*είναι πού καί στις τρεις ιστορίες δέ νιώθομε ουτε μιά φορά τό διδακτικό, δέ βρίσκομε πουθενά μάθημα ήθικης, διδαχή πατριωτισμού ή θρησκείας. Καί ομως από μέσα άπ' ολο τό βιβλίο βγαίνει μιά*

²⁰² Α. Φραγκουδάκη, *ό. π.*, σ. 35- 44

²⁰³ Σ. Μπουζάκης, *Νεοελληνική Εκπαίδευση*, σ. 66

²⁰⁴ ΔΕΟ, τ. 14, 1914, σ. 134

²⁰⁵ Π.Σ. Δέλτα, «Τα καινούργια αναγνωστικά μας», στο: ΔΕΟ, τ. 7, 1907, σ. 44

άτμοσφαιρα πάστρας ήθικης, τιμιότητας, φιλαλήθειας, εύλάβειας, αγάπης βαθιάς και ζεστής για τό χώμα, τόν ούρανό, τά πεύκα, τή θάλασσα τής πατρίδας— αγάπη για τήν ψυχή τού έλληνισμοῦ πού ζή, σέ ολα τά διηγήματα. Τέτοια βιβλία χρειάζονται στά παιδιά μας, βιβλία οπου τό έλληνικό αίσθημά τους νά ζυπνά και ν' άνθίζη μέσα τους».²⁰⁶

6.4. Οι αντιδράσεις και οι πολέμιοι της μεταρρύθμισης

Ο εκπαιδευτικός Όμιλος χαιρετίζει με ιδιαίτερο ενθουσιασμό την εισαγωγή της δημοτικής στη στοιχειώδη εκπαίδευση, δημοσιεύοντας στο προοίμιο ενός άρθρου του τα λόγια του πρόδρομου του δημοτικισμού, Φωτιάδη, προκειμένου να δείξει ότι ένα αίτημα δεκαετιών έγινε επιτέλους πράξη. «*Αν ό νους μπορή νά μορφωθή μέ μιá ή άλλη ξένη γλώσσα, ή καρδιά ομως, ή ψυχή τον παιδιού εάν μορφωθή για το έθνος. δεν μπορεί παρά κατά ενα μονάχα τρόπο, δηλαδή μέ τή γλώσσα, με τή μουσική, μέ τήν ποίηση, με τις άλλες σπιτικές κι ομαδικές συνήθειες πού διατήρησε ζωντανές ο λαός, και τις παραδίνει ζωντανές μέ τή γλώσσα του. 'Απ' ανιά θά πάρ' ή εθνική μόρφωση νά καλλιεργήση οτι χρειάζεται για τό παιδί.. . 'Εθνική ζωή κι εθνική μόρφωση από μιας ρίζας δύναμη βλασταίνουν, κι αυτής τής ρίζας το σκουλήκι είναι ή καθαρεύουσα—και νά γιατί ξεραίνονται εκείνα που πρεπε ολοένα νά βλασταίνουν».* Φωτιάδης, 1902.²⁰⁷

Ωστόσο, τα καινούρια βιβλία δέχτηκαν και πάλι αυστηρή κριτική. Η Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών, δια στόματος Γ. Χατζιδάκι, ανέφερε για *Τα Ψηλά Βουνά* «*περί των μεγάλων ιδανικών, της πατρίδος, της θρησκείας, ουδείς γίνεται λόγος [...]εδιδάχθησαν να μη φροντίσουν περί των γονέων των, αλλά μόνον περί της κοινότητας αυτών, του Soviet».*²⁰⁸ Το ζήτημα της γλωσσικής και εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, επομένως, έπαιρνε πολιτικές διαστάσεις πέρα από αυτές που της αναλογούσαν. Οι συντηρητικές δυνάμεις της εποχής ταύτιζαν τη μεταρρύθμιση με τον κίνδυνο των μπολσεβίκων, καθώς την ίδια χρονιά είχε γίνει η επανάσταση στη Σοβιετική Ένωση. Ο φόβος της καλλιέργειας κομμουνιστικών ιδεών μέσα από το σχολείο, εξάλλου, οδήγησε τις κυβερνήσεις μετά το 1920 να εισηγηθούν μέχρι και το κάψιμο αυτών των βιβλίων.²⁰⁹ Πράγματι, από τις κριτικές των αντιπάλων του δημοτικισμού αυτήν που θεώρησε άξια αναφοράς ο Τριανταφυλλίδης ήταν η *Έκθεση*

²⁰⁶ Π.Σ. Δέλτα, «Τα καινούργια αναγνωστικά μας», στο: ΔΕΟ, τ. 8, 1920, σελ. 29

²⁰⁷ ΔΕΟ, τ. 7, 1907, σ. 134

²⁰⁸ Α. Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, σ. 127-128

²⁰⁹ Α. Φραγκουδάκη, *ό. π.*, σ. 44- 45

*προς το Υπουργείο της Παιδείας της Επιτροπείας των έξι σοφών και ανωτέρων εκπαιδευτικών που πρότεινε «να καώσιν τα βιβλία ως έργα ψεύδους και κακόβουλου προθέσεως».*²¹⁰

Κριτική στα νέα αναγνωστικά, όμως, ασκήθηκε και από μερίδα δημοτικιστών, η οποία κριτική μάλιστα δημοσιεύτηκε σε τεύχη του Δελτίου του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Η Πηνελόπη Δέλτα, για παράδειγμα, έγραψε ότι η γλωσσική μεταρρύθμιση και η εισαγωγή της δημοτικής από μόνη της δεν αρκούσε, αν δεν άλλαζε και το ίδιο το περιεχόμενο των αναγνωστικών. Συγκεκριμένα, ένα χρόνο μετά την κυκλοφορία των νέων αναγνωστικών η Δέλτα έγραψε μια κριτική για αυτά, από την οποία εξαιρεί μόνο το αναγνωστικό της Γαλάτιας Καζαντζάκη. Κατά τα άλλα, θεωρεί ότι και τα νέα αναγνωστικά δε διαφέρουν και πολύ από τα παλιά, καθώς τα πρότυπα που προβάλλουν είναι υποκριτικά, με ψεύτικη και επιτηδευμένη ευγένεια. Μέσα από τους ήρωές τους, συνεχίζει η Δέλτα, επευφημείται η πονηριά και η ανηθικότητα, δίνοντας με αυτόν τον τρόπο λαβή στους συντηρητικούς να ταυτίζουν τη δημοτική με τη χυδαιότητα *«καί είναι αλήθεια θλιβερό ότι χρειάστηκε για νά ζωντανέψη τό ύφος τού βιβλίου, ένα τέτοιο γερό καί πρόστυχο άλληλοβρίσιμο. Η έντύπωση μένει καί γεννά τή στραβή αντίληψη στόν αναγνώστη πώς ή χρήση καί ή διδασκαλία τής δημοτικής έχει ως άμεση συνέπεια τό χυδαϊσμό».*²¹¹ Σε συνέχεια του άρθρου της, πάντως, στον επόμενο τόμο του Δελτίου, όπως ήδη αναφέρθηκε, η Δέλτα εξάρει τα αναγνωστικά που δημιουργήθηκαν σε μεταγενέστερο χρόνο, όπως το *Αλφαβητάριο* και *Τα Ψηλά Βουνά*.

Στην αρχή του εγχειρήματος των νέων αναγνωστικών επιφυλάξεις διατύπωσε και ο Τριανταφυλλίδης. Ως γλωσσολόγος επισήμανε ότι η γλώσσα των νέων αναγνωστικών δεν ήταν αντιπροσωπευτική της δημοτικής αλλά ήταν ένα συνονθύλευμα παλιών, ξένων και νέων λέξεων, χωρίς κάποια συστηματική μορφοσυντακτική και γραμματική δομή *«γραμματική δέ βγαίνει συνήθως από τό άνακάτωμα τών τύπων πού μάς παρουσιάζονται».*²¹² Αργότερα, βέβαια, ο Τριανταφυλλίδης θα προβεί στη συγγραφή μιας ολοκληρωμένης γραμματικής και έτσι η ορθογραφία θα ενοποιηθεί σε μια απλοποιημένη βάση, θα περιοριστούν κατά το δυνατόν οι φωνητικές και μορφολογικές πολυτυπίες.²¹³

²¹⁰ Μ. Τριανταφυλλίδης, *ό. π.*, σ. 140

²¹¹ Π. Σ. Δέλτα, «Τα καινούργια αναγνωστικά μας», στο: *ΔΕΟ*, τ. 7, 1907, σ. 48

²¹² Μ. Τριανταφυλλίδης, «Η γλώσσα μας στα χρόνια 1914- 1916», στο: *ΔΕΟ*, τ. 7, 1919, σ. 62

²¹³ Μ. Τριανταφυλλίδης, *ό. π.*, σ. 137-138

6.5. Η τύχη των αναγνωστικών βιβλίων

Με την εκλογική ήττα του Βενιζέλου, ηττάται και η φιλελεύθερη αστική σκέψη στην Ελλάδα της εποχής. Στην πολιτική ήττα του Βενιζέλου συνέβαλλαν η κούραση από τους συνεχείς πολέμους αλλά και η διάψευση των προσδοκιών για την οικονομική, πνευματική και κοινωνική ανοικοδόμηση της χώρας επάνω σε μια πιο δίκαιη βάση στο μοντέλο ενός κράτους δικαίου. Ηττάται επίσης, έστω και προσωρινά, το κίνημα των δημοτικιστών, καθώς η νέα κυβέρνηση επαναφέρει στο σχολείο τα βιβλία που ίσχυαν πριν τη μεταρρύθμιση του 1917. Η Τριανδρία του Εκπαιδευτικού Ομίλου παραιτήθηκε από το Υπουργείο Παιδείας και ο νέος υπουργός παιδείας, Θεόδωρος Ζαΐμης, σύστησε ειδική επιτροπή για την επανεξέταση των εκπαιδευτικών ζητημάτων.

Μέσα στις αρμοδιότητες αυτής της επιτροπής ήταν και η κρίση των σχολικών εγχειριδίων του αμέσως προηγούμενου διαστήματος. Στο σύνολό τους τα αναγνωστικά της μεταρρύθμισης κρίθηκαν ακατάλληλα από τη νέα κυβέρνηση και, έτσι, δε χρησιμοποιήθηκαν ποτέ. Μέχρι να ολοκληρωθεί η συγγραφή νέων σχολικών εγχειριδίων, στην καθαρεύουσα αυτή τη φορά, τα παιδιά θα διδάσκονταν από εκείνα τα εγχειρίδια που είχαν κριθεί ως κατάλληλα και ίσχυαν πριν το 1917.

6.6. Αποτίμηση

Η μεταρρυθμιστική προσπάθεια της περιόδου του 1917 έως το 1920, στο βαθμό που εφαρμόστηκε, αποτελεί σημαντική τομή στην εκπαιδευτική ιστορία της χώρας. Αποτέλεσε μια συστηματική απόπειρα για ποιοτικότερη μόρφωση για όλον τον πληθυσμό, για τη σύνδεση της εκπαίδευσης με τις σύγχρονες κοινωνικές και οικονομικές ανάγκες, όπως επίσης και για την ανάπτυξη μιας πιο ανοιχτής παιδαγωγικής κουλτούρας. Ταυτόχρονα, υπήρξε μέριμνα και για την μετεκπαίδευση των δασκάλων αλλά και για τη βελτίωση της οικονομικής τους κατάστασης.

Μέριμνα υπήρξε και για τη διοικητική βελτίωση της εκπαίδευσης, καθώς το διοικητικό σύστημα έγινε περισσότερο αποκεντρωμένο και επικεφαλής τέθηκαν άνθρωποι που είχαν άμεση σχέση με τη διδακτική και παιδαγωγική πρακτική. Κυρίως, όμως, καταργήθηκε παντελώς η διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση και καθιερώθηκε η δημοτική ως επίσημη γλώσσα διδασκαλίας σε όλα τα μαθήματα της ίδιας βαθμίδας μέχρι την τέταρτη τάξη.

Σε μία συνδυαστική αποτίμηση των μεταρρυθμίσεων που επιχειρήθηκαν από τις κυβερνήσεις του Βενιζέλου μπορούμε να πούμε ότι η μεταρρύθμιση του 1917 ήρθε ως συμπλήρωμα της μεταρρύθμισης του 1913. Το συνεχές της φιλοσοφίας των δύο μεταρρυθμίσεων εντοπίζεται στον πυρήνα της φιλοσοφίας τους, δηλαδή στον προσανατολισμό της εκπαίδευσης στις σύγχρονες κοινωνικές και οικονομικές ανάγκες και στη δημιουργία ίσων ευκαιριών προσβασιμότητας στην εκπαίδευση για τη μέση και κατώτερη οικονομική τάξη. Στη βάση τους, δηλαδή, ταυτίζονται απόλυτα με την κυρίαρχη αστική αντίληψη της εποχής που έδινε στην εκπαίδευση έναν ιδεολογικό προσανατολισμό με κοινωνικό χαρακτήρα.²¹⁴ Εξάλλου, για πρώτη φορά στα νομοσχέδια του 1913, έστω και αν δεν ψηφίστηκαν, παρατηρείται μια πρόβλεψη για κοινωνική κινητικότητα, καθώς δίνεται η δυνατότητα σε μαθητές του τρίχρονου γυμνασίου να μεταπηδήσουν, κατόπιν εισαγωγικών εξετάσεων, στο εξάχρονο γυμνάσιο.²¹⁵ Αντίστοιχα, βέβαια, ο σχεδιασμός της σχολικής δομής ευθύς εξαρχής είναι τέτοιος που αναπαράγει την υπάρχουσα ταξική διαστρωμάτωση της κοινωνίας, καθώς προβλέπει εκ προοιμίου σε ποιο σχολείο θα φοιτήσουν τα παιδιά της εργατικής και χαμηλότερης αστικής τάξης και σε ποια τα παιδιά των ανώτερων αστών. Παρόλα αυτά, για τη συγκεκριμένη εποχή, αυτή η μεταρρύθμιση υπήρξε καινοτόμος.

Η μεγαλύτερη καινοτομία, φυσικά, υπήρξε η καθιέρωση της δημοτικής ως αποκλειστικής γλώσσας διδασκαλίας στις πρώτες τάξεις του δημοτικού και η συνακόλουθη αναπροσαρμογή των σχολικών εγχειριδίων, με κορωνίδα τη γραμματική του Τριανταφυλλίδη. Τα σχολικά εγχειρίδια που εκδόθηκαν, παρόλη την κριτική που δέχτηκαν και μέσα από τους κόλπους του Εκπαιδευτικού Ομίλου, ήταν γραμμένα στην καθομιλούμενη γλώσσα και είχαν στο επίκεντρό τους το παιδί, τις εμπειρίες του και την καθημερινή του ζωή. Ταυτόχρονα, η παιδαγωγική κατεύθυνση εμφορούταν από πνεύμα δημοκρατικό, ελεύθερη από διδακτισμό και ηθικολογία. Οι νέες αξίες που προβάλλονταν ήταν η συλλογικότητα, η αλληλοβοήθεια και η εργατικότητα.²¹⁶

Μετά την ήττα των φιλελεύθερων, τον Νοέμβριο του 1920, η γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση διακόπηκε προσωρινά, για να συνεχιστεί, και πάλι με αρκετά πισωγυρίσματα, ως τα τέλη της δεκαετίας του 1970, οπότε και καθιερώθηκε επίσημα η δημοτική ως γλώσσα του κράτους, και τις αρχές της

²¹⁴ Σ. Μπουζάκης, *Νεοελληνική Εκπαίδευση*, σ. 32

²¹⁵ Α. Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, σ. 93

²¹⁶ Σ. Μπουζάκης, *ό. π.*, σ. 70-71

δεκαετίας του 1980, όταν δηλαδή καταργήθηκε και το πολυτονικό σύστημα. Εξάλλου, η καθαρεύουσα έχασε την αίγλη της ως σύμβολο υψηλής μόρφωσης και κοινωνικού στάτους, καθώς είχε συνδεθεί με τους δικτάτορες της επταετίας. Μεταξύ του 1920 και του 1977 ως κυριότερα σημεία στο γλωσσικό και εκπαιδευτικό ζήτημα μπορούν να θεωρηθούν η πειθαρχική δίωξη του Κακριδή, κατά την περίοδο της γερμανικής κατοχής, καθώς δημοσίευσε το πνευματικό του έργο στη δημοτική, και η έκδοση της νεοελληνικής γραμματικής του Τριανταφυλλίδη το 1941.

Επίλογος

Το γλωσσικό όργανο χρησιμοποιείται ως μέσο επιβολής της κυρίαρχης τάξης ή επιβάλλεται ως απόρροια της κυριαρχίας του ισχυρού έναντι του αδύναμου ήδη από τα αρχαία χρόνια. Βλέπουμε, για παράδειγμα, ότι η Αθήνα του 5^{ου} π. Χ αιώνα επέβαλλε την Αττική διάλεκτο σε όλον τον τότε ελληνικό κόσμο, τουλάχιστον ως κοινή γλώσσα επικοινωνίας, λόγω της οικονομικής, πολιτικής και πνευματικής ανάπτυξής της. Παρόλο που στο χώρο των γραμμάτων κυρίαρχες ήταν η Ιωνική διάλεκτος, στην οποία αποδίδονταν τα έπη και η ιστοριογραφία, και η Δωρική, η οποία επικρατούσε στη λυρική ποίηση, η ισχυρή Αθήνα ανέκοψε την περαιτέρω ανάπτυξή τους.

Η Αθήνα και η αττική διάλεκτος είχαν τόσο ισχυρό έρεισμα, ώστε το κίνημα του Αττικισμού επέβαλε μια ιδιότυπη διγλωσσία στον ελληνικό κόσμο μέχρι τη νεότερη ιστορία του. Το μόνο σοβαρό ανάχωμα σε αυτήν την εξέλιξη υπήρξε η διάδοση του Χριστιανισμού, ο οποίος προκειμένου να φτάσει τα διδάγματά του στην πλατιά μάζα του κόσμου, επιστράτευσε τη δημόδη γλώσσα. Επομένως, και σε αυτήν την περίπτωση η πολιτική και πνευματική κυριαρχία είναι αυτή που καθορίζει και τη γλωσσική επιλογή, ανάλογα με τον σκοπό που πρέπει κάθε φορά να εξυπηρετηθεί. Οι πολιτικές διαστάσεις της γλώσσας και της εκπαίδευσης φαίνονται πιο ξεκάθαρα από τον 18^ο αιώνα και έπειτα, όταν η Ελλάδα προσπαθεί να διαμορφώσει εθνική συνείδηση και να αποκτήσει εθνική πλέον γλώσσα, ακολουθώντας την τάση της εποχής για δημιουργία εθνικών κρατών. Μέχρι την επίσημη συγκρότηση του ελληνικού κράτους, επικρατούν δύο αντίπαλες ιδεολογίες που εκφράζονται από δύο αντίπαλες οικονομικές τάξεις, την παλιά άρχουσα τάξη του Πατριαρχείου και των φεουδαρχών από τη μία πλευρά και την οικονομικά ανερχόμενη αστική τάξη. Η κάθε μία εργαλειοποιεί πολιτικά το γλωσσικό όργανο, προκειμένου να διαφυλάξει τα συμφέροντά της.

Αυτή η εργαλειοποίηση παίρνει πολύ μεγάλες διαστάσεις καθ' όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, καθώς το νεοσύστατο ελληνικό κράτος προσπαθεί να κατασκευάσει εθνική ταυτότητα. Η κυρίαρχη ιδεολογία της εποχής στον Ευρωπαϊκό κόσμο φέρνει στο προσκήνιο το ένδοξο αρχαιοελληνικό παρελθόν και έτσι οι εθνικιστικές βλέψεις της Ελλάδας ενδύονται με τον μανδύα της αποκατάστασης του αρχαίου κλέους. Από την άλλη μεριά, με κοινή αφετηρία τις αλυτρωτικές τάσεις, η ομάδα των δημοτικιστών, εργαλειοποιώντας και αυτή από τη μεριά της τη γλώσσα,

υποστηρίζει ότι η εθνική ανάταση μπορεί να προέλθει μόνο μέσα από την καλλιέργεια της γλώσσας του λαού.

Στην αλλαγή του αιώνα η οργάνωση της οικονομίας γίνεται αστική και η κυρίαρχη ιδεολογία πλέον είναι ο αστικό φιλελευθερισμός. Καθώς η καθαρεύουσα εκφράζει ιδεολογικά την παλιά καθεστηκία τάξη, η δημοτική αρχίζει να γίνεται λάβαρο των φιλελεύθερων αστών και στην Ελλάδα με κύριο εκφραστή τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Λίγο πριν την αναθεώρηση του Συντάγματος το 1911 ο Βενιζέλος δήλωνε υπέρμαχος της δημοτικής αλλά, κατά δήλωσή του, αναγκάστηκε σε γλωσσικό συμβιβασμό, προκειμένου να μη διακινδυνεύσει ολόκληρο το μεταρρυθμιστικό του έργο. Ενώ, λοιπόν, αναδεικνύεται στα ελληνικά πολιτικά πράγματα ως μια φιλελεύθερη επαναστατική προσωπικότητα, η οποία μάλιστα υπήρξε ιδιαίτερα ενεργή αναφορικά με το γλωσσικό ζήτημα και τον δημοτικισμό ήδη από την εποχή της πολιτικής του δράσης στην Κρήτη, προκειμένου να εδραιωθεί στα πολιτικά πράγματα της Ελλάδας προσφέρει ως διαπραγματευτικό χαρτί το γλωσσικό, ως δείγμα καλής θέλησης, ταυτιζόμενος ιδεολογικά περισσότερο με τη μέση οδό του Κοραή. Αλλά και νωρίτερα, προκειμένου να εδραιώσει την εξουσία του ο Βενιζέλος δε δίστασε να καταφερθεί εναντίον μελών του Στρατιωτικού Συνδέσμου παρόλο που τον είχαν φέρει στην εξουσία.

Στη συνέχεια, επιχειρεί την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1913. Ουσιαστικά τον δρόμο προς αυτήν τη μεταρρύθμιση τον είχαν ανοίξει ο Δελμούζος και ο Σαράτσης με την ίδρυση του Ανώτατου Παρθεναγωγείου του Βόλου, όπου εφαρμόστηκαν ιδιαίτερα καινοτόμες μέθοδοι για την εποχή. Ενδεικτικά, στο Παρθεναγωγείο η διδασκαλία γινόταν αποκλειστικά στην ομιλούμενη γλώσσα της εποχής, η διδασκαλία των αρχαίων γινόταν από μετάφραση και δινόταν έμφαση σε πρακτικά μαθήματα, περιορίζοντας τις ώρες διδασκαλίας των θεωρητικών. Εξάλλου, και ο Εκπαιδευτικός Όμιλος μέσα από τα Δελτία του είχε προπαγανδίσει αρκετά την ανάγκη για γλωσσική και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, στο επίκεντρο της οποίας θα βρισκόταν οι σύγχρονες κοινωνικές ανάγκες και η δημιουργία ευκαιριών μόρφωσης για τις κατώτερες αστικές τάξεις αλλά και για την τάξη των εργατών.

Οι εισηγητικές προτάσεις της μεταρρύθμισης και οι αιτιολογικές εκθέσεις προέβλεπαν όλα τα παραπάνω. Ωστόσο, για ακόμη μια φορά η ουσιαστική μεταρρύθμιση αναβλήθηκε, καθώς ο Βενιζέλος δε φαινόταν και πάλι διατεθειμένος να συγκρουστεί ανοιχτά με τη Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών αλλά ούτε και με τον Διδασκαλικό Σύλλογο. Αυτό για το οποίο φρόντισε να περάσει ως μεταρρυθμιστικό

μέτρο ήταν η βελτίωση της διοικητικής κατάστασης της εκπαίδευσης και η οικονομική ενίσχυση των δασκάλων.

Η δεύτερη μεταρρυθμιστική προσπάθεια είχε καλύτερη τύχη. Οι πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες είχαν ωριμάσει τόσο πολύ, ώστε μετά την αποκατάσταση της κανονικότητας στην πολιτική ζωή του τόπου ύστερα από τον Εθνικό Διχασμό, οι πρωτεργάτες του Εκπαιδευτικού Ομίλου, Δελμούζος, Γληνός και Τριανταφυλλίδης, ανέλαβαν καίριες θέσεις στο Υπουργείο Παιδείας και προχώρησαν στην πολυπόθητη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Για πρώτη φορά, καθιερώθηκε η δημοτική ως γλώσσα διδασκαλίας στις τέσσερις πρώτες τάξεις του δημοτικού και γράφτηκαν καινούρια αναγνωστικά, προκειμένου να εξυπηρετήσουν αυτόν τον σκοπό. Ταυτόχρονα, και παρόλο που ο εκπαιδευτικός σχεδιασμός φαίνεται να αναπαράγει την υπάρχουσα κοινωνική πυραμίδα, δίνεται η δυνατότητα για κοινωνική κινητικότητα, καθώς μετά τη φοίτηση στο τριετές γυμνάσιο μπορούσαν οι απόφοιτοί του να δώσουν εισαγωγικές εξετάσεις για το αντίστοιχο εξαιτές. Μέριμνα επίσης υπήρξε για ίδρυση Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων με πρακτική κατεύθυνση, αφαιρώντας την πρωτοκαθεδρία από τη συντηρητική Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών.

Και οι δύο μεταρρυθμιστικές απόπειρες που πραγματοποιήθηκαν από τις κυβερνήσεις του Βενιζέλου ήταν βασισμένες στις σύγχρονες τους φιλελεύθερες ιδέες της αστικής τάξης. Καθώς, όμως, κατά πολλούς ιστορικούς, στην Ελλάδα δεν αναπτύχθηκε ποτέ επαρκώς η αστική τάξη και, υπό αυτή την έννοια, δεν μπορούμε να μιλάμε για αστική επανάσταση, η γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση έπεσε θύμα της πολιτικής αντιπαλότητας μεταξύ της παλιάς άρχουσας τάξης και της αναδυόμενης αστικής, ο εκπρόσωπος της οποίας φαίνεται να χρησιμοποίησε το εκπαιδευτικό ως διαπραγματευτικό χαρτί. Βέβαια, και οι δύο απόπειρες άνοιξαν το δρόμο για την καθιέρωση της δημοτικής στα σχολεία και για έναν πιο αστικό προσανατολισμό στην οργάνωση και τη λειτουργία της εκπαίδευσης. Αν μη τι άλλο, κληροδότησαν στα Ελληνικά Γράμματα *Τα Ψηλά Βουνά* και *Το Αλφαβητάρι με τον Ήλιο*, καθώς επίσης, μεταγενέστερα βέβαια, και τη γραμματική του Τριανταφυλλίδη.

Μετά την οριστική ήττα των φιλελεύθερων, η μεταρρυθμιστική προσπάθεια διακόπτεται οριστικά και από τότε η ταραχώδης πολιτική ιστορία της χώρας συνδέεται με την επικράτηση της καθαρεύουσας ή της δημοτικής στην εκπαίδευση, μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1970, με την οριστική αποκαθήλωση της καθαρεύουσας, καθώς αυτή συνδέθηκε με τις πιο μελανές σελίδες της σύγχρονης ιστορίας.

Το ιδεολογικό φορτίο της γλώσσας και της εκπαίδευσης, ωστόσο, παραμένει καθώς, ανάλογα με την επικρατούσα πολιτική κατεύθυνση, στο ωρολόγιο πρόγραμμα αυξομειώνονται αρκετά συχνά οι ώρες διδασκαλίας των αρχαίων ελληνικών, γίνεται επιλογή της διδασκαλίας τους από μετάφραση ή από το πρωτότυπο. Για παράδειγμα, τα αρχαία διδάσκονταν στο γυμνάσιο αποκλειστικά από μετάφραση, μέτρο που έπαψε να ισχύει το 1992 και έτσι, μέχρι και σήμερα, το ωρολόγιο πρόγραμμα προβλέπει διδασκαλία των αρχαίων από το πρωτότυπο σε όλες τις τάξεις του γυμνασίου. Εξάλλου, έμφαση έχει ξεκινήσει να δίνεται τα τελευταία χρόνια και στη λεγόμενη ιστορική ορθογραφία. Μέχρι τη στιγμή που γράφεται η παρούσα εργασία, σε αυτό το σημείο βρίσκεται η εκπαιδευτική και γλωσσική ισορροπία. Μένει να αποδειχθεί από την ιστορία αν η γλώσσα, ως ζωντανό εργαλείο στα χέρια των χρηστών της όπως ισχυριζόταν ο Τριανταφυλλίδης, θα ακολουθήσει τη δική της εξέλιξη μέσα στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές συνθήκες ή αν θα περιχαρακωθεί, μέσα από τη θεσμοθετημένη εκπαίδευση, και θα ανασυνταχθεί στη βάση της ιστορικής ορθογραφίας.

Πηγές και Βιβλιογραφία

A. Πηγές

1. Εφημερίδες

Ακρόπολις, αρ. φ. 7015, 9.9.1901.

Δελτίο Εκπαιδευτικού Ομίλου, τ. 1,5,7,9, 13, 14, 17 , 1901- 1917

Κήρυξ, αρ. φ. 127, 23.10.1908

Σκριπ, αρ. φ. 6603, 21. 11/. 1913

2. Περιοδικά

Βάος Α., «Η διδασκαλία των εικαστικών μαθημάτων στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση και τα Διδασκαλεία», 1999, σ. 203-224, διαθέσιμο στο <http://repository.edulll.gr>. Ημερομηνία προσπέλασης: 15.7.2022

Βαρμάζης Ν. Δ., *Τα αρχαία ελληνικά στη νεοελληνική εκπαίδευση*, 2007. Διαθέσιμο στο: https://www.greek-language.gr/greekLang/studies/history/thema_11/index.html. Ημερομηνία προσπέλασης: 15.7.2022

Βότση Ε., «Η εκπαιδευτική καινοτομία στην ελληνική σχολική πραγματικότητα και η αυτονομία της σχολικής μονάδας», 2017, σ. 517-523, διαθέσιμο στο <http://eproceedings.epublishing.ekt.gr>. Ημερομηνία προσπέλασης: 22.6.2022

Γαλάνης Κ., Καλεράντε Ε. & Ελευθεράκης Θ., «Αναδιάρθρωση της Εκπαίδευσης στα Πολιτικά Προγράμματα των Κυβερνήσεων Χ. Τρικούπη: Το Πρόταγμα του Γραμματισμού στην Εκπαιδευτική Κουλτούρα», 2016, σ. 6- 25, διαθέσιμο στο <https://ejournals.lib.uoc.gr>. Ημερομηνία προσπέλασης: 23.6.2022

Καλεράντε Ε., Ελευθεράκης Θ. & Γαλάνης Κ., «Εκπαιδευτική πολιτική για τον γραμματισμό στην πρώτη κυβέρνηση Βενιζέλου εντασσόμενη σε ευρύτερες εξελικτικές πολιτικές κατευθύνσεις», 2016, σ. 226- 238, διαθέσιμο στο <http://scholar.google.gr>. Ημερομηνία προσπέλασης: 13.6.2022

Κατσιαμπούρα Γ., «Επιστήμες, εκπαίδευση & εκκλησία στη σύγχρονη Ελλάδα», 2017, σ. 00-23. Διαθέσιμο στο: <https://helios-eie.ekt.gr/EIE/bitstream/10442/15482/2/Katsiabora.pdf>. Ημερομηνία προσπέλασης: 12. 6. 2022

Κριτικός του Νουμά, «Η Συνταγματική Καθαρεύουσα», στο: *Νουμάς*, τχ. 427, 1911, σελ. 165-167, διαθέσιμο στο

https://lekythos.library.ucy.ac.cy/bitstream/handle/10797/22888/nou_issue39_9.pdf?sequence=2&isAllowed=y. Ημερομηνία προσπέλασης: 15.6.2022

Μεταξούδης Ε. Θ., «Η πολιτική ταυτότητα, η φιλοσοφία και οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του Ελευθερίου Βενιζέλου», 2022, σ. 1- 15, διαθέσιμο στο <http://ejournals.epublishing.ekt.gr>. Ημερομηνία προσπέλασης: 22.6.2022

Μπουρνάζος Σ., «Αλληλογραφία της ΠΣ Δέλτα, 1906-1940», 1999, σ. 275-280, διαθέσιμο στο <https://ejournals.epublishing.ekt.gr>. Ημερομηνία προσπέλασης: 22.6.2022

Νούτσος Χ., «Η ίδρυση του Εκπαιδευτικού Ομίλου (1910)», 2016, σ. 89- 108, διαθέσιμο στο <http://ojs.lib.uoi.gr>. Ημερομηνία προσπέλασης: 18.6.2022

Παπαδόπουλος Δ., Νταή Α. & Σερεμέτη Δ., Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος (σύσταση, πρωταγωνιστές, δράση, διάσπαση), 2016, σ. 18-24. Διαθέσιμο στο https://www.researchgate.net/publication/352380447_O_Ekpaideutikos_Omilon_systase_protagonistes_drase_diaspase. Ημερομηνία προσπέλασης: 17.6.2022

Παππάς Γ., Σ., «Το τέλος του χαρισματικού; Πολιτική κρίση, χαρισματική ηγεσία και δημοκρατία στην Ελλάδα του 20ού αιώνα», 2002, σ. 22- 58, διαθέσιμο στο <http://ejournals.epublishing.ekt.gr>. Ημερομηνία προσπέλασης: 22.6.2022

3. Διαδικτυακές πηγές

Αποθετήριο ηλεκτρονικών περιοδικών <https://ejournals.epublishing.ekt.gr>

Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών Ελευθέριος Βενιζέλος
<http://www.venizelosarchives.gr>

Ηλεκτρονική Βιβλιοθήκη Κοσμόπολις <https://kosmopolis.library.upatras.gr>

Ηλεκτρονικό Αποθετήριο Ολυμπίας <https://olympias.lib.uoi.gr>

Ψηφιακή βιβλιοθήκη της Βουλής <https://digitallib.parliament.gr>

Β. Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Γκλαβιάς Σ., *Επισκόπηση της ιστορίας της εκπαίδευσης στο νεοελληνικό κράτος*, Αθήνα 2010

- Γούλη Χ. & Καυκούλα Ε. «Η Εκπαίδευση κατά την περίοδο του Ελευθέριου Βενιζέλου», στα: *Πρακτικά 3^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας της Εκπαίδευσης, Συμπόσιο IV (2004)*.
- Δελμούζος Α., *Ο Φώτης Φωτιάδης και το παιδαγωγικό του έργο*, Αθήναι 1947
- Δελμούζος Α., *Το κρυφό σχολειό 1908-1911*, Θεσσαλονίκη 2006
- Δημαράς Α., *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, (Τεκμήρια ιστορίας)*, τ. 2 (1895-1967), Αθήνα 1973
- Δημαράς Α., *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης το «ανακοπτόμενο άλμα», τάσεις και αντιστάσεις στην ελληνική εκπαίδευση 1833-2000*, Αθήνα 2013
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. 5, Αθήνα 1977
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. 10, Αθήνα 1977
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. 14, Αθήνα 1977
- Καψωμένος Σ. Γ., « Η ελληνική γλώσσα από τα ελληνιστικά ως τα νεότερα χρόνια: η ελληνική γλώσσα στην Αίγυπτο», στην: *Ιστορία της Ελληνικής γλώσσας*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών 1986
- Κοτρώτσου-Λόντου Τ., «Το ελληνικό γλωσσικό ζήτημα», στο: *Επιστημονικό Βήμα*, 2004
- Μαλαφάντης Κ. Δ., *Η Διδασκαλία της Ζωντανής Παράδοσης από τον Αλέξανδρο Δελμούζο στο Ανώτερο Δημοτικό Παρθεναγωγείο Βόλου (1908- 1911)*, Αθήνα 1999
- Μαλαφάντης Κ. Δ., «Νεοελληνικός Διαφωτισμός και Εκπαιδευτικός Δημοτικισμός: Ιδεολογικές Συνέχειες και Αδιέξοδες Επιβιώσεις κατά τον Δημήτρη Γληνό», στο: Μαλαφάντης, Κ. Δ., Παπαδοπούλου, Β., Αυγητίδου, Σ., Ιορδανίδης, Γ. & Μπέτσας, Ι. (επιμ.) *Ελληνική Εκπαιδευτική και Παιδαγωγική Έρευνα*, πρακτικά 9^{ου} Συνεδρίου, τ. 2, Αθήνα 2006
- Μαυροσκούφης Δ., «Εκπαιδευτική πολιτική και παιδαγωγική έρευνα», Ναύπακτος 1988
- Μιχαηλίδης Δ. Ι., *Το Κίνημα της Εθνικής Άμυνας*, Θεσσαλονίκη 2015
- Μιχαηλίδης Δ. Ι., *Μικρασιατική Καταστροφή*, Αθήνα 2018
- Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα. Μεταρρυθμιστικές προσπάθειες 19^{ου} αιώνας 1913, 1929*, τ. 1, Αθήνα 1994
- Μπουζάκης Σ., *Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821- 1985)*, Αθήνα 2011

- Μπουζάκης Σ., *Πανόραμα Ιστορίας της Εκπαίδευσης Όψεις και Απόψεις. Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821- 2010)*, τ. 2, Αθήνα 2011
- Μπουζάκης Σ., *Ο Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος και η Ελληνική Εκπαίδευση. Από την Κρητική Πολιτεία (1898- 1913) στις κυβερνητικές περιόδους στην Ελλάδα (1910- 1920 και 1928- 1932)*, Αθήνα 2016
- Πολίτης Λ., *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα 2003.
- Ριζάς Σ., *Βενιζελισμός και Αντιβενιζελισμός στις απαρχές του Εθνικού Διχασμού 1915- 1922*, Αθήνα 2019
- Ριζάς Σ., *1909- Η μετάβαση της Ελλάδας στον 20^ο αιώνα*, Αθήνα 2020
- Σβορώνος Ν. Γ., *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα 1976
- Σκοπετέα Ε., «Γλωσσική συνείδηση στα Βαλκάνια, 18ος-20ός αιώνας», στα: *Πρακτικά του «Συνεδρίου Γλώσσα, κοινωνία, ιστορία: Η Ευρώπη του Νότου»*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2002
- Σταυρίδη-Πατρικίου Ρ., *Γλώσσα, εκπαίδευση και πολιτική*, Αθήνα 1999
- Τριανταφυλλίδης Μ., *Άπαντα, Νεοελληνική Γραμματική Ιστορική Εισαγωγή (1938)*, τ. 3, Θεσσαλονίκη 1993.
- Τριανταφυλλίδης Μ., *Άπαντα*, τ. 4, Θεσσαλονίκη 1993
- Φραγκουδάκη Α., *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και Φιλελεύθεροι Διανοούμενοι, Άγνοια αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο*, Αθήνα 2004
- Χαραλαμπίδης Χ., «Η δομή της αρχαίας ελληνικής γλώσσας: Από τον 3ο π.Χ. ως τον 6ο μ.Χ. αι. Η κοινή γλώσσα», στην: *Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα, Παράρτημα Ελλάς: Η ιστορία και ο πολιτισμός του ελληνικού έθνους από τις απαρχές μέχρι σήμερα*, τ. 1, Αθήνα χ.χ
- Χαραλάμπους Φ. Δ., *Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος: η ίδρυση, η δράση του για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και η διάσπασή του*, Θεσσαλονίκη 1987.
- Χαρίτος Γ. Χ., *Το Παρθενοναγωγείο του Βόλου*, τ. 1 και τ. 2, Αθήνα 1989
- Χρήστου Θ., «Απόψεις σχετικά με την οργάνωση της εκπαίδευσης στις απαρχές της ίδρυσης του νεοελληνικού κράτους», στα: *Πρακτικά του ΙΑ΄ Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 1991
- Χρήστου Θ., *Από την Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου (1821) έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου (1947)*, Αθήνα 1999
- Χρήστου Θ., *Προσεγγίσεις στη Νεότερη Ελληνική Ιστορία. Από το Ρήγα Βελεστινλή (1757-1798) έως την εμπλοκή της Ελλάδας στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (1940- 1941)*, Αθήνα 2001

Debrunner A. & Scherer A., «Βασικά ζητήματα και γνωρίσματα της μετακλασικής ελληνικής», στο: *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας*, τ. 2, Θεσσαλονίκη 1994

Tonnet H., *Ιστορία της νέας ελληνικής γλώσσας: Η διαμόρφωσή της*, Αθήνα 1995

Ξενόγλωσση

Beaton R., *Εισαγωγή στη Νεότερη Ελληνική Λογοτεχνία*, Αθήνα 1996

Browning R., *Η μεσαιωνική και νέα ελληνική γλώσσα*, Αθήνα 1995

Christidis A. F., *A history of ancient Greek: from the beginnings to late antiquity*, Cambridge 2007

Diatsentos P., «Modern Greek. Founding myths, reform and prescription matters in 19th century», in: *Constructing Languages: Norms, myths and emotions*, V. 13, Girona 2016

Hobsbawm E. J., & Wrigley C., *Industry and Empire: from 1750 to the Present Day*, The new press 1999

Kalerante E., Eleftherakis T. & Galanis K., Educational policy about literacy in the first Venizelos' government as part of the broader evolutionary political orientations, in: *Preschool and Primary Education*, V. 4, I. 1, 2016

Mackridge P., «A language in the image of the nation: Modern Greek and some parallel cases», in: *The Making of Modern Greece: Nationalism, Romanticism, & The Uses of the Past (1797–1896)*, Routledge 2016

Η ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΠΑΓΑΣΩΝ ΓΙΑ
ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΑΝΩΤΕΡΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΟΥ
(8 Σεπτεμβρίου 1908)

«Τὸ Δημοτικὸν Συμβούλιον Παγασῶν συγκείμενον ἐκ τοῦ προέδρου αὐτοῦ κ. Ἀ. Κουτσαγγέλη καὶ τῶν κάτωθι προσυπογεγραμμένων μελῶν αὐτοῦ. Συνελθὼν εἰς συνεδρίασιν ἐν τῷ Δημοτικῷ καταστήματι τὴν 8ην Σεπτεμβρίου 1908 ἔτους, ἐν νομίμῳ ἀπαρτίᾳ, καὶ ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Δημάρχου Παγασῶν κ. Κ. Γκλαβάνη.

Λαβὼν ὑπ' ὄψει του τὴν ὑπὸ τοῦ κ. Δημάρχου εἰσαχθεῖσαν πρότασιν, καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Δημοτικοῦ Συμβούλου κ. Δ. Σαράτση ἐκθεσιν, περὶ συστάσεως καὶ τοῦ ὄργανισμοῦ ἐν γένει εἰδικῆς Σχολῆς πρὸς ἀνωτέραν μόρφωσιν τῶν θηλέων, ὡς καὶ τὴν διεξαχθεῖσαν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου συζήτησιν.

Ἀποφαίνεται ὁμοφώνως:

Ἐγκρίνει τὴν σύστασιν καὶ λειτουργίαν Ἀνωτέρου Παρθεναγωγείου τῶν θηλέων, καὶ ἐκλέγει ἐπὶ τούτῳ ἐπιτροπὴν ἐκ τῶν Δημοτικῶν Συμβούλων κ.κ. Δ. Σαράτση, Σπυρ. Μουσοῦρη, καὶ Φιλίτσας Εὐστ. Ἰωαννίδου καὶ Ἀγλαίας Κοκωσλῆ, ἵνα ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ κ. Δημάρχου Παγασῶν, μεριμνήσῃ περὶ παντὸς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν σύστασιν καὶ διοίκησιν τῆς σχολῆς ταύτης.

Ἀναθέτει τὴν περαιτέρω ἐνέργειαν τῷ κ. Δημάρχῳ.

Ὁ Δήμαρχος
(Κων. Γκλαβάνης)

Ὁ Πρόεδρος
(Ἀπ. Κουτσαγγέλης)

Εικόνα 3: Η ιδρυτική απόφαση του Ανώτερου Παρθεναγωγείου του Βόλου

Πηγή: Χαρίτος τόμος Β' σελ 31

ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΙ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΙ
Κυριακή 10. 1908
Τεύχος 1.310

Α Η Σελίδος Δευξ 1,7
Επίσης 0,50
Τεύχος και Έπιπέρας 5,00

VI ΣΥΝΑΡΧΩΝ ΠΡΟΠΑΡΗΛΟΝΤΑΙ
ΟΡΓΑΝΟΝ ΤΗΣ ΛΑΪΚΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ

Έτος Β'. - Αριθ. 127 Γενική Εθνική Διοκρίσιμος Έναρξη 1. 1908 ΒΟΛΟΣ 13. 1908

ΤΟ ΑΝΩΤΕΡΟΝ ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΟΝ
ΟΙ ΑΓΤΟΥΡΓΟΙ ΣΤΗΝΓΟΡΟΙ ΤΟΥ
ΘΑ ΕΛΘΩΜΕΝ ΣΤΑ ΠΕΡΙΕΡΓΑ

Στα όργανα του παρόντος Διοικητικού Παιδαγωγικού οργάνου οι άρχοντες και οι δάσκαλοι...
Α. Οί άρχοντες εκπαιδευτικοί...
Β. Οί δάσκαλοι...
Γ. Οί μαθηταί...
Δ. Οί γονεῖς...
Ε. Οί κληρικοί...
Στα όργανα του παρόντος Διοικητικού Παιδαγωγικού οργάνου οι άρχοντες και οι δάσκαλοι...
Α. Οί άρχοντες εκπαιδευτικοί...
Β. Οί δάσκαλοι...
Γ. Οί μαθηταί...
Δ. Οί γονεῖς...
Ε. Οί κληρικοί...

Πάνω ήτοι είναι κατέλει...
Οί δάσκαλοι...
Οί μαθηταί...
Οί γονεῖς...
Οί κληρικοί...
Πάνω ήτοι είναι κατέλει...
Οί δάσκαλοι...
Οί μαθηταί...
Οί γονεῖς...
Οί κληρικοί...

ΟΙ ΣΤΙΧΟΙ ΜΑΣ
Πάνω ήτοι είναι κατέλει...
Οί δάσκαλοι...
Οί μαθηταί...
Οί γονεῖς...
Οί κληρικοί...

ΚΑΤΑΣΤΗΜΑ
ΑΚΡΙΒΟΥ & ΜΑΛΑΚΟΠΟΥΛΟΥ
ΚΥΡΙΟΙ
ΠΑΡΕΛΑΒΟΝ ΤΑΙΣ ΕΜΕΤΑΙΝΑΙ ΣΥΝΑΡΧΑΙΣ
ΚΑΖΜΗΡΙΩΝ ΣΚΑΤΙΑΣ
Ν ΕΚΠΟΤΗΣ ΤΩ ΜΑΛΛΙΩΝ
ΕΙΛΑΚΟΤΗΣ ΚΑΖΜΗΡΙΩΝ
ΑΠΕΚΤΥΠΩΣ ΕΓΓΡΗΝΑΙ

ΤΑ ΘΑΥΜΑΤΑ
ΕΝΟΣ ΑΓΙΟΥ

Είς τήν σπουδαίαν γυναικα Ελισαβετ...
Είς τήν σπουδαίαν γυναικα Ελισαβετ...
Είς τήν σπουδαίαν γυναικα Ελισαβετ...
Είς τήν σπουδαίαν γυναικα Ελισαβετ...
Είς τήν σπουδαίαν γυναικα Ελισαβετ...

ΑΝΘ ΗΜΕΡΑΣ ΕΙΣ ΗΜΕΡΑΝ
Ο ΑΤΑ...
Είς τήν σπουδαίαν γυναικα Ελισαβετ...
Είς τήν σπουδαίαν γυναικα Ελισαβετ...
Είς τήν σπουδαίαν γυναικα Ελισαβετ...

ΑΠΟ ΤΗΝ ΖΩΗΝ
ΤΙ ΑΠΟΜΕΝΕΙ

Αί ανθρωποι...
Αί ανθρωποι...
Αί ανθρωποι...
Αί ανθρωποι...
Αί ανθρωποι...

ΑΠΟ ΤΗΝ ΖΩΗΝ
ΤΙ ΑΠΟΜΕΝΕΙ

Αί ανθρωποι...
Αί ανθρωποι...
Αί ανθρωποι...
Αί ανθρωποι...
Αί ανθρωποι...

Εικόνα 4: Άρθρο της εφημερίδας Κήρυξ, αρ. φ. 127, 23. 10. 1908, το οποίο αναφέρεται στα «περιεργα» που συμβαίνουν στο Παρθεναγωγείο του Βόλου

Πηγή: Ψηφιακή βιβλιοθήκη της Βουλής: <https://library.parliament.gr>

Α. Δελμούζου, *Νάν παραμύθι*. [Αθήνα] 1912, 105 σελ., σχ. 8^ο.

Κ. Τριανταφυλλόπουλου, *Θεός και Θέμις*, Αθήνα 1912, 29 σελ., σχ. 8^ο.

Τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ βιβλία αὐτὰ εἶναι μία ἀπολογία τοῦ κ. Α. Δελμούζου ποὺ κατηγορήθηκε, καθὼς εἶναι γνωστὸ, πὼς ἔκανε συνομισία μὲ ἄλλους πολλοὺς νὰ καταστρέψουν τὴ γλῶσσα, τὴ θρησκεία καὶ τὴν ἠθική. Τὸ δεύτερο ἐξετάζει τὴ νομικὴ ὁψη τῆς κατηγορίας ἰδίως ἂν μπορῇ νὰ σταθῇ κατηγορία γιὰ ἄρνηση τοῦ Θεοῦ. Σ' ἕνα μικρὸ σημείωμα εἶναι ἀδύνατο νὰ γίνῃ ἀνάλυση τῶν δύο αὐτῶν ἔργων, γιὰ τὰ ζητήματα ποὺ ἐξετάζομε εἶναι πολλὰ καὶ σπουδαία καὶ γεννοῦν πολλές, κἀρα πολλές σκέψεις. Ὅσοι ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴν πρόοδον καὶ τὴν πνευματικὴ ἀναγέννηση τοῦ τόπου μας πρέπει νὰ διαβάσουν μὲ προσοχὴ αὐτὰ τὰ βιβλία καὶ ἄλλα τὰ σχετικὰ μὲ τὴ δικαστικὴ καταδίωξη τῶν μαλλιαρῶν καὶ τῶν ἀθέων τοῦ Βόλου. Μὲ αὐτὴ ἔρτασε ὁ διωγμὸς τοῦ δημοτικισμοῦ στὸ μεγαλύτερό του σημεῖο καὶ γι' αὐτὸ ἔπεσε σὲ ἀτοκίες καὶ παραλογισμοὺς ἀφάνταστους. Ἄρκει νὰ σημειώσω πὼς ἐχαρακτηρίστηκε οὐσιαστικῶς ἀξιόποινη πράξη ἢ καλλιέργεια καὶ ἡ διάδοσιν τῆς δημοτικῆς, καθὼς καὶ ὁ σοσιαλισμὸς, καὶ ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς ἐλευθερίας τῆς σκέψεως ἐρμηνεύτηκε ὡς ἐλευθερία τῆς σκέψεως μόνον καὶ ἔχικαί τῆς ἐκφράσεώς της.

Εικόνα 5: Δελτίο Εκπαιδευτικῆς Ομίλου, 1913, σελ. 308. Οἱ ἀπόψεις τοῦ Δελμούζου καὶ τοῦ Τριανταφυλλόπουλου γιὰ τὴ δίκη τοῦ Ναυπλίου

Πηγή: <https://olympias.lib.uoi.gr/jspui/handle/123456789/4210>

ΔΕΛΤΙΟ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΟΜΙΛΟΥ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προκαταρκτική εργασία του Όμιλου	Σελ. 3
Σε ειδικούς και μη	> 9
Τό πρότυπον δημοτικόν σχολείου και οι επικριταί του (Με- λέτη Α. Δελμούζου)	> 13
Πώς πρέπει να έννοηθῆ και ποίαν μέθοδον να ακολουθήσῃ ἡ μεταρρυθμιστική μας κίνησις ("Άρθρο Α. Μπούτσα)	> 53
Κατάλογος βιβλίων σχετικῶν μετ' ἑκπαιδευτικόν και γλωσ- σικόν ζήτημα	> 61
Ἐναγκαστική δήλωσις τοῦ Ἐκ. Ὁμίλου	> 63

ΑΘΗΝΑ

ΓΡΑΦΕΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΟΜΙΛΟΥ

ΟΔΟΣ ΟΦΘΑΛΜΙΑΤΡΕΙΟΥ 12

Τιμή κάθε ἀριθμοῦ δραχμὴ 1,50.

Εικόνα 8: Το πρώτο Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου

Πηγή: Κριτική Παιδαγωγική <http://criticeduc.blogspot.com/2013/02/1910-1920.html>

Εικόνες 13 και 14: Τα νέα αναγνωστικά μετά τη μετορρόθμιση του 1917

Πηγή: <http://criticeduc.blogspot.com/2013/02/1910-1920.html>

Περίληψη

Η εργασία επικεντρώνεται στη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1913-1917. Ο στόχος είναι διπλός, αφενός να εξεταστεί η έκταση της συμβολής του Βενιζέλου στη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση και αφετέρου να αναδειχθεί ο ρόλος της κυρίαρχης ιδεολογίας στη διαμόρφωση του εκπαιδευτικού συστήματος. Προκειμένου να επιτευχθεί ο διπλός αυτός στόχος έγινε κριτική μελέτη της υπάρχουσας βιβλιογραφίας αλλά και πρωτογενών πηγών της περιόδου. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι ο Βενιζέλος μάλλον χρησιμοποίησε το εκπαιδευτικό και γλωσσικό ζήτημα ως διαπραγματευτικό χαρτί, για να επιτύχει πολιτικές του φιλοδοξίες. Επίσης, παρά την όποια πρόοδο με τη μεταρρύθμιση του 1917, η ήττα του αστικού φιλελευθερισμού οδήγησε και την εκπαίδευση σε αναδίπλωση.